

Broncommentaren

1

Nederlandse
staatsbegrotingen

1798-1914

Lijsten van verkiesbaren

1848-1917

Beroepsprocedures bij
Gedeputeerde Staten

1815-1850

Instituut voor
Nederlandse
Geschiedenis

RGP

EXTRACT uit het Stamboek

van

de 1ste Jooden Regiment

Nummer.	NAAM en VOORNAMEN.	Namen der Ouders, datum van geboorte, geboorteplaats woonplaats en signalement
47925	<p><i>Geert Jan</i></p>	<p>Vader <i>Geert Jan</i> Moeder <i>Janneke</i> geboren te <i>Stad</i> den laatst gewoond te <i>Stad</i> bij zijne aankomst bij het korps 1 ellen 6 palmen 11 duimen aangezigt <i>rood</i> voorhoofd <i>hoog</i> oogen <i>groot</i> neus <i>breed</i> mond <i>dik</i> kin <i>ronde</i> haar <i>blond</i> wenkbrauwen <i>laem</i> merkbare teekenen <i>geen</i></p>

Gezien door mij, *Geert Jan*
 Kommanderende bovengemeld Korps.

BRONCOMMENTAREN I

De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914

W. Fritschy en R.H. van der Voort

**De lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer
der Staten-Generaal 1848-1917**

J.K.S. Moes

**Bescheiden met betrekking tot beroepsprocedures
bij Gedeputeerde Staten op grond van publiek-
rechtelijke wetten 1815-1850: Militie en schutterij**

L.M. Koenraad

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

's-Gravenhage 1994

Broncommentaren is een uitgave van het
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Redactie

dr. M.W. van Boven (*voorzitter*), drs. M.J.M. Duijghuisen
(*secretaris/eindredacteur*), drs. R.C. Hol, prof. dr. P.M.M. Klep,
dr. A. Knotter, dr. J.M. Peet, mw. drs. G.A.M. van Synghel (*secretaris*),
mw. dr. B.M.A. de Vries, mw. dr. Th.F. Wijsenbeek-Olthuis.
Aan deze aflevering hebben tevens als *redactielid* meegewerkt:
drs. H.G. Oost, drs. P.W.J. den Otter en J.J. Seegers.

Redactiesecretariaat / informatie over de uitgave

mw. drs. G. van Synghel
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
Prins Willem-Alexanderhof 7
Postbus 90755 · 2509 LT 's-Gravenhage
telefoon 070-3814771 · fax 070-3854098
e-mail box@ing.nl

Cip-gegevens Koninklijke Bibliotheek Den Haag

Broncommentaren

Broncommentaren Dl. 1-...

's-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

ISSN 0929-9572

De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914 / W. Fritschy en R.H. van der Voort

De lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1848-

1917 / J.K.S. Moes

Bescheiden met betrekking tot beroepsprocedures bij Gedeputeerde Staten op

grond van publiekrechtelijke wetten 1815-1850: Militie en schutterij /

L.M. Koenraad

Met ill., lit.opg.

ISBN 90-5216-056-2

NUGI 641

Trefw.: Nederland, geschiedenis; 1798-1917; bronnenpublicaties

© Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt,
op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de
uitgever.

Vormgeving Hannie Pijnappels, Amsterdam
Zetwerk en druk Nauta bv, Zutphen

INHOUD

WOORD VOORAF

DE NEDERLANDSE STAATSBEGROTINGEN 1798-1914 <i>W. Fritschy en R.H. van der Voort</i>	1
DE LIJSTEN VAN VERKIESBAREN VOOR DE EERSTE KAMER DER STATEN-GENERAAL 1848-1917 <i>J.K.S. Moes</i>	119
BESCHEIDEN MET BETREKKING TOT BEROEPS- PROCEDURES BIJ GEDEPUTEERDE STATEN OP GROND VAN PUBLIEKRECHTELIJKE WETTEN 1815-1850: MILITIE EN SCHUTTERIJ <i>L.M. Koenraad</i>	171
LIJST VAN ILLUSTRATIES	203
PERSONALIA VAN DE AUTEURS	206
OVERZICHT BRONCOMMENTAREN	208

WOORD VOORAF

In 1982 werd binnen de Koninklijke Vereniging voor Archivarissen in Nederland de Commissie Broncommentaren opgericht. De beweegreden hiertoe was een praktische: onderzoekers, archivariissen en genealogen de helpende hand te bieden bij de bestudering van de door hen gebruikte bronnen. Het werd de taak van de commissie het samenstellen en uitbrengen van broncommentaren te stimuleren. In datzelfde jaar 1982 verscheen het eerste van de twaalf commentaren, die door deze commissie in de daarop volgende jaren in 4 bundels zijn uitgebracht.

De broncommentaren blijken zowel een belangrijk middel voor de ontsluiting van historische documentatie als een bouwsteen bij het samenstellen van een bronkritisch apparaat.

In 1992/1993 hebben besprekingen plaatsgevonden tussen de Commissie Broncommentaren en het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (ING). Dit overleg heeft geresulteerd in voortzetting van de uitgave van de *Broncommentaren* door het ING. Het ING heeft primair als taak de ontsluiting van bronnenmateriaal ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek van de Nederlandse geschiedenis. Bij dit onderzoek kan een broncommentaar een uitstekend hulpmiddel zijn.

Een Redactiecommissie Broncommentaren – voortzetting van de Commissie Broncommentaren – is belast met de ontwikkeling van het redactiebeleid, met werving van bijdragen en met begeleiding en advisering van auteurs. De eindredactie berust bij de door het ING ter beschikking gestelde redactiesecretaris.

De commentaren die in deze aflevering verschijnen, zijn nog voorbereid door de Commissie Broncommentaren van de Koninklijke Vereniging van Archivarissen. De voortzetting door het ING wordt gekenmerkt door een nieuwe vormgeving en door een nieuwe nummering: voortaan wordt per aflevering en niet meer per commentaar genummerd.

dr. D. Haks

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

ALGEMEENE BEGROOTING, van de gewone inkomsten van het Rijk.

Nommers der bijzondere Staten.	A A N W I J Z I N G D E R M I D D E L E N E N I N K O M S T E N .	Begrooting van de opbrengst.	AANMERKINGEN.
I.	Directe Belastingen	f 26,845,819.38	
II.	Registratie-, Zegel-, Griffie-, Hypotheek- en Successie-Regten. .	12,149,700.00	
III.	Inkomende en Uitgaande Regten, Aoctijnsen en Watertollen. . .	25,141,000.00	

**De Nederlandse staatsbegrotingen
1798-1914**

W. Fritschy en R.H. van der Voort

INHOUD

1	INLEIDING	5
	Historische situering	5
	Visuele kennismaking	18
2	ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	58
	Formele grondslag	58
	Uitvoeringsbesluiten en -procedures	63
	Interpretatie en betrouwbaarheid	70
3	VERWIJZENDE NOTITIES	72
	Vindplaatsen	72
	Aanvullende bronnen	74
	Literatuur	75
4	MOGELIJKE GEBRUIKSWIJZEN IN HET HISTORISCH ONDERZOEK	83
	Themata	83
	Combinatie en verrijking van de informatie	84
	NOTEN	85
	BIJLAGE A	94
	Tekstoverzicht van de belangrijkste grondwetsartikelen met betrekking tot de overheidsfinanciën, 1798-1887	
	BIJLAGE B	115
	Concordans op de grondwetsartikelen met betrekking tot de overheidsfinanciën	

1 INLEIDING *

Historische situering

In 1798 werd hier te lande de eerste *Algemeene Begrooting der Staatsbehoef-ten* ter goedkeuring voorgelegd aan een gekozen volksvertegenwoordiging. Dat was het begin van de sindsdien vrijwel ononderbroken en meestal jaarlijks opgestelde Nederlandse staatsbegroting, tegenwoordig aangeduid als de Rijksbegroting. De Rijksbegroting kan in *staatshuishoudelijke* zin beschouwd worden als ‘een op geregelde tijdstippen systematisch opgestelde raming van de voor een bepaald toekomstig tijdvak wenselijk geachte rijksuitgaven en van de ter dekking daarvan wenselijk geachte financieringsmiddelen’. In *staatsrechtelijke* zin als ‘het periodiek tot stand gebrachte geheel van wetten, waarbij de wetgever de uitvoerende macht, de Regering, machtigt tot het verrichten van zekere uitgaven over een bepaald tijdvak en waarbij de middelen tot dekking van die uitgaven worden aangewezen’.¹

Het logische complement op de begrotingen vormen de Rijksrekeningen. Deze bevatten immers de verantwoording van de gedurende een bepaald tijdvak werkelijk verrichte betalingen, en van de in datzelfde tijdvak werkelijk gerealiseerde ontvangsten. De eerste systematisch opgezette en gedetailleerde algemene rekening van staatsuitgaven en -inkomsten in Nederland was de *Compte Général du trésor public, pour l’an 1806, rendu au roi par le Ministre des Finances Gogel* (z.pl. 1808). Dit broncommentaar beperkt zich echter tot de staatsbegrotingen, en wel voor de periode tot 1914. Een relatief zwaar accent ligt bij de periode tot 1848, omdat de problemen bij het gebruik van deze bron dan het meest complex zijn.

Sinds de opstelling van staatsbegrotingen en rekeningen manifesteert de staat zich als een herkenbare aanwijsbare actor in het economisch proces.² Het ontstaan van deze – sindsdien in vrijwel ononderbroken regelmaat opgestelde – reeks staatsstukken markeert tevens het begin van de moderne Nederlandse staat.

Voorgeschiedenis

In de oude staatsstructuur van de Republiek der Verenigde Nederlanden van vóór 1798 waren de gewesten in financieel opzicht autonoom geweest. Conform het in 1579 bij de Unie van Utrecht gesloten bondgenootschap werden ze geacht elk een vastgesteld aandeel in de kosten – in hoofdzaak defensiekosten – van de ‘Generaliteit’ te dragen, maar ze bepaalden zelf hoe ze dat bedrag bijeen brachten en welke uitgaven ze daar-

naast nog wilden verrichten. De Staten-Generaal die de daartoe benodigde bedragen voteerden, waren niet samengesteld uit gekozen volksvertegenwoordigers, maar uit afgevaardigden van de gewestelijke statenvergaderingen, waarin vertegenwoordigers van regenten van de stemhebbende steden en van de adel en soms ook van andere grondbezitters uit dat gewest zitting hadden.³ Uitgaven en ontvangsten werden uitsluitend verantwoord aan de betreffende gewestelijke rekenkamers of aan de Generaliteitsrekenkamer en slechts in bijzondere omstandigheden werden daarvan wel eens samenvattende overzichten gemaakt. In Broncommentaren xii is uitvoerig ingegaan op de wijze waarop toentertijd door middel van Staten van Oorlog en Petities en de inkomsten uit de Admiraliteiten de gezamenlijke uitgaven werden geregeld.⁴

De totstandkoming van nationale begrotingen in moderne zin moet gezien worden tegen de achtergrond van de crisis van het 'ancien régime' van de laatste decennia van de 18e eeuw in de Westerse wereld, en van de daaruit voortvloeiende democratische revoluties. Financiële problemen hadden een belangrijke rol in het ontstaan van deze crisis gespeeld. De internationale en koloniale conflicten van de 18e eeuw vergden veel van de staatsfinanciën. Hierdoor ontstond een vruchtbare voedingsbodem voor de gedachte dat belastingverhoging ter financiering van de defensie slechts acceptabel is, als het volk dat deze op moet brengen, zeggenschap heeft over de omvang en samenstelling van de staatsuitgaven en van de aard van de middelen om daarin te voorzien, en als achteraf aan het volk verantwoording wordt afgelegd over het gebruik van de toegestane gelden.

Daar kwam bij dat de toenemende integratie van stedelijke en agrarische delen van de samenleving in de 18e eeuw en het groeiende belang van een optimale toegankelijkheid van de interne markt, leidden tot de grotere wenselijkheid van een financieel beleid op nationaal niveau. Daarbij valt zowel te denken aan de fiscale integratie van regio's als aan nationale uitgaven ter verbetering van de infrastructuur. Bewoners van het platteland en van nieuwe stedelijke concentraties kregen in toenemende mate belang bij een stem in het staatsbestuur.

In de Nederlanden was de Vierde Engelse Zeeoorlog de aanleiding geweest tot het pamflet *Aan het Volk van Nederland*, waarin Joan Derk van der Capellen kritiek uitoefende op de te grote omvang van de legeruitgaven en de te geringe omvang van de vlootuitgaven, en het Nederlandse volk wees op het gebrek aan zeggenschap en aan rekening en verantwoording over belastinggelden.⁵ Dit pamflet gaf een krachtige impuls aan de zich ook in andere Westerse staten manifesterende politieke beweging der 'patriotten'. In Overijssel, waar deze patriottenbeweging onmiddellijk had aangeslagen, was een sociaal en economisch herstructureringsproces gaande, op grond waarvan nieuwe sociale groepen – zowel boe-

ren die zich grondbezit hadden verworven als de inwoners van de gegroeide Twentse textielsteden die niet in de gewestelijke Statenvergadering vertegenwoordigd waren – toegang tot de politieke macht en daarmee zeggenschap over het financiële beleid wensten.⁶ Daarnaast gaven in de Republiek stagnatieverschijnselen aanleiding tot politieke onvrede: in Holland voelde de middenklasse zich slachtoffer van een proces van oligarchisering en afnemende economische mogelijkheden, waardoor men ontvankelijk was voor politieke discussies en initiatieven.⁷

Na afloop van de Vierde Engelse Zeeoorlog waren in de Nederlandse Republiek in 1785 onder invloed van de patriotten al eens twee commissies ingesteld om voortaan ‘de generale defensie van de Republiek te schicken na de financiële vermogens van het Bondgenootschap en ieder der Bondgenoten’, en om de quotenverdeling te herzien ‘in evenredigheid van de ware vermogens der bondgenoten tot het dragen der lasten van het bondgenootschap’.⁸ Van de gedachte, dat er een nationale begroting van uitgaven en inkomsten aan gekozen vertegenwoordigers van het volk behoorde voorgelegd te worden, was in deze commissies, die pas in 1790 rapport uitbrachten, echter nog geen sprake.⁹ De gewesten waren toen in het geheel nog niet bereid om de opbrengstcijfers van hun belastingen of de begroting van hun huishoudelijke lasten aan de openbaarheid prijs te geven. Het streven naar zeggenschap en rekenschap en verantwoording over de belastingen, dat sinds het einde van de jaren zeventig in de Nederlanden wel aanwijsbaar was, beperkte zich vooralsnog tot het lokale niveau.¹⁰ Dat streven werd bovendien alweer in 1787 de kop ingedrukt, toen Engelse en Pruisische legers ten behoeve van stadhouder Willem v een einde maakten aan de revolutie die de patriotten tussen 1782 en 1787 in veel stedelijke en gewestelijke besturen hadden bewerkstelligd.

Pas de revolutie die vervolgens in 1795 in navolging van de Franse Revolutie van 1789 met behulp van het Franse leger door de patriotten in de Nederlanden werd voltrokken, had van meet af aan een duidelijk nationaal karakter. De oude federatieve Republiek der Verenigde Nederlanden werd omgedoopt in de ‘éne en ondeelbare’ Bataafse Republiek en van het begin af aan werd er nu gestreefd naar de totstandkoming van een gekozen Nationale Vergadering, die de nieuwe Republiek een grondwet zou moeten geven. In die grondwet zou dan ook geregeld moeten worden op welke wijze de volksvertegenwoordiging in deze nieuwe Republiek voortaan tot besluiten over de omvang en de samenstelling van de uitgaven en de inkomsten moest komen.

Het was overigens niet zo dat na de Bataafse Revolutie van het begin af aan al vaststond dat nu ook de financiën zoveel mogelijk op nationaal niveau geregeld zouden gaan worden en dat de gewesten hun financiële autonomie zouden gaan verliezen. Wel waren in 1795 onmiddellijk de over drie gewesten verspreide vijf admiraliteiten, die de vanouds voor

het onderhoud van de vloot bestemde 'convooien en licenten' geïnd hadden, opgeheven en vervangen door één Comité van Marine. Daarmee was er een centraal orgaan voor de defensie te water van de Republiek ontstaan, als pendant van het Comité tot de Zaken van het Bondgenootschap te Lande, dat de zorg voor de defensie te land van de oude Raad van State had overgenomen. Deze comité's vormden de aanzet tot de latere departementen van Oorlog en van Marine, die een aanzienlijk deel van de nieuwe nationale begrotingen zouden vergen. De vervanging in 1796 van het bestuur van de Verenigde Oost-Indische Compagnie door een nationaal 'Comité tot de zaken van de Oost-Indische handel en bezittingen', later omgedoopt in Aziatische Raad, vormde de aanzet tot het latere departement van Koophandel en Koloniën. Maar wat betreft de rest van de nieuwe inrichting van de staatsfinanciën stonden in de Nationale Vergadering en in de eerste Grondwetscommissie vooralsnog 'unitarissen' en 'federalisten' tegenover elkaar. Er was noch eenstemmigheid over de vraag of nu alle belastingen voortaan op nationaal niveau geheven moesten worden in plaats van (ook) op gewestelijk en lokaal niveau, noch over de vraag of uitgaven ter bevordering van welvaart en welzijn een plaats op de nationale begroting moesten krijgen of beter het terrein van lagere overheden konden blijven.¹¹

De meeste volksvertegenwoordigers uit het gewest Holland achtten slechts bij invoering van een algemeen belastingstelsel een beleid tot herstel van de algemene welvaart mogelijk. Maar de meeste vertegenwoordigers van de gewesten buiten Holland waren tegen een algehele financiële unificatie, omdat dat impliceerde, dat hun achterban mee zou moeten gaan betalen aan de rentelast op de omvangrijke Hollandse schuld, die ongeveer de helft van de toenmalige gezamenlijke inkomsten van de Republiek zou vergen. Het 'Plan van Constitutie' dat in november 1796 door de Grondwetscommissie aan de Nationale Vergadering werd voorgelegd, was gebaseerd op dit laatste standpunt. Maar het lukte Holland om de Nationale Vergadering, waarin haar positie veel sterker was dan in de Grondwetscommissie, in afwijking van het ontwerp wél te laten besluiten tot het amalgameren van alle gewestelijke schulden tot één gezamenlijk te dragen staatsschuld. Daarmee was de weg vrij voor de invoering van een nationaal belastingstelsel. Het commissierapport op basis waarvan dit besluit genomen werd, bevatte tevens een eerste voorlopige begroting van de inkomsten van zo'n nationaal belastingstelsel.¹² Het in deze zin aangepaste en herziene 'Ontwerp van Constitutie' werd weliswaar in augustus 1797 in een volksstemming verworpen, maar de daarna ingestelde nieuwe Grondwetscommissie kon de financiële unificatie niet meer ter discussie stellen. In januari 1798 vond er een door Frankrijk gesteunde staatsgreep plaats om de zaken te bespoedigen. De eerste nationale begroting in Nederland vond zijn formele grondslag in de kort na die

staatsgreep in april 1798 eindelijk tot stand gekomen eerste grondwet.¹³

In juni 1798 werd een tweede staatsgreep gepleegd, toen het revolutionaire Uitvoerend Bewind van na de staatsgreep van januari 1798 niet alleen kritiek van de zijde van onder meer de Agent van Financierie I.J.A. Gogel op zijn wijze van optreden en op zijn gebrek aan daadkracht naast zich neer bleek te leggen, maar ook in afwijking van zijn belofte geweigerd had om nieuwe verkiezingen uit te schrijven. Een Intermediair Bewind schreef vervolgens verkiezingen uit voor een nieuw Wetgevend Lichaam, dat vanaf juli met het Uitvoerend Bewind aan het werk kon om de grondwet ten uitvoer te brengen. Aan dit Wetgevend Lichaam werd in november 1798 de hierboven genoemde eerste nationale begroting voorgelegd.

1798-1813

Conform de nieuwe opvattingen over de taken van een nationale staat ter bevordering van welvaart en het geluk van het volk werden thans voor het eerst in de Nederlanden op nationaal niveau niet alleen gelden gevraagd ten behoeve van defensie en buitenlandse betrekkingen en van bestuur en rechtspraak, maar ook voor de waterstaat inclusief wegeaanleg, voor onderwijs, armwezen en godsdienst, en voor economische doeleinden; voorts waren zowel de rentebetalingen en aflossingen op de schuldenlast als de inning van de voor alle nationale uitgaven benodigde belastingen nu een onderwerp van nationale zorg geworden en tenslotte had de overheid de taken en daarmee de financiële verplichtingen overgenomen van de organisaties die zich ten tijde van de oude Republiek met de Oost- en West-Indische en de Levanthandel hadden beziggehouden.

Het belangrijkste verschil met de situatie ten tijde van het 'ancien régime' was dus niet dat er nu voor het eerst van overheidswege gelden voor dergelijke doeleinden beschikbaar kwamen, maar ten eerste dat een nationale overheid dit soort taken van gewestelijke en lokale overheden en handelsorganisaties ging overnemen en ten tweede dat daartoe begrotingen aan een gekozen volksvertegenwoordiging werden voorgelegd.¹⁴ Om uitdrukkelijk gestalte te geven aan het nieuwe beginsel van de openbaarheid van de overheidsfinanciën werd de goedgekeurde begroting, op voorstel van de commissie die de behandeling van de begroting in de Tweede Kamer had voorbereid, in april 1799 ook voor het volk in druk verkrijgbaar gemaakt.¹⁵

De eerste begrotingen van uitgaven waren nog niet vergezeld van jaarlijkse begrotingen van inkomsten, die de volksvertegenwoordiging duidelijk konden maken dat, en hoe, de voorgestelde uitgaven gerealiseerd zouden kunnen worden. In afwachting van de totstandkoming van een nationaal belastingstelsel moesten ze in eerste instantie bekostigd worden uit de bestaande overheidsinkomsten, in hoofdzaak dus de op-

brengrsten van de gewestelijke belastingen. Maar omdat de financiële behoeften, mede ten gevolge van het bondgenootschap met Frankrijk en de oorlogssituatie, deze inkomsten niet alleen verre overtroffen, maar ook een dringend karakter hadden, waren al voorafgaand aan de eerste begroting van uitgaven voorstellen aan de volksvertegenwoordiging gedaan voor heffingen op nationale schaal, al of niet in de vorm van een lening, om in de enorme tekorten te voorzien.¹⁶ Dergelijke ad hoc maatregelen op onregelmatige tijdstippen bleven vooralsnog de normale gang van zaken om in aanvulling op de overige inkomsten in de financiële behoeften van de staat te voorzien.¹⁷ Tot en met 1810 hebben de staatsbegrotingen hier te lande zich beperkt tot een begroting van de staatsuitgaven.

Op 30 juli 1799 was wel meteen ook al een plan voor een algemeen belastingstelsel voor de gehele Republiek aan dit Wetgevend Lichaam aangeboden, dat tevens een begroting van de opbrengsten daarvan behelsde.¹⁸ Na uitvoerige becommentariëring en na wijziging op onderdelen was dat bovendien in maart 1801 ook door beide Kamers aanvaard, maar het kwam nog niet tot uitvoering, doordat in september 1801 weer een door Frankrijk gesteunde staatsgreep plaatsvond, die in een nieuwe grondwet de financiële autonomie van de gewesten grotendeels herstelde. Een volgende staatsgreep in 1805 bracht, in wéér een nieuwe grondwet, echter het beginsel van de eenheidsstaat weer terug. I.J.A. Gogel die als Agent van Financie het belastingplan van 1799 ontworpen had, kon dit nu als Minister van Financiën alsnog tot uitvoering brengen.¹⁹

Het nieuwe stelsel sloot min of meer aan bij het Hollandse stelsel ten tijde van de oude Republiek. Gehandhaafd werden – zij het in gewijzigde vorm – van de zogenaamde ‘beschreven middelen’: de verponding (op het bezit aan onroerend goed) en de belastingen op basis van het houden van dienstboden, paarden en hoornvee; van de zogenaamde ‘onbeschreven middelen’: de meeste accijnzen, de belastingen op verkopen bij notariële acte en op erfenissen, de zegelbelastingen, en tenslotte de rechten bij in- en uitvoer. Afgeschafte werden de 100e en 200e penningen op het bezit van effecten en enkele accijnzen. Nieuwe elementen waren aanslagen op basis van het bedrag aan huur dat men verwoonde (het ‘personeel’) en op bezit aan roerend goed (het ‘mobiliair’), en daarnaast het ‘klein zegel op handel en weelde’, waartoe onder meer een patentzegel op de uitoefening van bedrijf en beroep behoorde.

De begrote opbrengst van dit stelsel lag aanzienlijk hoger dan die van het oude stelsel maar nog steeds aanmerkelijk lager dan het voor de uitgaven voor 1806 aanvankelijk begrote bedrag.²⁰ Dat was voor de in 1806 benoemde koning Lodewijk – die Nederland inmiddels, tegelijk met wederom een nieuwe grondwet, door de Franse keizer Napoleon was opgedrongen – aanleiding de begroting voor de laatste zes maanden van 1806 drastisch te herzien.²¹ Dit kan gezien worden als een eerste, zij het misluk-

te, poging hier te lande om de begrote 'gewone' inkomsten en de begrote 'gewone' uitgaven van de staat voor een bepaalde periode met elkaar in evenwicht te brengen.²² Buitengewone financiële maatregelen bleven echter ook na 1806 steeds nodig als aanvulling op de gewone inkomsten en een begroting van de staatsinkomsten, die in moderne definities van het begrip staatsbegroting onlosmakelijk met de begroting van uitgaven is verbonden, maakte ook in de jaren na 1806 nog geen vast bestanddeel uit van de staatsbegroting.

In 1810 werd het koninkrijk ingelijfd bij Frankrijk. Tot 1813 zijn er daardoor geen afzonderlijke begrotingen van uitgaven voor het Nederlandse grondgebied meer opgesteld. Het inlijvingsdecreet bevatte overigens voor 1811 juist wel een begroting van de hier te lande te verwachten inkomsten uit de voorlopig te handhaven belastingen.²³ Pas per 1 januari 1812 werd ook de fiscale unificatie met Frankrijk doorgevoerd, wat een ingrijpende wijziging in het belastingstelsel teweegbracht. Maar nog geen twee jaar later werden de Fransen vervolgens weer verdreven.

1813-1850

In november 1813 kreeg de zoon van de voormalige stadhouder Willem v het koningschap over de – Noordelijke – Nederlanden aangeboden en in 1814 kwam de nieuwe grondwet gereed, die Nederland tot een constitutionele monarchie maakte. Deze grondwet moest vervolgens in 1815 nog wel aangepast worden aan het besluit van de grote mogendheden op het Congres van Wenen in 1815 om de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden tot één staat te verenigen. De financiële structuur van deze nieuwe staat sloot nauw aan bij de structuur die in de Noordelijke Nederlanden na 1798 was ontstaan. In het Noorden was men in fiscaal opzicht al in 1814 weer grotendeels teruggekeerd tot het stelsel van Gogel van 1806 en in 1816 werd op basis daarvan de fiscale unificatie van Noord en Zuid doorgevoerd.²⁴ In art. 124 van de grondwet van 1815 was bovendien vastgelegd dat de vaststelling van de begroting van de 'gewone' uitgaven voortaan altijd gepaard diende te gaan met de vaststelling van 'de middelen tot vinding dier uitgaven bestemd'. Ook de grondwet van 1814 was er al van uit gegaan dat er tegelijk met de uitgavenbegroting een voorstel voor de daartoe benodigde middelen diende te worden gedaan. Vanaf die voor 1816 gaat de uitgavenbegroting dus voortaan altijd gepaard aan een begroting van de inkomsten.

De inkomstenbegroting was vooral in de beginjaren voortdurend aan wijzigingen onderhevig, doordat het fiscale beleid tot 1821 werd gekenmerkt door 'trial and error'. Enerzijds moest de koning proberen zodanige opbrengsten te realiseren dat de begrotingsuitgaven ermee gedekt werden. Anderzijds moest hij een middenweg vinden tussen Noordelijke handelsbelangen en Zuidelijke industriebelangen.²⁵ Zo was bijvoorbeeld in

het stelsel van 1816 de afschaffing van de accijns op het malen van graan – het gemaal – een concessie aan de Zuid-Nederlanders, de herinvoering ervan in het stelsel van 1821 een gevolg van de noodzaak de inkomsten te vergroten. De herziening van de in- en uitgaande rechten na de aanvankelijke verhogingen in 1816 was een concessie aan het Noorden. Nadat het stelsel van 1816 een aantal ad hoc wijzigingen had ondergaan, vooral naar aanleiding van de steeds weer aanmerkelijke discrepantie tussen ramingen en feitelijke opbrengsten, werd in 1820 het hele stelsel nog eens doorgelicht.²⁶ Op 12 juli 1821 werd door het parlement – met een zeer krappe meerderheid – een nieuw stelsel aanvaard, dat per 1 januari 1823 in werking trad en vervolgens gedurende het grootste deel van de 19e eeuw in grote lijnen van kracht zou blijven.

Ook de structuur van dit stelsel sloot, voor wat betreft de soorten belastingen waar het uit bestond, nog steeds nauw aan bij Gogels stelsel van 1806. De wijzigingen betroffen vooral de heffingswijzen, de tarieven en de inrichting van de administratie. Daarnaast waren de indeling en de terminologie inmiddels gewijzigd. De term 'beschreven middelen' was al in 1813 vervangen door die van 'directe belastingen', de term 'verponding' door die van belasting op 'gebouwde en ongebouwde eigendommen', of kortweg 'grondbelasting'. De term 'personeel' werd in het stelsel van 1821 een verzamelterm voor een heffing al naar gelang ieders persoonlijke welvaart op basis van zes grondslagen: de huurwaarde der woning (voorheen bij uitsluiting aangeduid als het personeel), het aantal deuren en vensters, het aantal haardsteden, het meubilair, het aantal dienstboden en het aantal paarden. Tot de directe belastingen werd ten slotte al sinds 1813 ook het 'patent' gerekend, voorheen een deel der zegelbelastingen. Als 'indirecte belastingen' werden in het nieuwe stelsel merkwaa-digerwijs aangeduid de in de Franse tijd ingevoerde en sindsdien gehandhaafde registratie-, zegel-, griffie- en hypotheekrechten tezamen met de successierechten.²⁷ Tussen 1813 en 1821 was deze term nog gewoon in gebruik geweest voor de accijnzen en de 'in- en uitgaande rechten'. Een zeer karakteristiek aspect van het Nederlandse belastingstelsel waren in de 19e eeuw ten slotte de zogenaamde 'opcenten', een extra percentage dat bovenop allerlei belastingen gelegd kon worden ter financiering van allerlei bijzondere kosten en uitgaven.²⁸ Het aantal daarvan werd elk jaar bij de begroting vastgesteld. Het is overigens niet zo, dat alle geheven opcenten daarin te vinden zijn.²⁹

Ten aanzien van de uitgavenbegrotingen is het voor een goed begrip van de financiële geschiedenis van deze periode van belang dat men zich voortdurend realiseert, dat koning Willem I grote moeite had met zijn constitutionele financiële afhankelijkheid van het parlement en veel meer wenste uit te geven dan de volksvertegenwoordiging geneigd was toe te staan. Enerzijds wilde hij de welvaart in zijn nieuwe rijk bevorderen door

de aanleg van wegen en kanalen, steun aan industriële ondernemingen en het ten nutte maken van de koloniën aan het moederland. Anderzijds wenste hij internationaal als staatshoofd mee te tellen, dus geen bezuinigingen op de legeruitgaven te accepteren, opstandigheid in de koloniën krachtig te onderdrukken en zich niet neer te leggen bij de halvering van zijn rijk ten gevolge van de Belgische Opstand in 1830.

Van het begin af aan streefde de koning er dan ook krachtig naar een zo groot mogelijk deel van de staatsuitgaven en -inkomsten te onttrekken aan een geregeld en effectief toezicht van de volksvertegenwoordiging. In de Grondwet van 1815 was door de Zuidelijke Nederlanden nog wel bedongen dat de 'gewone' begroting – en dat was het grootste deel van het in totaal benodigde bedrag – niet voor altijd, maar 'slechts' voor tien jaar werd vastgesteld. Door tot viermaal toe de eerste tienjarige begroting te verwerpen, wist de Kamer bovendien de omvang ervan terug te dringen.³⁰ Maar via allerlei kunstgrepen wist de koning zijn speelruimte geleidelijk zonder veel tegenwerking van het parlement toch nog aanzienlijk te vergroten. In de begrotingsdebatten drong de volksvertegenwoordiging elk jaar weer aan op vermindering van de overheidsuitgaven, op een realistischere raming van de inkomsten en op een sluitende begroting. Maar ten aanzien van miljoenen aan overheidsuitgaven die de koning geheel buiten de begroting om deed, had diezelfde volksvertegenwoordiging zich zelf voor vele jaren buiten spel gezet.

Tot 1830 was het in 1822 op initiatief van de koning opgerichte Amortisatiesyndicaat daartoe het belangrijkste instrument. Het was een samenvoeging van de in 1814 opgerichte Amortisatiekas en het Syndicaat der Nederlanden. De eerste had tot taak gehad om jaarlijks voor een bepaald bedrag aan rentegevende staatsschuld in te kopen en voor een zelfde bedrag aan niet-rentegevende staatsschuld – een erfenis van Napoleons beruchte tiërccering – om te zetten in rentegevende schuld. Het tweede moest uit daartoe geheven opcenten op de belastingen voorzien in de dienst van twee grote leningen die de nieuwe staat sinds 1813 alweer had moeten aangaan. Het Amortisatiesyndicaat moest de werkzaamheden van deze twee instellingen overbodig maken door een nieuw type schuldbrieven aan te bieden en door beursspeculaties. Het moest bovendien een aantal staatsuitgaven voor zijn rekening gaan nemen, zodat die, aldus de motivering, niet (meer) op de begroting zouden drukken, waardoor een deel van de gehate opcenten op veel belastingen afgeschaft konden worden.³¹

Het ging dan om uitgaven als de aanleg van een aantal nieuwe wegen en kanalen, de kosten voor de verbetering van het muntstelsel, subsidies voor de nijverheid, een deel van de pensioenen en de versterking van de grens met Frankrijk. Daartoe kreeg het Amortisatiesyndicaat niet alleen een jaarlijkse uitkering uit de schatkist, waartoe op alle belastingen 13 op-

centen geheven werden, die – als Syndicaatsinkomsten – in de wetsontwerpen op de middelen nooit voorkwamen, maar het mocht bovendien een verbijsterend bedrag aan schuldbekentenissen uitgeven en voorts geleidelijk aan domeinen verkopen om deze nieuwe schulden af te lossen. Het was daardoor in staat ook de kosten van bijvoorbeeld de grote overstromingen van 1825 en de kostbare Java-oorlog (1825-1830) op zich te nemen.³² Het Amortisatiesyndicaat genoot bij zijn operaties bancaire steun van de Société Générale te Brussel, die in 1823 door de koning was opgericht uit onvrede over het gebrek aan faciliteiten waartoe de Nederlandsche Bank bereid was, maar deed daarnaast ook wel beleningen bij de Nederlandsche Bank en bij particuliere bankiers.³³

Van de gerealiseerde inkoop van oude staatsschuld moest het Amortisatiesyndicaat eens per jaar verslag doen aan de Kamer. Het was echter niet verplicht de ingekochte schuld ook te vernietigen en deze kon dus vervolgens weer op de markt worden gebracht: een voor de volksvertegenwoordiging onzichtbare bron van inkomsten. Slechts eens in de tien jaar hoefde dit Syndicaat aan de Staten-Generaal verantwoording af te leggen van al zijn overige financiële activiteiten. De handelingen van het Syndicaat waren bovendien ook niet onderhevig aan controle door de Rekenkamer. Het was uitsluitend verantwoording verschuldigd aan de koning. De Kamer was, ondanks de uitvoerige kritiek op dit plan van hun medelid G.K. van Hogendorp, met het wetsontwerp voor de oprichting ervan accoord gegaan.³⁴

De door het parlement goed te keuren begrotingen van inkomsten en uitgaven waar het in dit broncommentaar om gaat, boden dus bepaald geen volledig overzicht over het geheel van de staatsfinanciën. Dat overzicht werd, zowel voor de Kamer toentertijd als voor de historische onderzoeker nu, bovendien nog bemoeilijkt door een in de loop der jaren groeiend aantal, grotendeels bij het Amortisatiesyndicaat ondergebrachte, bijzondere fondsen, zoals die 'bestemd tot bestrijding van verschillende Openbare Werken en aangelegenheden', en 'tot rentebetaling der Leeningen ten laste van 's Rijks Overzeesche Bezittingen' en de zogenaamde 'Koloniale Fondsen', waaruit het 'Fonds tot aanmoediging van de Nationale Nijverheid' werd gefinancierd en de 'droogmaking van de Zuidplas', maar ook 'buitengewone behoeften voor de Departementen van Marine en Oorlog', 'aanvullingen van het benodigde voor de pensioenen' etc., waarvan de uitgaven dus geen van alle op de begrotingen verschenen.³⁵ Riemens heeft in zijn proefschrift laten zien in welke mate de financiële armslag die Willem I zich met het Amortisatiesyndicaat had weten te verwerven, door hem ook nog is benut voor andere dan wettelijk toegestane uitgaven. Hij toonde aan dat zelfs de staat van het Amortisatiesyndicaat die in 1829 aan de Kamer werd voorgelegd geen volledig beeld gaf van de handelingen ervan.³⁶

Die eerste rekening en verantwoording van het Amortisatiesyndicaat in 1829 had wel tot een storm van kritiek geleid. Schuldamortisatie bleek in zodanige mate met schuldcreatie gepaard te zijn gegaan, dat de rentelast sinds de oprichting van het Amortisatiesyndicaat per saldo met ruim f 3 miljoen was toegenomen.³⁷ De kritiek leidde tot een inperking van de bevoegdheden, wat overigens niet zou verhinderen dat de jaarlijks door het Syndicaat te betalen rente tussen 1829 en 1840 in de praktijk nog weer met per saldo bijna f 3 miljoen zou groeien.³⁸ Tevens werden de nieuwe tienjarige begroting voor 1830 tot 1840 en de eenjarige voor 1830 in eerste ontwerp verworpen. De in december 1829 met krappe meerderheid aangenomen nieuwe versies werden vervolgens in de loop van 1830 achterhaald door de Belgische Opstand.

1830-1848

Na 1830 verslechterde de financiële situatie van de Nederlandse staat aanmerkelijk door de afscheiding van de Zuidelijke Nederlanden en de weigering van Willem I om zich daarin te schikken, waardoor de militaire uitgaven jarenlang (nog) aanzienlijk hoger waren dan normaal het geval zou zijn geweest. Het Rijk werd gehalveerd, maar de begroting niet.³⁹ Het parlement stond in de jaren dertig forse leningen toe, maar Willem I bleef daarnaast ook nog allerlei kunstgrepen uithalen die verhinderden dat het parlement een volledig overzicht zou krijgen van de kosten van het volhardingsbeleid.⁴⁰

Daartoe riep hij vanaf 1830 steeds vaker de in 1824 eveneens op zijn initiatief opgerichte Nederlandsche Handelmaatschappij (NHM) te hulp. Terwijl in de periode tot 1830 de meeste leningen waren afgesloten door het Amortisatiesyndicaat op onderpand van veelal in het Zuiden gelegen domeinen, werd nu de NHM verplicht tot de verstrekking van voorschotten.

Dank zij de oprichting van de NHM was, vooral na de doorvoering van het Cultuurstelsel, de financiële relatie tot de koloniën op geheel nieuwe leest geschoeid geraakt. De koloniën waren lang een kostenpost geweest, vooral tijdens de Javaoorlog. Op de begroting voor 1834 kwam het departement voor de Nijverheid en de Koloniën echter plotseling zelfs in het geheel niet meer voor. Door de invoering van het Cultuurstelsel waren de inkomsten uit Indië zo toegenomen, dat de uitgaven voor Indië daaruit in beginsel zonder probleem bestreden konden worden. Het opperbestuur over de koloniën was door de grondwet bij uitsluiting aan de koning toebedeeld. Aan de volksvertegenwoordiging werd op grond daarvan tot 1840 geen informatie verstrekt over de totale inkomsten en uitgaven van de koloniën

Op de begrotingen vanaf die voor 1836 werd het departement van Koloniën wel weer opgevoerd, maar dan slechts voor zeer kleine bedragen. Op de inkomstenbegroting verscheen vanaf die voor 1833 boven-

dien nu voortaan vrijwel elk jaar een bedrag onder het kopje 'bijdrage uit de geldmiddelen van de Overzeesche Bezittingen'. Over het werkelijke overschot van de inkomsten op de uitgaven werden echter geen mededelingen gedaan. Fasseur deelt in zijn studie over het cultuurstelsel en de koloniale baten mee dat 'in de periode 1830 tot 1850, waarin de onoverzichtelijkheid het grootst was, het totaal van de Indische baten voor zover in 1866 kon worden nagegaan \pm f 235 miljoen was geweest, waarvan slechts ruim een zesde als zodanig dus als "batig slot" in de Middelenwetten was opgevoerd geweest.'⁴¹

Doordat het beheer van de koloniale geldmiddelen van het begin af aan volledig buiten het gezichtsveld van de Staten-Generaal was gehouden, hadden de NHM en het departement van Koloniën dus de rol van het Amortisatiesyndicaat en de Société Générale als 'Staatsbankier' voor een groot deel over kunnen nemen.⁴² Na 1830 waren zij de belangrijkste instrumenten voor het realiseren van grote leningen ten behoeve van door de koning noodzakelijk geachte uitgaven buiten de volksvertegenwoordiging om.

Bij het parlement groeide in deze jaren wel de onvrede met het gebrek aan inzicht in de financiële toestand van het land en in het koloniale financiële beheer. Een voorstel voor een lening van f 56 miljoen maakte in 1839 tot ieders verbijstering duidelijk dat – ten gevolge van de financiële operaties van de NHM en het departement van Koloniën ten behoeve van het 'volhardingsbeleid' van Willem I ten aanzien van België – het bezit van Indië per saldo geen inkomsten, maar zelfs een fors tekort had opgeleverd! Uit verontwaardiging daarover werd dat leningsvoorstel toen verworpen, waarna tevens de nieuwe tienjarige begroting voor 1840 werd verworpen met slechts de stem van de minister van financiën, die toentertijd nog meestemde, vóór.

Bij de grondwetsherziening die nodig was in verband met de erkenning van de Belgische afscheiding in 1839 werd vervolgens afgedwongen dat de verantwoordelijkheid van ministers aan de vorst vervangen werd door die aan het parlement, en ook de positie van de volksvertegenwoordiging in de totstandkoming van de nationale begrotingen werd verbeterd.⁴³ Men stapte eindelijk af van het stelsel van een tienjarige 'gewone' en een eenjarige 'buitengewone' begroting, dat in feite al sinds 1830 niet meer had gefunctioneerd en in december 1840 werd tevens eindelijk het Amortisatiesyndicaat opgeheven. De nationale schuld bleek sinds 1814 in het geheel niet verminderd te zijn, maar juist van ongeveer f 1725 miljoen tot ongeveer f 2250 miljoen te zijn toegenomen; de rentelast was daardoor – en voor een groot deel dus zonder dat dat zichtbaar was geweest op de begrotingen – van ongeveer f 13 miljoen tot f 42 miljoen gegroeid.⁴⁴ Koning Willem I trad in 1840 verbitterd af, toen hem bleek dat het parlement niet van plan was nog langer genoegen te nemen met het gebrek aan inzicht in en overzicht over het geheel van de staatsfinanciën.

In de eerste jaren daarna bleven de uitgaven de inkomsten nog steeds overschrijden, waardoor de schulden- en rentelast nog verder groeiden. Pas Minister van Financiën F.A. van Hall wist in 1844 onder dreiging met een gedwongen lening een forse sanering van de overheidsfinanciën door te voeren door middel van een lening van f 127 miljoen tegen 3%, die aflossing van leningen met een hogere rente mogelijk maakte. Hij slaagde er op deze wijze in de rentelast tussen 1844 en 1847 van bijna f 44 miljoen tot f 36 miljoen te laten dalen.⁴⁵

De democratische revoluties van de jaren veertig brachten Nederland in 1848 tenslotte een grondwet die de positie van de volksvertegenwoordiging met betrekking tot de staatsfinanciën eindelijk weer vergelijkbaar maakte met die van de grondwet van 1798. Alleen de vaststelling van de Indische begroting bleef ook na 1848 nog voorbehouden aan de Kroon, in afwachting van de totstandkoming van de Indische Comptabiliteitswet, die er pas in 1864 zou komen. Maar er werd sinds 1840 althans wel achteraf aan de volksvertegenwoordiging inzicht verschaft in wat er jaarlijks ten behoeve van de Indische administratie was ontvangen en uitgegeven.

1848-1914

Vanaf 1848 was er dus eindelijk sprake van jaarlijkse begrotingen die in beginsel *alle* inkomsten en uitgaven van de staat omvatten. Tot ongeveer 1860 was de aandacht nu primair gericht op vereenvoudiging, verlaging en afschaffing van belastingen en op bezuinigingen bij de rijksoverheid. De bevordering van de nijverheid en de handel stond daarbij voorop. We zien dit terug in het aanwenden van meer middelen dan voorheen tot delging van de staatsschuld, waardoor de rentelast daalde, de afschaffing van doorvoer- en uitvoerrechten en verlaging van de invoerrechten tot een algemeen tarief van 5 procent in 1862, en tot slot in de afschaffing van de accijnzen op het gemaal, varkens- en schapenvlees, op brandstoffen, van het vuur- tonnen- en bakengeld en van de plaatselijke accijnzen in 1865.⁴⁶ Dit heeft alle kenmerken van een liberaal beleid, met als doel een verbeterde werking van de markt, een sterkere handelspositie en een grotere eenheid in de wetgeving in Nederland.

Na 1860 zien we een ommekeer. Een ander principe begon zijn intrede te doen. Niet een passief, maar juist een actief overheidsoptreden werd noodzakelijk geacht voor de welvaart. Het bijzondere van deze verandering in de politiek is dat zij werd doorgevoerd onder leiding van liberalen. Uitgaven voor onder andere de aanleg van spoorwegen verschenen op de begroting. Ook werd er veel geld uitgegeven voor waterstaatswerken en voor het lager onderwijs. Onder de uitgaven voor het lager onderwijs verscheen vanaf 1892 voor het eerst de subsidiëring van het bijzonder onderwijs op de begrotingen. Het zijn met name de baten uit Indië geweest die de overheid tot het doen van de nieuwe uitgaven in staat stelden. Na 1870 liepen deze inkomsten aanmerkelijk terug, zodat vanaf toen

ook weer geld geleend moest worden om de uitgaven te kunnen dragen.

De grootste veranderingen vonden plaats na 1890. N.G. Pierson, toen minister van financiën, slaagde erin een inkomstenbelasting te introduceren nadat vele eerdere pogingen hiertoe mislukt waren.⁴⁷ Hierdoor werd het mogelijk om ook de mensen die veel inkomsten uit niet-belast bezit trokken, te belasten. Naarmate de bevolking en de welvaart groeiden, konden ook de uitgaven van de overheid in omvang fors toenemen. Na 1900 verschenen voor het eerst posten die betrekking hadden op woningbouw en sociale verzekeringen op de begroting. Op steeds meer manieren raakte de overheid verweven in het maatschappelijk leven. Pas na 1914 zou dat overigens, onder invloed van de Eerste Wereldoorlog en de crisis van de jaren dertig, ook gaan leiden tot een voortdurende stijging van de overheidsuitgaven en -inkomsten als percentage van het nationaal inkomen.⁴⁸

Visuele kennismaking

De *Algemeene Begrotingen der Staatsbehoeften voor de Bataafsche Republiek* voor de jaren 1799 tot en met 1807 hadden de vorm van kleine gedrukte katernen ($\pm 13 \times 22$ cm) in omvang variërend van 45 tot 67 pagina's, die alle in grote lijnen dezelfde opzet hadden. Ze waren ingedeeld in 'Summae' (of 'Sommen') voor de verschillende begrotingshoofdstukken, die elk de begroting van een departement van bestuur bevatten; in 1799, toen alle voormalige gewesten nog afzonderlijk met een eigen 'Summa' op de begroting stonden, waren dat er tweeëntwintig, in 1806 tien. De 'Summae' waren weer onderverdeeld in afzonderlijke posten en aan het slot van de begroting was steeds een 'Recapitulatie der vorenstaande Sommen' te vinden. Afbeelding 1 toont de omslag van de oudste nationale begroting, die voor 1799. Afbeelding 2 toont de eerste pagina van de derde Summa daarvan, de 'Defensie te Water', uit een met witte pagina's doorschoten exemplaar in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. (Met de hand zijn daar door een tijdgenoot de wijzigingen in deze posten in latere jaren bijgeschreven, steeds onder vermelding van het besluit waarop deze wijziging gebaseerd was.) Afbeelding 3 toont de 'Recapitulatie der vorenstaande Sommen' van de begroting voor 1806.

De inhoudelijke indeling van de Summae kon variëren: Nationale Opvoeding en Nationale Oeconomie waren bijvoorbeeld aanvankelijk aparte 'Sommen', maar waren vanaf 1802 ondergebracht bij binnenlandse zaken; vanaf 1803 kwamen de gewesten niet meer afzonderlijk voor op de begroting; Financiën werd in 1806 plotseling gesplitst in 'Renten en Interessen' en 'Kosten vallende op de middelen'; de Oost-Indische en de West-Indische en de Levanthandel waren aanvankelijk gesplitst, maar kwamen in

1806 onder één Somme; Waterstaat was in 1805 gesplitst in twee Sommen, 'Rivieren' en 'Zeehavens', maar viel in 1807 onder Binnenlandse Zaken etc. Sinds 1803 werden de posten per hoofdstuk gesplitst in 'Gewoon' en 'Buitengewoon', waaronder bijzondere, eenmalige uitgaven gebracht werden, evenals de post 'Onvoorzien'.

Deze begrotingen waren dus uitsluitend begrotingen van uitgaven. Bij de eerste begroting, die voor 1799, werd de volksvertegenwoordiging in een bijgevoegd begeleidend schrijven vooraf een globaal inzicht geboden in de te verwachten inkomsten. Bij de begrotingen voor 1800 tot en met 1810 was dat niet meer het geval. De begrotingen voor 1808 tot en met 1810 onderscheidden zich van de vorige in hoofdzaak door hun veel grotere mate van detaillering. Die voor 1808 telde 324 pagina's, die voor 1810 zelfs 429, terwijl die bovendien nog gevolgd werd door een hernieuwde begroting voor de laatste zes maanden van 1810 van nog weer eens 274 pagina's. Op deze begrotingen zijn de 'Sommen' eerst onderverdeeld in 'Kapittels' en deze dan nog weer in zeer gedetailleerde 'Artikelen' – de 'tractementen' vormden bijvoorbeeld in 1809 en 1810 niet langer één verzamelpost: allerlei ambtelijke functies werden apart opgevoerd met elk hun eigen traktement –, bovendien staat steeds aangegeven op welk besluit de verschillende uitgavenposten gegrond zijn. Afbeelding 4 toont de eerste pagina van de Zesde Somme (ministerie van Marine en Koloniën) van de begroting voor de laatste zes maanden van 1810.

Na het herstel van de onafhankelijkheid beperkte men zich voor 1814 vooralsnog tot een globale begroting in één som voor de uitgaven van f 64 miljoen en de inkomsten van f 38,5 miljoen en een uitvoerig afzonderlijk voorstel over de wijze, waarop men door middel van een ingrijpende herstructurering van de nationale schuld in het tekort dacht te voorzien.⁴⁹

Voor 1815 werd de eerste in hoofdstukken verdeelde begroting voor het nieuwe koninkrijk opgesteld, tegelijk met een wetsontwerp met betrekking tot de wijze waarop in de daartoe benodigde middelen voorzien zou worden. Deze werden gezamenlijk aan de Kamer voorgelegd. Alleen het totaalbedrag en de totaalbedragen per hoofdstuk en de globale opsomming van de middelen vergden goedkeuring bij wet. Deze uitgavenbegrotingen en wetsontwerpen op de middelen omvatten voor de periode van 1815 tot en met 1840 in de regel dan ook niet meer dan één tot drie gedrukte pagina's. Afbeelding 5 toont de uitgavenbegroting voor 1816, de eerste voor Noord en Zuid gezamenlijk.

Het is echter niet zo, zoals men in de literatuur wel vermeld vindt, dat de gedetailleerdere begrotingen voor de volksvertegenwoordiging geheim werden gehouden en dat de opbrengst van de ontvangsten niet werd begroot.⁵⁰ Van het begin af aan werden 'Berekeningen strekkende tot basis der begroting van 's Rijks uitgaven', in omvang variërend van

± 15 tot ± 35 pagina's en 'Ramingen der zuivere Rijksinkomsten', van meestal ongeveer één pagina, aan de beide wetsontwerpen toegevoegd. Het is wel zo dat de betekenis van deze 'Berekeningen' zeer betrekkelijk was, omdat de grondwet alleen overschrijvingen van het ene naar het andere hoofdstuk verbod. Voor overschrijvingen naar andere posten binnen hetzelfde hoofdstuk gedurende de looptijd van de begroting was de toestemming van de Staten-Generaal niet vereist. Pas vanaf de begrotingen voor 1844 en 1845 werden ook deze specificaties in de wettelijke goedkeuring betrokken. Ook de inkomstenramingen konden aanmerkelijk afwijken van de werkelijk gerealiseerde belastingopbrengsten.

De opstelling van de 'Berekeningen' voor de uitgavenbegrotingen sloot in grote lijnen aan bij die van de begrotingen voor 1799 tot en met 1810. De 'Sommen' werden nu 'Hoofdstukken' genoemd en de 'Kapittels' 'Afdelingen'. De verdeling in afdelingen sloot aan bij de organisatorische indeling in afdelingen van de departementen. De afdelingen waren weer onderverdeeld in genummerde artikelen, waarbij in de regel tenminste traktementen, reis- en verblijfkosten en bureau- en lokaalbehoeften apart werden onderscheiden.

Ook bij deze begrotingen van na 1815 geldt dat de indeling van de hoofdstukken kan variëren: Binnenlandse Zaken, Waterstaat, RK Eeredienst, Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Nijverheid, Koophandel en Koloniën komen bijvoorbeeld zowel afzonderlijk voor als in wisselende combinaties. In de begroting voor 1819 zijn de hoofdstukken voor het eerst weer gesplitst in een deel 'Gewoon' en een deel 'Buitengewoon'. Als 'gewoon' werden de uitgaven beschouwd, waarvan de omvang vaststond, als 'buitengewoon' de uitgaven waarvan duidelijk was dat de omvang van jaar tot jaar kon fluctueren.⁵¹ Afbeelding 6 toont een pagina uit de 'Berekeningen strekkende tot basis van de begroting van uitgaven' voor 1819, waarop het gedeelte 'Buitengewoon' van Hfdst. 1x ('Departement van Financiën') en het begin van het gedeelte 'Gewoon' van Hfdst. x ('Departement van Marine') te zien zijn.

Conform de grondwet werd vervolgens vanaf 1820 de hele begroting gesplitst in een 'gewone' begroting, de zgn. 'Eerste Afdeling' (de term afdeling wordt dus op twee manieren gebruikt!), die voor tien jaar zou gelden, en een 'buitengewone', de zgn. 'Tweede Afdeling', die men elk jaar aan de Kamer bleef voorleggen. Vanaf de begroting voor 1823 tot en met die voor 1829 werd de Tweede Afdeling nog weer gesplitst in twee onderdelen, waarvan het eerste gewoon uit belastingopbrengsten bestond bleef worden, het tweede echter ten laste van het op 27 december 1822 opgerichte Amortisatiesyndicaat werd gebracht. Afbeelding 7 toont de gesplitste uitgavenbegroting voor 1829.

Nadat de Zuidelijke Nederlanden zich in 1830 hadden afgescheiden, en de met veel moeite tot stand gekomen 'gewone' begroting voor 1830-

1840 voor 1831 dus niet meer bruikbaar was, stapte men vanaf die voor 1832 af van de splitsing in de afdelingen Gewoon en Buitengewoon en in twee 'onderdelen' en waren er tot en met 1841 weer gewoon ongesplitste jaarlijkse begrotingen.⁵²

De begroting van middelen bevatte een opsomming van de gewone middelen. De volgorde van de indeling kon variëren, maar wel zijn steeds de volgende vier hoofdgroepen te onderscheiden: de *directe belastingen*, te weten die op 'gebouwde en ongebouwde eigendommen', die op persoonlijke ('personele') welstand en het 'patent' op beroepen en bedrijven, de *indirecte belastingen*, waaronder dus sinds 1823 verstaan worden de registratie-, zegel-, griffie- en hypotheek- en successierechten, de *accijnzen en de in- en uitgaande rechten*, en tenslotte de *overige middelen*: het recht op gouden en zilveren werken, de loterijen, de domeinen, de posteerijen en toevallige baten. Daarnaast werden soms, maar lang niet altijd, eventuele buitengewone middelen, leningen dus, vermeld. Bij de grondbelasting en de personele belastingen werden soms ook de hoofdsommen vermeld die opgebracht moesten worden, en het aantal opcenten op de verschillende belastingen. Opcenten geheven ten behoeve van de gemeenten en de provincies werden echter niet altijd vermeld en die ten behoeve van het Amortisatiesyndicaat nooit.⁵³

Vanaf 1820 werd afzonderlijk aangegeven welk gedeelte van de opbrengst van welke belastingen bestemd was voor de Eerste Afdeeling (dat was dus de 'gewone', tienjarige begroting) en welk gedeelte van welke belastingen voor de Tweede Afdeeling (de 'buitengewone' éénjarige begroting). Van 1821 tot 1830 treft men dus ook van de inkomstenbegrotingen alleen die voor de Tweede Afdeeling aan. Vanaf 1823 tot 1830 zijn die wetsontwerpen op de inkomsten net als die op de uitgaven wel nog weer in tweeën gedeeld: de middelen waaruit het Eerste Onderdeel van de Tweede Afdeeling bekostigd moest worden, en een vermelding van de uitkeringen door het Amortisatiesyndicaat ten behoeve van het Tweede Onderdeel. Vanaf 1832 vermeldden de ramingen der inkomsten ook 'uitkeringen uit de geldmiddelen van de overzeese bezittingen', vanaf de begroting voor 1841 treft men de term 'batig slot der koloniale administratie hier te lande' onder de inkomsten.

In de op de 'Wetsontwerpen op de Middelen' volgende 'Ramingen der inkomsten' werd soms de repartitie van de hoofdsommen van de directe belastingen over de provincies opgegeven,⁵⁴ al of niet met de bijbehorende verhogingen, en soms de geraamde opbrengst van elke accijns afzonderlijk,⁵⁵ en van de registratierechten en overige belastingen afzonderlijk, zij het deze laatste nooit per provincie. Vaak volstond men echter met een opsomming van de globale raming per groep belastingen.

Afbeelding 8 toont het *Ontwerp van Wet tot vaststelling der middelen ten behoeve van de Eerste Afdeeling voor 1820-1830*, afbeelding 9 dat tot vaststel-

ling der middelen ten behoeve van de Tweede Afdeeling van de begroting voor 1820 (dus de éénjarige 'buitengewone' begroting). Afbeelding 10 toont de *Raming der inkomsten ten behoeve van de Eerste Afdeeling*, afbeelding 11 de eerste pagina van die voor de Tweede Afdeeling die in totaal vier pagina's telde. Afbeelding 12 toont de in twee onderdelen verdeelde *Raming der inkomsten voor de Tweede Afdeeling* van de begroting voor 1829.

De uitgavenbegroting voor 1841 werd conform de nieuwe grondwet voor het eerst hoofdstuksgewijs in afzonderlijke wetsontwerpen ingediend. In dat jaar werd bovendien het Amortisatiesyndicaat opgeheven ten gevolge waarvan de post voor financiën op de staatsbegroting plotseling dus vele miljoenen groter bleek te moeten zijn. Om te beginnen met die voor 1842 en 1843, tot en met die voor 1848 en 1849, werden de wetsontwerpen voor de begroting om de twee jaar telkens voor twee jaar tegelijk ingediend. Afbeelding 13 toont de laatste tweejarige begroting, die voor 1848 en 1849. De omvang van de begrotingen was sinds 1841 flink toegenomen tot 100 à 150 pagina's.

Vanaf de begroting voor 1850 werden de begrotingswetten conform de grondwet van 1848 weer elk jaar ingediend. De structuur van de staatsbegrotingen bleef in beginsel hetzelfde als vóór 1850: enerzijds de begrotingen van uitgaven, anderzijds de wetten op de middelen. Ook deze uitgavenbegrotingen kenden geen afzonderlijke afdelingen voor bijzondere en gewone uitgaven meer. Wel bleef men ten aanzien van de inkomsten het onderscheid maken tussen gewone middelen en inkomsten met een meer bijzonder karakter, zoals de Indische baten of de opbrengsten van leningen.

De structuur van de Middelenwetten bleef gedurende de hele periode min of meer hetzelfde. De door Pierson ingevoerde belastingen op de bedrijfs- en andere inkomsten en op vermogens verschenen vanaf 1893 onder het hoofd 'directe belastingen' in de Middelenwetten, terwijl de patentbelasting daar tegelijkertijd uit verdween. Vooral het aantal 'diverse ontvangsten', die men nog wel onder verschillende hoofdjes tracht te groeperen, neemt fors toe. Afbeelding 14 biedt een indruk daarvan voor 1914.

De uitgavenbegrotingen bleven ingedeeld in enerzijds de hoofdstukken van het 'Huis van de Koning', van de 'Hooge Collegiën van Staat' en het hoofdstuk van de 'Nationale Schuld', anderzijds de hoofdstukken van de departementen. Zoals is te zien op afbeelding 15 werden naast de begrotingsbedragen voor het komende begrotingsjaar nu voortaan ter vergelijking die voor het lopende jaar en de reeds gedane en nog te realiseren uitgaven van het voorafgaande jaar afgedrukt en werden de vermeerderingen en verminderingen zichtbaar gemaakt. Op deze zelfde afbeelding is aan de linkerzijde te zien dat elk begrotingshoofdstuk nu een apart wetsontwerp was. De meeste hoofdstukken bleven gedurende de periode

1850-1914 hun vorm behouden. Ieder departement kende in ieder geval een paragraaf met de kosten van het departement, de uitgaven voor pensioenen en een post voor onvoorziene uitgaven. Over het algemeen bleven personeelskosten en uitgaven voor materieel gesplitst, en vindt men ook voor wat wij nu kapitaaluitgaven noemen aparte posten.

Uit de toelichtingen op de begrotingen, die men na 1870 in de Bijlagen tot de Handelingen van de Staten-Generaal kan vinden, is het mogelijk op te maken waarvoor het geld precies bestemd was. De toelichtingen zijn echter niet altijd zo uitgebreid als men zou wensen en kunnen bovendien van jaar tot jaar en van post tot post wisselen als het gaat om de specificering. Aan het eind van ieder begrotingshoofdstuk vindt men een opsomming van de artikelen waarvan, zonder tussenkomst van de Kamer, bedragen konden worden overgeschreven naar andere artikelen.

De indeling van de hoofdstukken bleef corresponderen met de organisatorische verdeling van taken per departement. Parallel aan organisatorische veranderingen konden dus in de loop van de tijd afdelingen of ook hoofdstukken verdwijnen of worden samengevoegd met andere, en konden titels van afdelingen veranderen of van het ene hoofdstuk naar het andere verhuizen. De departementen voor de Rooms-katholieke Eeredienst en de Protestantse en Israëlitische Eerediensten werden bijvoorbeeld bij KB van 21-4-1862 nos. 42 en 43 als afzonderlijke departementen opgeheven en ondergebracht bij andere departementen. In 1867 viel de Hervormde Eeredienst bijvoorbeeld onder Financiën, de Rooms-Katholieke onder Justitie. Vanaf 1871 vielen ze beide onder het departement van Financiën.

De hoofdstukken voor de departementen van Oorlog en Marine werden enkele malen drastisch gereorganiseerd, waarbij vele afdelingen 'sneuvelden' en nieuwe afdelingen gevormd werden. Vele afzonderlijke artikelen van uitgaven bleven echter gehandhaafd en zijn dus in de vernieuwde begrotingen terug te vinden. Er kwamen ook wel eens departementen bij. Bij KB van 6-11-1877 werd een afzonderlijk departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid opgericht. De betreffende afdelingen van het departement van Binnenlandse Zaken en de afdelingen betreffende de post en telegrafie van het departement van Financiën verhuisden naar dit nieuwe departement. Ook dit departement groeide uit zijn jasje en werd daarom in 1906 nog weer opgesplitst in het departement van Waterstaat en dat van Landbouw, Nijverheid en Handel (KB 7-9-1905 no. 264 en 17-2-1906 no. 35). De indeling van de begrotingen weerspiegelt steeds deze veranderingen.

In het algemeen leidde de toenemende verwevenheid van de overheid met het maatschappelijk leven ertoe dat de uitgavenbegrotingen steeds verder uitdijden: van plus minus 600 artikelen in 1850 tot meer dan 1600 in 1913. Deels was dat een gevolg van een toenemende behoefte aan de-

taillering, waardoor bijvoorbeeld het aantal artikelen op de begrotingen van marine en defensie sterk groeide, grotendeels echter van de toename van de taken die de overheid op zich nam.

ALGEMEENE BEGROOTING
 DER
 STAATSBEHOEFTEENS
 VOOR DE
 BATAAFSCHE REPUBLIEK,
 OVER DEN JAARE 1799.
 HET VYFDE JAAR DER BATAAFSCHE VRYHEID.

In den HAAG, ter 's Lands Drukkery, 1799.

*Wapen der
 Republiek
 te 's Haage*

1
 Omslag van de
 begroting voor
 1799.

*Staat der kosten voor de Rataaf-
sche Zeemagt en defensie te
Water.*

1.	Voor het geen op de begrooting voor het resteerende over den jaare 1798, zoo ten aanzien der Soldyen en Kostpenningen der Schepelingen, als met opzigt tot het aankopen van Scheeps-materialen en repareren en afbouwen van Schepen is gereserveerd tot op deezee Jaare 1799 — — —	f 3,000,000- 0- 0
2.	Een jaar Soldyen en Kostpenningen voor alle de Officiere, Onderofficiere en verdere Schepelingen — — —	3,983,040- 0- 0
3.	Aankoop van Zeil- en ander Doek, Touw- en Yzerwerk, Geschut en Ammunitie, dagelyks onderhoud der Schepen, en vooral het geen verder tot het equipceeren derzelve betreft — — —	2,655,360- 0- 0
4.	Aan- Afbouw en reparatie van s'Lands Schepen — — —	1,587,100- 0- 0
5.	Het voltoojien der Haven van Medenblik — — —	250,000- 0- 0
6.	Het leggen eener Waterleiding aan den Helder, ad f80,000- 0- 0, dan daar het Vertegenwoordigend Lichaam omtrent deezee zaak nog niet finaal heeft besloten, zoo komt dezelve alsnog by <i>Memorie.</i>	
7.	De vernieuwing en verwyding der groote Zee- en Dokfluis te Helvoetfluis, met het verdiepen der geheele oppervlakte des Bodems, ad f250,000- 0- 0; doch om bovenstaande redenen, komt deezee post mede alsnog by <i>Memorie.</i>	
8.	Het onderhoud van s'Lands Gebouwen, Werven, Werken, Werfgereedschappen, Kaagen, Monster- en Recherche Schuiten, Jachten, Vlootten en	

2
Eerste pagina van
het onderdeel
'Defensie te water'
uit de begroting
voor 1799.

(46)

RECAPITULATIE der
vorenstaande Sommen.

Bladz.			
3	I	SOMME. Renten en Interesten	f 29,624,297-12-6
10	II	— Algemeen Bestuur .	1,272,630-0-0
17	III	— Departementale Huis- houdelijke kosten .	4,500,000-0-0
18	IV	— Buitenlandfche Betrek- kingen	499,980-0-0
22	V	— Defensie te Water .	16,787,793-0-0
26	VI	— — — — Lande .	19,141,638-13-15
33	VII	— Binnenlandfche Zaken	844,688-11-5
37	VIII	— Algemeene Waterftaat	953,697-16-6
41	IX	— Kosten vallende op de Middelen	3,311,119-17-10
44	X	— Subsidien aan den Oost- en West-Indifchen en Levantfchen Handel .	<i>Memorie.</i>
45	XI	— Objecten, die uit hunnen aard voor geene fpe- cificatie vatbaar zijn	550,000-0-0

T O T A A L f 77,285,845-11-10

S T A A T

3
Recapitulatie van
de begroting voor
1806.

STAAT der Posten, op deze Algemeene Begrooting van Staatslasten bij Memorie gebragt.

IV SOMME. Gewoon.

No. 6. Voor de Misfie bij den Keurvorst van Hefsen.

11. Voor de Misfie bij de Vereenigde Staten van Noord-America.

13. Voor de Misfie aan het Hof van London.

14. Voor de Misfie bij de Italiaanfche Mogendheden.

15. Voor de Misfie bij de Hanzee-Steden.

V —————

3. Onderhoud van 's Lands Schepen in 's Lands Dokken.

VI ——— Buitengewoon.

13. Aanmaak van Tenten en Campements-Effecten.

VII ——— Gewoon.

1. Voor het bevorderen van Geleerdheid, Kunften en Wetenfchappen.

14. Voor de bevordering van Koophandel, Fabrieken en Trafijken.

Buitengewoon.

5. Buitengewone Præmien van uitrusting aan de Groote of Haring-Visfcherij.

VII SOMME.

M I N I S T E R I E
V A N
M A R I N E E N K O L O N I E N .

E E R S T E A F D E E L I N G .

Het Ministerie.

K A P . I .

Tractementen.

ART.	Tractement van den Minister
745.	Koninklijk Decreet van den 18den van Hooimaand 1806 Litt. E, Secret.
746.	De Secretaris - Generaal en verdere Geëmploijeerden, uitmakende de Bureaux van het Ministerie
	Ovreeenkomstig de door den Koning vastgestelde Organisatie (Besluit van den 16ten en 20sten van Slagmaand 1808, No. 6,) en na aftrek der Tractementen van den Ontvanger-Generaal der Koloniën en deszelfs Onderhoorigen, als welke worden gelupprimeerd.
	Tractementen der Generale Ambtenaren en der zoodanigen, welke tot de Departementen behooren, en niet zijn begrepen in de formatie der Bureaux.
	Te weten :
747.	— Constructeur-Generaal
748.	— Mathematicus en Examinator der Zee-Officieren
749.	— Inspecteur-Generaal van de Artillerie der Marine
750.	— Surplus van Tractement om, ingevolge Besluit van Zijne Majesteit, de dato den 20sten van Zomermaand 1809 No. 6, tot bijzondere einden te worden betaald
751.	— Directeur der Lijnbanen
752.	— Algemeene Betaalmeester der Marine
753.	— Directeur van het Dépôt der Marine
754.	— Commissaris van het Generaal kleeding-Magazijn
755.	— Opzigter bij hetzelfde
756.	— Klerk
757.	— Meesterknecht
758.	— Chef bij het Temporaire Bureau van den Achterstand der Marine
759.	— Sous Chef bij hetzelfde
760.	— dito
761.	— Eerste Commissie bij hetzelfde
762.	— Commissie

Transportere

4
Begroting voor het
Ministerie van
Marine en
Koloniën' voor het
tweede halfjaar
van 1810.

.	f	7,500	0	0
.		120,500	0	0
.		2,000	0	0
.		1,400	0	0
.		2,000	0	0
.		750	0	0
.		1,000	0	0
.		1,500	0	0
.		600	0	0
.		1,300	0	0
.		400	0	0
.		450	0	0
.		300	0	0
.		1,500	0	0
.		1,200	0	0
.		1,000	0	0
.		1,000	0	0
.		900	0	0
.	f	145,900	0	0
.	A a 2			

XXI. Begrooing van 's Rijks uitgaven en inkomsten over 1816.

(Ontwerp van Wet)

XXI. Begrooing van 's Rijks uitgaven over den jare 1816, en regoling der wijze tot verzekering der inkomsten.

Deze wets-ontwerpen zijn behandeld in de Zitting van 7 Februarij 1816.

I. AANSPRAAK VAN DEN MINISTER VAN FINANTIEN bij de overbrenging der wets-ontwerpen in de zitting van 29 December 1815.

Deze aanspraak is opgenomen in het verlag der zitting van 29 December 1815.

II. ONTWERP VAN WET, regelende de begrooing der uitgaven van het Rijk over 1816.

WIL WILLEM, KONING.

Alzoo Wij in overweging genomen hebben de noodzakelijkheid, om over te gaan tot het regelen van 's Rijks uitgaven over den jare 1816; Zoo is het dat Wij, den Raad van Stato gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij dese:

Art. 1. De begrooing der uitgaven van het Rijk over den jare 1816, wordt vastgesteld op den navolgenden voet, als:

Hoofdstuk I.	Huis des Konings	f 2,600,000
" II.	Hooge Kollegien	1,320,000
" III.	Departement van den Secretaris van Staat.	330,000
" IV.	Departement van Buitenlandse Zaken.	890,000
" V.	Departement van Justitie	4,000,000
" VI.	Departement van Binnenlandsche Zaken.	2,800,000
" VII.	Departement van de Heroorde en andere Eerediensten, behalve dien der Roomsche-Katholijken.	1,210,000
" VIII.	Departement van den Roomsche-Katholijken Eeredienst.	1,600,000
" IX.	Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.	1,000,000
" X.	Departement van Financien	23,500,000
" XI.	" " Marine	6,150,000
" XII.	" " Oorlog	29,000,000
" XIII.	" " den Waterstaat en der publiکه werken	5,000,000
" XIV.	Departement van Koophandel en Kolonien.	2,550,000
" XV.	Onvoorsiene uitgaven	650,000
	Totaal	f 82,000,000

Art. 2. De tegenwoordige wet zal worden geinsereerd in het Staatsblad, mitgedrukt in het officieel dagblad.

NOUS GUILLAUME, etc.

Considérant la nécessité de régler les dépenses du Royaume pour l'an 1816:

Notre Conseil-d'Etat entendu et de concert avec les États-Généraux, avons arrêté et arrêtons:

Art. 1. Le budget des dépenses du Royaume pour l'an 1816, est arrêté comme suit:

Chapitre I.	Maison du Roi	f 2,600,000
" II.	Grands Corps de l'Etat, qui ne font partie d'aucun Département d'administration.	1,220,000
" III.	Département du Secrétaire d'Etat	330,000
" IV.	Département des Affaires Etrangères	890,000
" V.	Département de la Justice	4,000,000
" VI.	" de l'Intérieur	2,800,000
" VII.	" pour les affaires du culte Protestant et autres cultes, excepté le culte Catholique	1,210,000
" VIII.	Département du culte Catholique Romain	1,600,000
" IX.	Département pour l'Instruction, Arts et Sciences	1,000,000
" X.	Département des Finances	23,500,000
" XI.	" de la Marine	6,150,000
" XII.	" de la Guerre	29,000,000
" XIII.	" du Waterstaat et des Travaux publics	5,000,000
" XIV.	Département du Commerce et des Colonies.	2,550,000
" XV.	Dépenses imprévues.	650,000
	Totaal	f 82,000,000

Art. 2. La présente loi sera insérée dans le journal officiel.

5
Eerste gezamenlijke uitgavenbegroting voor Noord en Zuid uit 1816.

XXI. Begroeting van 's Rijks uitgaven en inkomsten over 1916.

(Bijlagen behoorende bij het Ontwerp van Wet.)

BILLAGEN BEHOORENDE TOT HET WETS-ONTWERP.

2A. BERREKENINGEN, strekkende tot basis der algemeene begroeting van Staats-behoeften, oer den jare 1916.

HOOFDSTUK I.

Huis des Konings.

N ^o . 1. Inkomsten van den Koning	f 2,400,000.00-00
2. Inkomsten van den Prins van Oranje	200,000.00-00
Totaal	f 2,600,000.00-00

HOOFDSTUK II.

Hooge Collegien, tot geen Departement van administratie behoorende.

N°. 1. De Staten-Generaal.

a. Reis-en verblijfskosten van zestig leden de Eerste Kamer, à f 3000 'sjaars	f 180,000.00-00
b. Tractementen, zoo van den griffier als van de geëmplojeerden	15,800.00-00
c. Verblijfskosten van één honderd en tien leden der Tweede Kamer, f 2,500 'sjaars	275,000.00-00
d. Tractementen, zoo van den griffier als van de geëmplojeerden	21,200.00-00
e. Reiskosten van een honderd en tien leden der Tweede Kamer, voor twee vergaderingen, beurtolings te Brussel en in 's Gravenhage te houden, berekend naar den afstand van de hoofdplaats van elke provincie	37,446.00-00
f. Bureaukosten, waaronder begrepen zijn het licht, de brandstoffen, schrijfbehoeften, briefportien en andere kleine uitgaven	7,180.00-00
g. Onderhoud der lokalen, waaronder is begrepen het schoonhouden, alsmede de aanvulling en reparatie van meubelen	4,550.00-00
Totaal	f 541,136.00-00

N°. 2. De Raad van State.

a. Tractementen, zoo van den Minister van Staat, Secretaris van Staat, Vice-Président van den Raad, als van vier-entwintig Staatsraden, enen buitengewonen Staatsraad en van des Secretaris	f 169,000.00-00
---	-----------------

Transportieren f 169,000.00-00

Per transport f 169,000.00-00 f 541,136.00-00

b. Van tien referendarissen	34,000.00-00
c. Van zes commissen	9,000.00-00
d. Van de geëmplojeerden	12,200.00-00
e. Vaste toelagen van twee-entwintig Staatsraden, à f 2000 'sjaars	44,000.00-00
f. Bureaukosten, waaronder begrepen zijn het licht, de brandstoffen, schrijfbehoeften, briefportien en andere kleine uitgaven	6,885.00-00
g. Onderhoud der lokalen, waaronder is begrepen het schoonhouden, alsmede de aanvulling en reparatie van meubelen	2,250.00-00
Totaal	f 277,835.00-00

N°. 3. De Hooge Raad van Adel.

a. Tractementen van den Président vier Leden en den Secretaris	f 17,500.00-00
b. Van de geëmplojeerden	7,100.00-00
c. Van de twee Koningen van Wapenen en vier Wapen-Herauten, alsmede de hun toegestane jaarlijkse gratificatiën	10,400.00-00
d. Bureau-kosten, waaronder begrepen zijn het licht, de brandstoffen, schrijfbehoeften, briefportien en andere kleine uitgaven	1,400.00-00
e. Onderhoud der lokalen, waaronder begrepen is het schoonhouden, alsmede de aanvulling en reparatie van meubelen	600.00-00
Totaal	37,000.00-00

N°. 4. De Algemeene Rekenkamer.

a. Tractement van derien leden en den Secretaris	f 58,000.00-00
b. Van de geëmplojeerden	63,000.00-00
c. Bureau-kosten, waaronder begrepen zijn het licht, de brandstoffen, schrijfbehoeften, briefportien en andere kleine uitgaven	5,060.00-00
d. Onderhoud der lokalen, waaronder is begrepen het schoonhouden, alsmede de aanvulling en reparatie van meubelen	3,000.00-00
e. Voor de buitengewone werkzaamheden ter executie der wet van 14 Mei 1914 n ^o . 2.	3,000.00-00

Transportieren f 153,260.00-00 f 314,835.00-00

VIII. Regeling van 's Rijks uitgaven en middelen oer 1819.

(Bijlagen behoorende tot het wets-ontwerp.)

Per transport f 23,468,200.00

BUITENGEWOON.

IXde AFDEELING.

Intrest-betaling van de schuldbekekenissen van het syndicaat, 2de serie, en kosten vallende op de conversie der staatschulden.

Art. 1. Het jaar interesten van een kapitaal van twintig miljoen guldens schuldbekekenissen van het syndicaat der Nederlanden, 2de serie, verschijpende met 1 Januarij 1819 1,000,000.00

Art. 2. Kosten van het temporaire bureau van conversie der staatschulden, voortsprijtende uit de executie van de wetten van den 14den Mei 1814, 11 November 1815 en 9 Februarj 1818 18,700.00

Xde AFDEELING.

Pensioenen.

Art. 1. Pensioenen welke versterft en profijte van de schatkist komt f 2,560,000.00

Art. 2. Temporaire aanvulling der geteoorde kerkelijke pensioenen 110,000.00

2,670,000.00

XIde AFDEELING.

Kosten vallende op de vermuting der oude guldspenen tot nieuwc standspenningen 400,000.00

XIIde AFDEELING.

Kosten vallende op de liquidatie der comptabiliteit van de indirecte belastingen, van de koopreij en Rechten en van de afgeschaftc verovigde regten in 1818 en 1814 gekoren 11,700.00

XIIIde AFDEELING.

Verhoogde traktementen en toelagen.

Art. 1. Toelags aan den tegenwoordigen directeur-generaal der in- en uitgaande regten en van de accijnzen f 2,000.00

Art. 2. Item aan den secretaris-generaal bij het Ministerie 1,000.00

Art. 3. Item aan twee ontvangers-generaal 8,000.00

Art. 4. Item aan elf ontvangers-particulier 5,900.00

16,900.00

TOTAAL . . . f27,581,000.00

HOOFDSTUK X.

Departement van Marine.

GEWOON.

Iste AFDEELING.

Kosten van het Ministerie te 's Gravesande.

Art. 1. Traktementen van den Minister en den secretaris . . . f 19,000.00

Art. 2. Traktementen der gembloijerden 64,800.00

Art. 3. Bureau-kosten van het Ministerie, waaronder begrepen zijn het licht, de brandstoffen, schrijf-behoeften en verdere kleine uitgaven 7,700.00

Art. 4. Onderhoud der lokalen, waaronder begrepen is het schoonhouden, alsmede de reparatien der meubelen 4,150.00

Art. 5. Porten van pakketten, brieven en verdere kleine uitgaven 6,000.00

Art. 6. Traktementen der algemeene ambtenaren, als de inspecteurs bij de Marine en den geneeskundigen dienst, de leden der commissie tot examinatie der see-officieren en bureau-kosten dierzelve 24,000.00

Art. 7. Reis- en verblijfkosten 4,450.00

128,900.00

IIde AFDEELING.

Kosten van het Departement der Zeevaart.

Art. 1. Traktementen van den directeur en secretaris f 9,000.00

Art. 2. Traktementen der gembloijerden 51,950.00

Art. 3. Bureau-kosten van het departement, waaronder zijn begrepen het licht, de brandstoffen en schrijf-behoeften 7,550.00

Art. 4. Onderhoud der lokalen, waaronder begrepen is het schoonhouden, alsmede de aanvulling en reparatie van meubelen 825.00

Art. 5. Porten van pakketten, brieven en andere kleine uitgaven 400.00

Art. 6. Traktementen van den onder-directeur en verdere gembloijerden te Medemblik 11,800.00

Art. 7. Bureau-kosten, waaronder begrepen zijn het licht, de brandstoffen en schrijf-behoeften 1,900.00

Art. 8. Onderhoud der lokalen, waaronder is begrepen het schoonhouden, alsmede de aanvulling en reparatie van meubelen 275.00

Art. 9. Porten van pakketten, brieven en verdere kleine uitgaven 100.00

Transporten f 83,200.00 f 129,900.00

6
Berekeningen
strekken tot
basis van de
begroting van o.m.
de marine-uitgaven
voor 1819.

VIII. Staatsbegroting voor 1829, en tienjarige aanzegging met 1830.

(Ontwerpen van Wet en verdere bescheiden, betreffende de begroting voor 1829.)

VIII. Staatsbegroting (IIde afdeling) voor 1829 enz., en die der Iste afdeling (tienjarige), aanvang nemende met 1830. (1)

De Begroting voor het jaar 1829 werd behandeld in de zittingen der Tweede Kamer van 18 tot 20 December en van 21 tot 23 December 1828 en de tienjarige in de zittingen van 11 tot 14 Mei 1829 en verworpen. (Zie, omtrent deze laatste, Bijlagen van het dienstjaar 1829/30, N°. VIII.)

II. REDE VAN DEN MINISTER VAN FINANCIËN, gehouden den 27sten October 1828, bij de indiening der Begroting daarbij behoorende wets-ontwerpen en verdere bescheiden.

Deze rede is in het zitting-verslag der Tweede Kamer van 27 October 1828 opgenomen.

Buitengewone begroting voor 1829. (IIde afdeling.)

A. ONTWERP VAN WET tot vaststelling der IIde afdeling van de Begroting over den jare 1829. (2)

W^{IR} WILLEM, KONING.

NOUS GUILLAUME, etc.

Alsoo Wij in overweging hebben genomen dat, naar aanleiding van het 126ste art. der Grondwet, de uitgaven, behoorende tot de IIde afdeling der Begroting, slechts voor één jaar worden vastgesteld, en dat dienvolgens de vaststelling dezer uitgaven over den jare 1829 behoort plaats te hebben; voorts dat, uit hoofde van de bepalingen, gemaakt bij de Wet tot instelling van een Amortissatie-syndicaat, en ter regeling van onderscheiden financiële aangelegenheden des Rijks, van den 27sten December 1822 (Staatsblad n°. 59), mitgeders bij de Wet tot voorziening in de voldoening van nieuwe buitengewone pensioenen en afloopende betalingen, en ter regeling van onderscheiden financiële aangelegenheden des Rijks en van het Amortissatie-syndicaat van den 5den Junij 1824 (Staatsblad n°. 38), een gedeelte dezer uitgaven door uitkeeringen ten behoeve van de schatkist, buiten bezwaar der schatplichtigen, zullende gevonden worden, het gepast voorkomt naar aanleiding daarvan, deze afdeling der Begroting in twee deelen te splitsen;

Ayant pris en considération que, d'après l'art. 126 de la Constitution, les dépenses, qui appartiennent à la IIe partie du Budget, ne sont arrêtées que pour un an, et que par conséquent il convient de les régler pour 1829; que d'après les dispositions, arrêtées par la Loi du 27 Décembre 1822 (Journal Officiel n°. 59) pour l'institution d'un Syndicat d'amortissement et pour régler différents intérêts financiers du Royaume, et que, d'après la loi du 5 Juin 1824 (Journal Officiel n°. 38), déterminée le mode de paiement de nouvelles pensions extraordinaires et d'autres dépenses qui s'éteignent, et qui régissent les objets financiers du Royaume et du Syndicat d'amortissement, une partie de ces dépenses devant être couverte par des emprunts au trésor, sans qu'il en résulte des charges pour les contribuables, il convient par conséquent d'établir deux divisions dans cette partie du budget;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

A ces causes, Notre Conseil d'Etat entendu, et de concert avec les Etats-Généraux, avons statué, comme il suit, sur les propositions ci-dessus, et avons arrêté les présentes dispositions par les présentes:

Art. I.

Art. I.

De IIde afdeling der Begroting over den jare 1829 wordt in twee onderdeelen verdeeld, en vastgesteld op den navolgenden voet:

La IIe partie du Budget des dépenses du Royaume l'année 1829 comprendra deux divisions, arrêtées ainsi qu'il suit:

Eerste onderdeel.

Première subdivision.

Hoofdstuk	I. Huis des Konings	Nihil.
»	II. De Secretarie van Staat, de Hooge Collegien en ambtenaren tot geen bijzonder vak van administratie behoorende	Nihil.

Chapitre	I. Liste civile	Nihil.
»	II. La Secrétairerie d'Etat, les Grands Corps de l'Etat, et les fonctionnaires qui ne font partie d'aucun Département d'administration	Nihil.

(1) Alle de tot deze Staatsbegroting behoorende bescheiden, werden voor de leden in de beide talen gedrukt. De Processen der Afdelingen werden echter alleen uitgegeven in die talen, waarin zij door de Voorzitters opgesteld werden.

(2) De Nederlandsche Staatscourant bevat, in n°. 266, de wets-ontwerpen betreffende de begroting voor 1829.

7
De in twee onderdelen gesplitste 'buitengewone' begroting van uitgaven voor 1829.

VIII. *Staatbegrooting voor 1829, en tienjarige aanvanginge met 1830.*

(Ontwerpen van Wet en verdere bescheiden, betreffende de begrooting voor 1829.)

afstok	III. Het Departement van Buitenlandsche Zaken . . . f	144,000.90	Chapitre	III. Département des Affaires Etrangères f	144,000.00
>	IV. Het Departement van Justitie	2,033,203.60	>	IV. Département de la Justice .	2,033,203.60
>	V. Het Departement van Binnenlandsche Zaken . . .	3,212,265.26	>	V. Département de l'Intérieur .	3,212,265.26
>	VI. Het Departement van de Hervormde en andere Beroepsdiensten, behalve die der Roomsch-Katholieke . . .	Nihil.	>	VI. Département du Culte Réformé et autres, excepté le Culte Catholique	Nihil.
>	VII. Het Departement van Oorlog	1,629,973.70	>	VII. Département de la Guerre .	1,629,973.70
>	VIII. Het Departement voor de Marine en Kolonien . . .	2,754,173.68	>	VIII. Département de la Marine et des Colonies	2,754,173.68
>	IX. Het Departement van Financien	8,055,327.50	>	IX. Département des Finances .	8,055,327.50
	Totaal . . . f	17,828,943.74		Total . . . f	17,828,943.74

Tweede onderdeel.

afstok	I. Huis des Konings. . . .	Nihil.
>	II. De Secretarie van Staat, de Hooge Collegien en ambtenaren tot geen bijzonder vak van administratie behoorende	Nihil.
	III. Het Departement van Buitenlandsche Zaken	Nihil.
	IV. Het Departement van Justitie	Nihil.
	V. Het Departement van Binnenlandsche Zaken . . . f	771,015.18
	VI. Het Departement van de Hervormde en andere Beroepsdiensten, behalve die der Roomsch-Katholieke	Nihil.
	VII. Het Departement van Oorlog	3,400,000.00
	VIII. Het Departement voor de Marine en Kolonien	Nihil.
	IX. Het Departement van Financien	4,201,727.69 ⁵
	Totaal . . . f	8,372,742.87 ⁵

Art. 2.

Bestrijding der onvoorziene behoeften, welke gedurende van het jaar 1829 moesten opkomen, wordt, ter dispositie Koning, gesteld eene som van *dén millioen gulden* uiterst in de eerste plaats uit hetgeen de, in het eerste der IIde afdeling van de Begrooting vermelde uitbeneden de sommen daarvoor toegestaan, mochten komen te zullende het niet aldus gevondene des noodt worden gezett onder de buitengewone uitgaven van een volgend jaar. Onvoorziene wet zal in het *Staatblad* worden geinsereerd.

en bevelen, enz.

Seconde subdivision.

Chapitre	I. Liste civile	Nihil.
>	II. La Secrétairerie d'Etat, les Grands Corps de l'Etat, et les fonctionnaires qui ne font partie d'aucun Département d'administration	Nihil.
>	III. Département des Affaires Etrangères	Nihil.
>	IV. Département de la Justice .	Nihil.
>	V. Département de l'Intérieur . f	771,015.18
>	VI. Département du Culte Réformé et autres, excepté le Culte Catholique	Nihil.
>	VII. Département de la Guerre .	3,400,000.00
>	VIII. Département de la Marine et des Colonies	Nihil.
>	IX. Département des Finances :	4,201,727.69 ⁵
	Total . . . f	8,372,742.87 ⁵

Art. 2.

Afin de pourvoir aux besoins imprévus, qui pourraient se présenter dans le cours de l'année 1829, il est mis à la disposition du Roi un maximum d'un *million de florins*, à couvrir, en premier lieu, par le résidu que les dépenses, dont il est fait mention dans la première subdivision de la IIde partie du Budget, pourront laisser sur les sommes consenties; en cas d'insuffisance de ce résidu, la partie restante sera portée au nombre des dépenses extraordinaires d'une année subséquente. La présente loi sera insérée au *Journal Officiel*.

Mandons et ordonnons, etc.

3A. ONTWERP VAN WET (II), tot vaststelling der middelen, ter voorziening in de uitgaven, begrepen in de eerste afdeeling der begrooting, aanvang nemende met 1820.

WIL WILLEM, KON.

Alsoo Wij in overweging hebben genomen, dat bij de 122, 123 en 124 artikelen der Grondwet is bepaald, dat de begrooting van de uitgaven van het Rijk zal worden gesplitst in twee afdeelingen: dat deze splitsing zal moeten plaats hebben bij de begrooting over den jaren 1820, of zoo veel vroeger, als de omstandigheden het zooden toelaten; dat de eerste afdeeling zal bevatten alle zoodanige gewone, zekere en steeds voortdurende uitgaven, welke, uit den gewonen loop der zaken voortvloeiende, in het bijzonder tot den staat van vrede betrekking hebben; dat deze uitgaven door de Staten-Generaal goedgekeurd zijnde, gedurende de tien daarop volgende jaren, aan geens jaarliksche toezegging onderworpen zijn; dat er ook over deselve geene nadere berandeling kan vallen, ten zij de Koning in dien tusschentijd te kennen gève, dat een gedeelte dier uitgaven veranderd is of geheel opgehouden heeft; — dat bij de goedkeuring van de voorschreven eerste afdeeling, tevens voor gelijken tijd worden vastgesteld de middelen tot vinding dier uitgaven bestemd, en dat deze middelen, eens bepaald zijnde, bijeen vastgesteld gedurende even gemelden tijd, ten zij de Koning, noodig oordeelende dat een dier middelen gewijzigd of door een ander vervangen werd, daaromrent een voorstel doet.

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art. 1. Ter bestrijding van 's Rijks uitgaven, begrepen in de elf eerste hoofdstukken van de eerste afdeeling der begrooting, aanvang nemende met 1820, zullen worden gebezigd de navolgende middelen:

a. 's Rijks directe belastingen, zoo als deselve hierna worden bepaald;

b. de registratie-, zegel-, griffie-, hypotheek- en successie-regten;

c. 's Rijks inkomende en uitgaande regten, de watertolten daaronder gerekend, misgaders de accijnzen, de belasting op het binnenlandsch gedistilleerd onder deselve slechts voor drie vierde begrepen;

d. het regt op de gouden en zilveren werken;

e. de opbrengst der posten.

Art. 2. De grondbelasting, de personele en mobiliere belasting, het regt op de deuren en vensters, misgaders dat op de patenten, zullen worden ongeslagen of aanslagen, geheven en bij twaalfde gedeelten in ieder jaar maandelijks ingevorderd, volgens de wetten en verordeningen op die belastingen en regten besaand.

Art. 3. De hoofdsommen der navolgende belastingen worden bepaald als:

voor de grondbelasting op	f 16,028,160
voor de personele en mobiliere belasting op	2,706,380
voor het regt op de deuren en vensters op	1,561,240

Deze hoofdsommen zullen voor den jaren 1820 over de provincien worden ongeslagen overeenkomstig den staat bij deze wet gevoegd; — voor de volgende jaren zal de omslag over de provincien nader in overweging worden genomen.

Art. 4. Boven de hoofdsommen in art. 3 vermeld, zullen op de voorszede belastingen worden geheven:

op de grondbelasting en op de personele en mobiliere belasting vijf/sien oopen ten, tot goedmaking der niet inkomende posten en voor de kosten van algemeene administratie en regtspleging;

op het regt op de deuren en vensters tien oopen ten voor de kosten van het vervaardigen der kohieren, en tot goedmaking der niet inkomende posten; misgaders de gewone gaarderloozen.

Art. 5. De registratie-, griffie-, zegel- en hypotheekregten met de tiende verhoging, het regt van successie, 's Rijks inkomende en uitgaande regten en accijnzen en het regt op de gouden en zil-

Nous GUILLAUME, etc.

Ayant pris en considération, que, d'après les art. 122, 123 et 124 de la Loi fondamentale, le budget des dépenses du Royaume sera divisé en deux parties; que cette division devra être faite pour l'an 1820, ou plutôt si les circonstances le permettent; que la première partie contiendra toutes les dépenses, ordinaires, fixes et constantes qui résultent du cours habituel des choses, et se rapportent plus particulièrement à l'état de paix; que ces dépenses, étant approuvées par les États Généraux, ne sont pas soumises, pendant les dix premières années, à un consentement ultérieur et annuel, et que pendant ce période elles ne doivent le sujet d'une nouvelle délibération, que lorsque le Roi fait connaître qu'un objet de dépense a cessé ou varié; — qu'en arrêtant cette partie du budget, on détermine en même temps les moyens d'y faire face; que ces moyens sont également arrêtés pour dix ans, et demeurent invariables, à moins que le Roi ne fasse connaître, qu'il est nécessaire de remplacer ou de modifier un de ces moyens.

A ces causes, Notre Conseil d'Etat entendu, et de commun accord avec les États-Généraux, avons statué, comme Nous statuons par les présentes:

Art. 1. Pour faire face aux dépenses du Royaume comprises dans les onze premiers chapitres de la première partie du budget arrêté à partir de 1820, seront employés les moyens suivants:

a. les contributions directes comme elles sont déterminées ci après;

b. les droits d'enregistrement, de timbre, de greffe, d'hypothèque et de succession;

c. les droits d'entrée et de sortie, y compris les péages sur les rivières; les accises, en y comprenant le droit sur les boissons distillées dans le Royaume, pour trois quarts seulement;

d. le droit de garantie des ouvrages d'or et d'argent;

e. les revenus des postes.

Art. 2. La contribution foncière, celles personnelle et mobilière et des portes et fenêtres, ainsi que le droit de patente, seront répartis, assis et levés, et le recouvrement en sera fait par douzième et par mois dans chaque année, le tout conformément aux lois et règlements existants.

Art. 3. Le principal des contributions ci-après dénommées est fixé savoir:

pour la contribution foncière à	f 16,028,160
pour la contribution personnelle et mobilière à	2,706,380
pour la contribution des portes et fenêtres à	1,561,240

Ce principal sera réparti entre les provinces pour l'année 1820, conformément à l'état annexé à la présente loi. La répartition entre les provinces sera l'objet d'une nouvelle délibération pour les années suivantes.

Art. 4. En sus du principal mentionné à l'art. 3, il sera perçu sur les dites contributions, savoir:

sur les contributions foncière, et personnelle et mobilière quinze centièmes additionnels pour couvrir les non valeurs et les dépenses générales administratives et judiciaires;

sur la contribution des portes et fenêtres dix centièmes pour frais de confection des rôles et fonds de non valeurs; les remises ordinaires des percepteurs.

Art. 5. Les droits d'enregistrement, de greffe, de timbre, et d'hypothèque avec le dixième en sus, — le droit de succession, les droits d'entrée et de sortie, les accises et le droit de garantie

8
Ontwerp van Wet
tot vaststelling der
middelen ten
behoefte van de
Eerste Afdeeling
voor 1820-1830.

VI. *Staatbegroting; tienjarige van 1820—1830; en éénjarige over 1820.*

(Ontwerp van Wet II.)

veren werken, zullen geheeten en ingevorderd worden volgens de wetten en verordeningen, op die belastingen en regten bestaande.

Art. 6. Ter bestrijding van de provinciale uitgaven, begrepen in het XIIIde hoofdstuk van de eerste afdeling der begrooting, aanvang nemende met 1820, mitsgaders van degenen, welke onder de Rijks uitgaven niet zijn opgenomen, zullen provisioneel en tot zoo lang als door Ons, op voordragt der Staten van elke provincie, de middelen tot voorziening in die uitgaven zullen wezen goedgekeurd en in werking gebragt, worden geheven, en, gelijk met de hoofdsommen, ingevorderd, zekr opcenten op de grondbelasting en op de personele en mobiliere belasting. — Het beloop dezer opcenten en van de daarvoor in de plaats te stellen middelen, zal door de Staten Provinciaal worden beheerd, onder de verplichting tot rekening en verantwoording.

Art. 7. Van de vijfden opcenten op de grondbelasting en op de personele en mobiliere belasting in art. 4 vermeld, zullen twee opcenten worden afgesonderd tot daarstelling van een fonds, waarmede Wij aan zoodanige provincien, wier aanvraag tot dat einde billijk zal bevonden worden, eene te gemoetkoming in hare uitgaven zullen verleenen.

Art. 8. Ter bestrijding der gemeente-uitgaven, zullen bij voortdoring vijf opcenten op de hoofdsommen der grondbelasting, en van de personele en mobiliere belasting worden geheven, tot zoo lang andere bepalingen omtrent de plaatselijke belastingen door Ons zullen zijn goedgekeurd.

Lasten en bevelen, enz.

des ouvrages d'or et d'argent, seront levés et perçus, conformément aux lois et réglemens existants.

Art. 6. Il sera perçu huit centièmes additionnels sur le principal de la contribution foncière, et de la contribution personnelle et mobilière, pour subvenir aux dépenses provinciales, tant à celles comprises dans le XII chapitre de la première partie du budget arrêté à partir de 1820, qu'à celles qui ne font pas partie du budget de l'Etat; ces centièmes seront perçus en même temps que le principal, provisoirement et jusqu'à ce que les moyens de faire face aux dites dépenses seront établis, après avoir été approuvés par Nous, sur la proposition des Etats Provinciaux. Le produit de ces centièmes additionnels et des moyens, qui seront adoptés pour les remplacer, sera administré par les Etats Provinciaux, à charge d'en rendre compte.

Art. 7. Deux des cinq centièmes additionnels, à percevoir d'après l'art. 4, sur les contributions foncière et personnelle et mobilière, formeront un fonds commun, sur lequel Nous accorderons des secours pour subvenir à leurs dépenses, aux provinces, dont les demandes à cet effet Nous paraîtront fondées.

Art. 8. Les cinq centièmes additionnels sur le principal des contributions foncière et personnelle et mobilière pour dépenses communales, continueront d'être perçus jusqu'à ce que d'autres dispositions, par rapport aux impositions communales, aient été approuvées par Nous.

Mandons et ordonnons etc.

§ 1. ONTWERP EENER WET, (XXI, 2) tot vaststelling van middelen ter bestrijding van de uitgaven, begrepen in de tweede afdeling der begroting over den jare 1820. (1)

WIJ WILLEM, ENZ.

Alsoo Wij in overweging hebben genomen, dat bij de 122e en 126e artikelen der Grondwet, is bepaald, dat de begrooting van de uitgaven van het Rijk zal worden gesplitst in twee afdelingen; dat deze splitsing zal moeten plaats hebben bij de begrooting voor den jare 1820, of zoo reël vroeger als de omstandigheden het zouden toelaten; dat de tweede afdeling zal bevatten die buitengewone, onvoorziene en onzekere uitgaven, welke, inzonderheid in tijden van oorlog, naar voorkomende omstandigheden moeten worden geregeld, en dat deze uitgaven, en middelen ter bestrijding derselvo, slechts voor één jaar worden vastgesteld;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg van de Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, zoo als Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art. 1. Ter bestrijding van de uitgaven, begrepen in de tweede afdeling der begrooting over den jare 1820, zullen worden gebezigd de navolgende middelen:

a. het gedeelte van 's Rijks directe belastingen, waarmede de personele en mobiliere belasting, en het regt op de deuren en vensters, ten bedrage van veertig (en honderd, over den jare 1816 en vervolgens, is verhoogd) geworden;

b. drie en één-derde opeenten op de hoofdsom der grondbelasting, voor de uitvoering van het percoelsgewijze kadaaster;

c. een vierde van de belasting op het binnenlandsch gedistilleerd;

d. de inkomsten der domeinen, plantagien, wateren en bosschen;

e. de inkomsten der beide loterijen; en

f. de te storten borgtoegen, de opbrengst van de te verkoopen nagelen en oliëteien, de inkomsten wegens het uitoefenen van de jagt, die van te verkoopen objecten behoorende tot de Departementen van Oorlog en van Marine, en alle verdere toevallige baten en restituten.

Art. 2. De hoofdsommen van de personele en mobiliere belasting, en van het regt op de deuren en vensters, voor zoo verre die, ingevolge het voorgaand artikel, tot bestrijding der uitgaven, begrepen in de tweede afdeling der begrooting over 1820, bestemd zijn, worden bepaald als volgt:

voor de personele en mobiliere belasting, op f 1,082,550.00
voor het regt op de deuren en vensters, op . 624,500.00

Zulkende deze hoofdsommen over de provincien worden omgelingen in gelijke evenredigheid en, met de gewone gaarderloozen, ingevorderd worden op gelijken voet, als het gedeelte van gezegde belasting, helgeen ter bestrijding van de uitgaven, begrepen in de eerste afdeling der begrooting, aanvang nemende met 1820, is aangewezen geworden.

Art. 3. Al de bepalingen, voorkomende in de wet tot vaststelling der middelen tot voorziening in de uitgaven begrepen in de eerste afdeling der begrooting, aanvang nemende met 1820, ten aanzien van het heffen van opeenten en gaarderloozen, zullen toepasselijk wezen op het doel der personele en mobiliere belasting, en van het regt op de deuren en vensters, in het voorgaand artikel vermeld.

Art. 3. De verhooging van drie en één-derde opeenten op de hoofdsom der grondbelasting, voor de uitvoering van het percoelsgewijze kadaaster, zal, met de gewone gaarderloozen deswege, omgelingen en de gelijk met die belasting ingevorderd worden.

Art. 4. Het één-vierde van de belasting op het binnenlandsch

NOUS GUILLAUME, ETC.

Ayant pris en considération, que, d'après les articles 122 et 126 de la Loi fondamentale, le budget des dépenses du Royaume sera divisé en deux parties; que cette division devra être faite pour l'an 1820, ou plus tôt si les circonstances le permettent; que la seconde partie contiendra les dépenses extraordinaires, imprévues et incertaines, qui, surtout en temps de guerre, doivent être réglées d'après les circonstances; et que ces dépenses, ainsi que les moyens d'y faire face, ne seront arrêtées que pour un an;

A ces causes, le Conseil d'Etat entendu, et de commun accord avec les Etats-Généraux, avons statué, comme Nous statuons par les présentes:

Art. 1. Pour faire face aux dépenses du Royaume, comprises dans la seconde partie du budget pour l'année 1820, seront employés les moyens ci-après indiqués:

a. la partie des contributions directes, formant le montant des quarante pour cent, dont les contributions personnelle et mobilière et des portes et fenêtres ont été augmentées depuis l'année 1816;

b. les trois centièmes et un-tiers sur le principal de la contribution foncière pour la confection du cadastre parcellaire;

c. un quart du droit sur les boissons distillées dans le Royaume;

d. les revenus des domaines, plantations, eaux et forêts;

e. les produits des deux loteries;

f. les versements pour cautionnements, le produit des ventes de cious de girafes et essences; les revenus provenant de l'exercice de la chasse; le produit des ventes d'effets superflus des Départements de la Guerre et de la Marine; et en général toutes rentrées accidentelles et restitutions.

Art. 2. Le principal des contributions personnelle et mobilière et des portes et fenêtres, en ce qui concerne la partie de ces contributions destinée par l'article précédent à faire face aux dépenses, comprises dans la seconde partie du budget de l'année 1820, est fixé savoir:

pour la contribution personnelle et mobilière, à f 1,082,550.00
pour la contribution des portes et fenêtres, à 624,500.00

Ce principal sera réparti entre les provinces dans la même proportion, et perçu avec les remises ordinaires des percepteurs, sur le même pied que la partie des dites contributions, destinée à faire face aux dépenses comprises dans la première partie du budget du Royaume, arrêté à partir de 1820.

Art. 3. Toutes les dispositions de la loi, qui déterminent les moyens de faire face aux dépenses comprises dans la première partie du budget du Royaume, arrêté à partir de 1820, en ce qui regarde la perception des centièmes additionnels et des remises des percepteurs, seront applicables à la partie des contributions personnelle et mobilière, et des portes et fenêtres, mentionnées à l'article qui précède.

Art. 4. Les trois centièmes et un-tiers sur la contribution foncière, pour la confection du cadastre parcellaire, seront répartis et perçus, avec les remises ordinaires des percepteurs et appartenants; en même temps que la dite contribution.

Art. 5. Le quart du droit sur les boissons distillées dans le

(1) Zie dezelfde bronnen als opgegeven N° 1. § 1.

XX en XXI. Staatsbegrooting; tienjarige van 1820—1830; en éénjarige voor 1820.

(Ontwerp van Wet XXI, 2.)

gedistilleerd zal, even als de overige drie vierde deelen van die belasting, welke tot bestrijding der uitgaven, begrepen in de eerste afdeling van de begrooting, aanvang nemende met 1820, zijn bestemd, en te gelijk met dezelve worden ingevorderd.

Art. 6. In het verschil tusschen de som van f 10,164,057, waarop is begroot de gezamenlijke opbrengst der middelen bij het eerste artikel dezer wet aangewezen, en het gesaamde bedrag der uitgaven, begrepen in de wet tot vaststelling der tweede afdeling van de begrooting over den jare 1820, zal door nadere wettelijke bepalingen worden voorzien.

Lasten en bevelen enz.

Royaume sera perçu de la même manière, et en même temps que les trois autres quarts du même droit, destinés à faire face aux dépenses comprises dans la première partie du budget du Royaume, arrêté à partir de 1820.

Art. 6. Il sera pourvu ultérieurement par des dispositions législatives, à la différence entre la somme de f 10,164,057, à laquelle est évalué le produit des moyens, désignés dans le premier article de la présente loi et le montant présumé des dépenses comprises dans la loi qui régle la seconde partie du budget des dépenses, pour l'année 1820.

Mandons et ordonnons, etc.

Lasten en bevelen enz.		

VI. *Staatbegroting; tienjarige van 1880—1880; en éénjarige over 1880.*

(Bijlagen behoorende bij het Ontwerp van Wet II.)

B. BIJLAGEN BEHOORENDE BIJ HET ONTWERP VAN WET II.

STAAT inkomende de repartitie van de Grondbelasting, van de *Personele en Mobileire Belastingen*, *uitgaders van het Rijk* op de *Deuren en Vensters*, tusschen de verschillende *Provincien van het Rijk* over den *jare 1880*.

PROVINCIE.	GRONDBELASTING.			Personel en Mobilair.	Deuren en Vensters.
	Ongebouwde eigendommen.	Gebouwde eigendommen.	TOTAAL.		
Noord-Brabant	f 539,890.00	f 180,940.00	f 700,830.00	f 182,650.00	f 71,110.00
Zuid-Brabant	Ongebouwde en gebouwde eigend.		1,110,880.00	244,780.00	133,480.00
Litberg	idem.		481,870.00	108,980.00	55,650.00
Gelderland	486,940.00	184,910.00	651,820.00	117,690.00	58,540.00
Limk	Ongebouwde en gebouwde eigend.		615,050.00	186,910.00	88,220.00
Oost-Vlaanderen	idem.		1,684,470.00	303,000.00	169,910.00
West-Vlaanderen	idem.		1,415,600.00	288,280.00	109,060.00
Henegouwen	idem.		905,420.00	181,780.00	107,570.00
Zuid-Holland	1,089,360.00	987,180.00	1,976,540.00	369,510.00	175,600.00
Noord-Holland	579,580.00	1,873,930.00	1,953,510.00	269,940.00	218,920.00
Zeeland	434,870.00	104,870.00	539,040.00	60,350.00	48,870.00
Namen	Ongebouwde en gebouwde eigend.		347,440.00	70,010.00	29,580.00
Antwerpen	idem.		718,940.00	154,950.00	104,910.00
Utrecht	316,230.00	209,490.00	519,660.00	57,480.00	37,650.00
Vriesland	984,660.00	194,340.00	1,179,000.00	94,090.00	47,140.00
Overijssel	249,090.00	91,250.00	334,340.00	67,140.00	36,400.00
Groningen	366,410.00	118,810.00	485,220.00	70,880.00	38,000.00
Drenthe	74,980.00	18,580.00	93,510.00	17,950.00	8,250.00
Luxemburg	Ongebouwde en gebouwde eigend.		315,980.00	40,760.00	40,910.00
TOTAAL			f 16,028,160.00	f 2,706,880.00	f 1,561,240.00

10
Raming der
inkomsten ten
behoefte van de
Eerste Afdeeling
voor 1820-1830.

VI. *Staatbegrooting; tienjarige van 1820—1830; en éénjarige over 1820.*

(Bijlagen behorende bij het Ontwerp van Wet II.)

ALGEMEENE BEGROOTING, van de gewone inkomsten van het Rijk.

Nommers der bijzondere Staten.	A A N W I Z I N G D E E M I D D E L E N E N I N K O M S T E N .	Begrooting van de opbrengst.	A A N M E R K I N G E N .
L.	Directe Belastingen	f 26,345,819.38	
II.	Registratie-, Zegel-, Griffie-, Hypotheek- en Successie-Regten . .	12,149,700.00	
III.	Inkomende en Uitgaande Regten, Acofijnen en Watertolten . . .	25,141,000.00	
IV.	Begt op de Gouden en Zilveren Werken	250,000	
V.	Posterijen	2,080,000.00	
TOTAAL		f 65,916,019.38	

VI. *Staatbegroting; tienjarige van 1820—1830; en éénjarige over 1820.*

(Bijlagen behoorende bij het Ontwerp van Wet II.)

I.

Directe Belastingen.

AANWIJZING DER BELASTINGEN OF VERHOOGINGEN.		Begrooting van de Opbrengst.	TOTAALN.
<i>Hoofdsommen.</i>			
Grondbelasting		f 16,028,160.00	
Personele en Mobilaire Belastingen voor $\frac{1}{2}$		2,706,880.00	
Het Regt op de Deuren en Vensters voor $\frac{1}{2}$		1,561,240.00	
Patent-Regt	f 2,080,000		
Af voor kwade posten, enz.	208,000		
		1,872,000.00	
			f 22,167,780.00
<i>Opcnten.</i>			
Voor kosten van Administratie en Regtepleging, enz.	18 op de Grondbelasting	f 2,088,660.80	
	18 op de Personele en Mobilaire Belasting	351,839.40	
			2,435,490.20
Voor het opmaken der kohieren	2 op het Regt op de Deuren en Vensters		81,224.80
	2 op de Grondbelasting	f 820,568.20	
	2 op de Personele en Mobilaire Belasting	54,127.80	
Voor kwade posten en de kosten der beschrijving, enz. van het Patentregt.	8 op het Regt op Deuren en Vensters	124,899.20	
	10 van het Patentregt afgezonderd	208,000.00	
			707,590.00
Voor Ontvangloonen op de Grondbelasting, Personeel en Mobilair, en Regt op de Deuren en Vensters van $2\frac{1}{2}$ à 5 per cent.			1,008,284.88
	TOTAAL	f 26,845,319.88	

VI. Staatsbegroting: tienjarige van 1820—1830; en éénjarijs over 1830.

(Bijlagen behoorende bij het Ontwerp van Wet II.)

II.

Registratie, Zegel, Griffie, Hypotheek en Successie-Regten.

AANWIJZING DER REGTEN.	Begrooting van de Opbrengst.	Tiende Verhooging.	TOTAAL.
Zegel	f 1,630,000	f 163,000	f 1,793,000
Registratie	6,000,000	600,000	6,600,000
Griffie	150,000	15,000	165,000
Hypotheek	322,000	32,200	354,200
Successie en overgang door overlijden	3,000,000	"	3,000,000
Boeten wegens Zegel en Registratie	85,000	8,500	93,500
Idem wegens Successie-Regten	10,000	"	10,000
Idem wegens andere overtredingen	90,000	9,000	99,000
Idem	4,000	"	4,000
Paspoorten	23,000	"	23,000
Toevallige ontvangsten	8,000	"	8,000
TOTAAL	f 11,822,000	f 827,700	f 12,149,700

VI. *Staatbegroting: tienjarige van 1820—1830; en éénjarige over 1820.*

(Bijlagen behoorende bij het Ontwerp van Wet II.)

III.

Inkomende en Uitgaande Regten, Accijnzen en Watertollen.

A A N W I J Z I N G D E R R E G T E N .		Begrooting van de Opbrengst.
<i>Inkomende en Uitgaande Regten.</i>		
Inkomend Regt	f 4,375,000	
Uitgaand Regt	1,075,000	
Transito-Regt	350,000	
		f 5,800,000
Tollen		200,000
Borcummer Vuurgeld		6,000
<i>Accijnzen.</i>		
Zout	f 1,800,000	
Buitenlandsche harde Zeep	30,000	
Wijn	2,000,000	
Buitenlandsch Gedistilleerd	410,000	
Binnenlandsch Gedistilleerd f 4,740,000 voor $\frac{3}{4}$	3,555,000	
Bieren	3,600,000	
Azijn	150,000	
Tonnengeld	1,000,000	
Turf	1,050,000	
Steenkolen	950,000	
Koffij	1,250,000	
Suiker	1,600,000	
Waag	800,000	
Ronde-Maat	100,000	
Poiasch	700,000	
Zegel	140,000	
		19,185,000
TOTAAL	f	25,141,000

VI. *Staatsbegrooting; tienjarige van 1820—1830; en éénjarige over 1820.*

(Bijlagen behoorende bij het Ontwerp van Wet II.)

IV.

Regt op de Gouden en Zilveren Werken.

	Begrooting van de opbrengst.
Bij calculatie naar vorige jaren	f 250,000

V.

Posterijen.

A A N W I J Z I N G D E R O N D E R W E R P E N .		Begrooting van het bedrag.
Opbrengst der briefporten	f	1,993,000
Regt van 5 pCt. op de geld-artikelen		16,000
Uitkeeringen der vreemde post-officieu		16,000
Ontvangsten van verschillenden aard		5,000
TOTAAL	f	2,080,000

VI. Staatsbegroting; tienjarige van 1820—1830; en ééjarige over 1820.

(Bijlagen behoorende bij het Ontwerp van Wet IV.)

§ E. ALGEMEENE BEGROOTING der Buitengewone Inkomsten van het Rijk, over den jaer 1820.

Nommers der bijzondere Staten.	A A N W I J Z I N G D E R M I D D E L E N E N I N K O M S T E N .	Begrooting van de Opbrengst.	A A N M E R K I N G E N .
I.	2/7 Gedeelten van de Personale en Mobilaire Belasting en van het Regt op de Deuren en Vensters	f 2,010,411.17	
II.	3 1/3 per cent verhooging op de Grondbelasting van het Kadaster.	557,660.79	
III.	1/4 der Belasting op het Binnenlandsch Gedistilleerd	1,185,000.00	
IV.	Domeinen, Plantagien, Wateren en Rosschen	4,000,000.00	
V.	Loterijen	990,000.00	
VI.	Verschillende Ontvangsten	1,380,610.00	
	Bijdrage van Zijne Majestät	600,000.00	
	TOTAAL . . .	f 10,873,681.96	

II
Raming der
inkomsten voor de
Tweede Afdeling
voor 1820.

VIII. Staatsbegroting voor 1829, en tienjarige aanwending met 1830.

(Ontwerpen van Wet en verdere bescheiden, betreffende de begroting voor 1829.)

ONTWERP VAN WET tot vaststelling van middelen ter bestrijding van de uitgaven, begrepen in de IIde afdeling der begroting over den jare 1829.

WILLEM, ENZ.

Wij in overweging hebben genomen dat, naar aanvan van het 126ste art. der Grondwet, de middelen ter bestrijding der uitgaven, behoorende tot de IIde afdeling der begroting, slechts voor één jaar worden vastgesteld, en dat het noodig is de vaststelling dezer middelen voor den jare 1829 plaats te hebben; dat voorts bij de Wet van 12 Julij 1824 (Staatsblad n. 9), en bij de successievelijk naar aanleiding geëmitteerde speciale Wetten, de grondslagen van het aan 's Rijks belastingen zijn gelegd, mitsgaders dat bij de Wet van instelling van een Amortissatie-syndicaat, en ter onderscheiden financiële aangelegenheden des Rijks, van 27sten December 1822 (Staatsblad n. 59), alsmede bij de Wet van voorziening in de voldoening van de nieuwe buitenspoosioenen en aflopende betalingen, en ter regeling van de financiële aangelegenheden des Rijks en van het Amortissatie-syndicaat, van den 5den Junij 1824 (Staatsblad n. 38), de noodige uitkeeringen aan de schatkist zijn verzekerd, om de behoeften te voorzien buiten bezwaar der schatplichtig-

heid, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art. 1.

De bestrijding der uitgaven, begrepen in het Iste onderdeel der IIde afdeling der Begroting over den jare 1829, worden gebezigd de volgende middelen:

1. een som van twee miljoen, negen honderd drie-en-zeestig, vier honderd zeven-en-zeventig guldens, negen-en-veertig cent, zijnde hetgeen de opbrengst der middelen over het bedrag van tot dekking der uitgaven noodig is, uit het miljoen guldens, bij de Wet van den 11den April 1827 (Staatsblad n. 15), ter Onzer beschikking gesteld;

2. een som van negen-en-tweintig duizend, vier honderd vijf, twee-en-tachtig cents, zijnde hetgeen de uitgaven op de Begroting, wegens de dienst van 1825, beneden de reële zijn gebleven;

3. een som van één-en-negentig duizend, zeven honderd één-honderd, negentig cents, zijnde hetgeen in overgeschoten miljoen guldens, hetwelk volgens § 6 van art. 1 der Wet van 11den April 1827 (Staatsblad n. 16), is voorbehouden verhoogde opbrengst der middelen over de dienst van tot dekking der aanwijzingen op het miljoen guldens, bij de Wet van den 23sten December 1824 (Staatsblad n. 72), ter Onzer beschikking gesteld;

4. een som van één miljoen, drie honderd zeven-en-veertig, vijf honderd negen-en-negentig guldens, zeven-en-tweintig cent, zijnde datgene waarmede de raming der gewone inkomsten der gewone uitgaven overtreft;

5. regten op den in-, uit- en doorvoer, het buitenlandsch verkeer, de water tollen en de bak- of vuurgelden;

6. inkomsten der domeinen, aan Onzen heminden Zoon Frederik der Nederlanden overgedragen bij de Wet van den Mei 1816 (Staatsblad n. 25);

7. loterij;

8. opbrengst van de te verkoopen goederen, buitengewone en alle andere toevallige baten;

9. openten op de grondbelasting op de gebouwde en onbouwde eigendommen, derden op het personeel en de personen op de indirecte belastingen en op de accijnzen (met uitzondering van het gemaal), waarvan de heffing bij de Wet van 12den Julij 1821 is bepaald;

NOUS GUILLAUME, ETC.

Ayant pris en considération que, d'après l'art. 126 de la Loi fondamentale, les moyens de faire face aux dépenses, qui appartiennent à la IIme partie du Budget, ne sont arrêtés que pour un an, et que par conséquent il convient d'arrêter ces moyens pour l'année 1829; considérant en outre que, par la Loi du 12 Juillet 1821 (*Journal Officiel* n. 9), et par les Lois spéciales arrêtées successivement, les bases du système d'impôts pour le Royaume ont été fixées, et que par la Loi du 27 Décembre 1822 (*Journal Officiel* n. 59), pour l'institution d'un Syndicat d'amortissements, et pour régler différents intérêts financiers du Royaume, ainsi que par celle du 5 Juin 1824 (*Journal Officiel* n. 38), qui détermine le mode de paiement de nouvelles pensions extraordinaires et d'autres dépenses qui s'éteignent, et qui règle différents objets financiers du Royaume et du Syndicat d'amortissement, il a été assuré des fournissements au trésor pour couvrir quelques besoins, sans qu'il en résulte des charges pour les contribuables;

A ces causes, Notre Conseil d'Etat entendu, et de commun accord avec les Etats-Généraux, avons statué, comme Nous statuons par les présentes:

Art. 1.

Pour faire face aux dépenses, comprises dans la Ire subdivision de la IIme partie du Budget pour l'année 1829, seront employés les moyens ci-après indiqués:

a. une somme de deux millions, neuf cent soixante-trois mille, quatre cent soixante-dix sept florins, cinquante neuf et un demi cent, formant le total de ce que, déduction faite du million, que la Loi du 11 Avril 1827 (*Journal Officiel* n. 15) a mis à Notre disposition, le produit des impôts excédés, en 1827, la somme nécessaire pour couvrir les dépenses;

b. une somme de vingt-neuf mille, quatre cent cinq florins, quatre-vingt deux cents, formant le résidu, que les dépenses du Budget ordinaire de 1825 ont laissées sur les sommes consenties;

c. une somme de quatre-vingt onze mille, sept-cent vingt-et-un florins, quatre-vingt dix cents, formant le résidu du million de florins, qui a été réservé sur l'excédant du produit des impôts pendant l'exercice 1825, pour couvrir les dépenses imputées sur le million qui, par la Loi du 23 Décembre 1824 (*Journal Officiel* n. 72), a été mis à Notre disposition pour pourvoir à des besoins imprévus;

d. une somme d'un million, trois cent cinquante-sept mille, cinq cent quatre-vingt dix-neuf florins, vingt-sept cents, qui constitue l'excédant de l'évaluation des revenus ordinaires, comparativement à celle des dépenses;

e. les droits d'entrée, de sortie et de transit, le droit de tonnage à l'extérieur, les produits des péages d'eau, les droits de balises et de fanaux;

f. les revenus des domaines, cédés par la Loi du 25 Mai 1816 (*Journal Officiel* n. 25), à Notre bien-aimé Fils le Prince Frédéric des Pays-Bas;

g. la loterie;

h. les produits des objets à vendre, les revenus extraordinaires et toutes autres recettes éventuelles;

i. trois centièmes additionnels sur les contributions foncières, sur les propriétés bâties et non-bâties; treize sur le personnel et les patentes, sur les impositions indirectes, et sur les accises (excepté la mouture), dont la perception est autorisée par la Loi du 12 Juillet 1821.

VIII. Staatsbegroting voor 1829, en tienjarige aanvanging met 1830.

(Ontwerpen van Wet en verdere bescheiden, betreffende de begrooting voor 1829.)

Art. 2.

Naar aanleiding van de Wet van den 21sten April 1810, wordt de proportionnelle redevance der mijnen voor den jare 1829 bepaald op twee en één half ten honderd van de zuivere oplengest, waaraan afzonderlijke rekening aan de publieke schatkist zal worden gedaan, en welke zal strekken tot goedmaking der kosten van administratie der mijnen, overeenkomstig art. 39 derzelve Wet.

Art. 3.

Ter bestrijding der uitgaven, begrepen in het IIde onderdeel van de IIde afdeling der Begrooting voor den jare 1829, zullen worden gebezigd:

a. eene uitkeering van vier millioen, zes honderd één-en-negentig duizend, vijftien gulden, achttien cents, door het Amortisatie-syndicaat aan de schatkist te verstrekken, zijnde het saldo der som van dertig millioen gulden, met welke voldoening die instelling belast is, volgens art. 4, § d der Wet van den 27sten December 1822 (*Staatsblad* n°. 59), tot instelling van een Amortisatie-syndicaat en ter regeling van onderscheiden financiële aangelegenheden des Rijks;

b. eene uitkeering van twee millioen, negen honderd één-en-veertig duizend, zeven honderd zeven-en-twintig gulden, negen-en-zeftig en één halve cent, door het Amortisatie-syndicaat aan de schatkist te doen, volgens art. 9 van de even gemelde Wet, ten einde de schatkist in staat te stellen tot betaling van de buitengewone pensioenen, lijfrenten en andere aflopende betalingen;

c. eene uitkeering van zeven honderd en veertig duizend gulden, door het Amortisatie-syndicaat aan de schatkist te doen, volgens art. 1 der Wet van den 5den Junij 1824 (*Staatsblad* n°. 38), ten einde de schatkist in staat te stellen tot betaling van al de nieuwe pensioenen, persoonlijke tractementen, toelagen, wachtgelden en verdere aflopende betalingen.

Lasten en bevelen, enz.

Art. 2.

En vertu de la Loi du 21 Avril 1810, la redevance proportionnelle des mines et fides, pour l'année 1829, à et demi pour cent du produit net; il en sera tenu un compte particulier au trésor public, et le montant sera appliqué aux dépenses de l'administration des mines, d'après l'art. 39 de la dite Loi.

Art. 3.

Pour faire face aux dépenses, comprises dans la ligne 1, vision de la ligne partie du Budget pour l'année 1829, employés :

a. une somme de quatre millions, six cent quatre-vingt mille et quinze florins, dix-huit cents, à fournir au trésor par le Syndicat-d'amortissement, comme solde des trente mille florins, dont le payement doit être fait aux termes de l'art. 4 de la Loi du 27 Décembre 1822 (*Journal Officiel* n°. 59), pour l'institution d'un Syndicat-d'amortissement, et pour différents intérêts financiers du Royaume;

b. une somme de deux millions, neuf cent quarante-neuf, sept cent vingt-sept florins, soixante-neuf et un demi cent, à fournir également par le Syndicat-d'amortissement, d'après l'art. 9 de la Loi précitée, à l'effet de mettre le trésor en état de payer les pensions extraordinaires, les rentes viagères et autres dépenses qui s'éteignent successivement;

c. une somme de sept cent quarante mille florins, à fournir par le Syndicat-d'amortissement, d'après l'art. 1 de la Loi du 5 Juin 1824 (*Journal Officiel* n°. 38), à l'effet de mettre le trésor en état de payer toutes les nouvelles pensions, les traitements personnels, suppléments, traitemens de non-actes et autres dépenses qui s'éteignent successivement.

Mandons et ordonnons, etc.

VIII. Staatsbegrooting voor 1829, en tienjarige aanvragende met 1830.

(Ontwerpen van Wet en verdere bescheiden, betreffende de begrooting voor 1829.)

RAMING DER BUITENGEWONE INKOMSTEN VAN HET RIJK, over den jaer 1829, bestemd tot bestrijding der uitgaven in het 1ste onderdeel van de IIde afdeling der Begrooting van dat jaar.

AANWIJZING DER MIDDELEN EN INKOMSTEN.	Begrooting van de opbrengst.	AANMERKINGEN.
Hetgeen de opbrengst der middelen over 1827 meer bedraagt dan tot dekking der uitgaven noodig is, na aftrek van het millioen gulden bij de Wet van den 11den April 1827 (<i>Staatsblad</i> n ^o . 15) ter beschikking van Zijne Majesteit gesteld . . .	f 2,963,477.59 ^s	
Hetgeen de uitgaven op de <i>gewone</i> Begrooting wegens de dienst van 1826 beneden de raming derzelve zijn gebleven	29,405.82	
Hetgeen is overgeschoten van het millioen gulden, voorbehouden uit de verhoogde opbrengst der middelen over de dienst van 1826, na aftrek van het daaruit benoodigde tot dekking der aanwijzingen op het millioen gulden bij de Wet van den 23sten December 1824 (<i>Staatsblad</i> n ^o . 72), wegens onvoorziene behoeften ter beschikking van Zijne Majesteit gesteld	91,721.90	
Datgeen, waarmede de raming der <i>gewone</i> inkomsten over 1829 die der <i>gewone</i> uitgaven overtreft, zijnde een bedrag van . . .	1,357,599.27	
De regten op den in-, uit- en doorvoer, het buitenlandsch tonnegeld, de watertollen en de bask- of vuurgulden	6,200,000.00	
Inkomsten der domeinen van Z. K. H. Prins Frederik der Nederlanden, overgedragen bij de Wet van den 26sten Mei 1816.	190,000.00	
De Loterij	600,000.00	
De opbrengst der verkoop van goederen, buitengewone inkomsten, en alle verdere toevallige baten	1,100,000.00	
Opcenten op de directe- en indirecte belastingen en de accijnsen.	5,307,186.24	
Totaal	f 17,839,390.82 ^s	

IX. Staatsbegroeting voor de jaren 1848 en 1849.
(Ontwerpen van Wet; Hoofdstuk XI en Recapitulatie.)

26. STAAT VAN BEREKENINGEN voor het Departement van Koloniën, XIde hoofdstuk, over 1848 en 1849

ARTIKEL.	BENAMING DER ONDERWERPEN VAN UITGAAF.	GERAAMD BELOOP over 1848.		GERAAMD BELOOP over 1849.	
		ARTIKEL.	AFDEELG.	ARTIKEL.	AFDEELG.
XIde HOOFDSTUK.					
Departement van Koloniën.					
Iste AFDEELING. Kosten van het Departement.					
1	Tractement van den Minister	f	12,000.00	f	12,000.00
2	Bezoldigingen aan den waarnemenden Secretaris-Generaal en van de ambtenaren, klerken en bedienden, ondagelden der assistent-bedienenden		48,439.20		48,438.00
3	Bureaubehoefden		2,862.00		2,862.00
4	Locaal en meubelen		5,200.00		5,200.00
5	Drukwerk		1,000.00		1,000.00
6	Reis- en verblijfkosten		Memorie.		Memorie.
		f	69,501.20	f	69,501.20
IIde AFDEELING. Pensioenen.					
1	Pensioenen, welke in de verschillende grootboeken zijn ingeschreven	f	19,195.00	f	19,195.00
2	Pensioenen, waarop, krachtens de wet van den 9den Mei 1846 (Staatsblad n°. 24), na 1 Julij 1846 regten zullen worden verkregen		Memorie.		Memorie.
			19,195.00		19,195.00
	Totaal van het XIde Hoofdstuk	over 1848	f 88,696.20	over 1849	f 88,696.20

27. RECAPITULATIE DER BEREKENINGEN, strekkende tot grondslag van de Begroeting van Staatsbegroeting over de jaren 1848 en 1849.

Hoofdstukken	BENAMING DER HOOFDSTUKKEN.	GERAAMD BELOOP over			
		1848.	1849.		
I.	Huis des Konings	f	1,250,000.00	f	1,250,000.00
II.	De Hooge Collegien van Staat en het Kabinet des Konings		652,939.00		652,939.00
III.	Departement van Buitenlandsche Zaken		541,983.00		541,983.00
IV.	" " Justitie		2,490,734.00		2,491,734.00
V.	" " Binnenslandsche Zaken		4,461,458.00		4,318,458.00
VI.	voor de Zaken der Hervormde Eeredienst		1,649,896.63		1,649,896.63
VII.	" " van de Roomsch-Katholieke Eeredienst		562,978.59		562,978.59
VIII.	" van Marine		5,245,683.05		5,353,683.05
IX.	" " Financien { A. Nationale Schuld		36,845,040.83		36,828,779.07
		B. Departement en Administratiën	6,802,779.07		6,262,779.07
X.	" " Oorlog		11,675,000.00		11,675,000.00
XI.	" " Koloniën		88,696.20		88,696.20
	TOTAAL		f 71,573,486.76		f 71,177,486.76

13
Laatste tweejaars-
begroting voor
1848 en 1849.

IX. *Staatsbegroting voor de jaren 1848 en 1849.*
(Ontwerpen van Wet; Hoofdstuk XII. — Memozien van Toelichting met Bijlagen; Hoofdstuk II.)

Hoofdstuk XII.

28. **ONTWERP VAN WET, tot vaststelling der begroting van de uitgaven voor Hoofdstuk XII (Onvoorzienige Uitgaven).**

Wij WILLEM III, KONING.

Als Wij in overweging genomen hebben, dat het noodzakelijk is, bij de vaststelling der begroting van staats-uitgaven over 1848 en 1849 eene som voor onvoorzienige uitgaven aan te wijzen, en die daarin behoort te worden voorzien,

Zoo is het, dat Wij den Raad van State behoort en met genezen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, alzoo het wij geëindigen en verstaan bij deze:

Art. 1. Ter bestrijding der onvoorzienige behoeften, welke geïndere den loop van de jaren 1848 en 1849 mogten opkomen, wordt voor het XIIde hoofdstuk ter beschikking van den Koning gesteld eene som van vier maal honderd duizend guldens (f 400,000) voor elk van die jaren, zonder dat dien ten gevolge het maassal zijner begroting van uitgaven kan worden overschreden.

Art. 2. Behoudens de bepaling van art. 30 der wet van den 10den October 1841 (Staatsblad n°. 40), worden in de rekening van ontvangsten en uitgaven, bedoeld bij art. 126 der Grondwet, afzonderlijk vermeld de posten der uitgaven, wegens elk Departement van algemeene Bestuur gedaan uit de sommen bij art. 1 toegestaan.

Lezen en bevelen, enz.

Memozien van Toelichting.

29. **MEMORIE VAN TOELICHTING, behoorende tot het ontwerp van wet tot vaststelling van het Tweede Hoofdstuk der Staatsbegroting over de jaren 1848 en 1849.**

Bij de zamenstelling der Staatsbegroting voor het eerstvolgende roepingstijdstak is inzonderheid gelet op de bedenkingen, welke tijdens de behandeling van de voorzigtige begroting, nopens den vorm, bij de Staten-Generaal zijn gemaakt, en heeft de Regering met zorgvuldigheid onderzocht, welke verbeteringen daarin aangenomen kunnen worden gebragt, zoo door eene meerdere splitsing en afscheiding van vreemde soortige uitgaven, als door eene duidelijke aanwijzing van de behoeften voor personeel en voor materieel; terwijl, om gevolg te geven aan het verlangen, uitgedrukt bij het Centraal Verdrag over de zes wets-ontwerpen wegens de verlooping van de begroting over 1848 en 1847, ook nog de afdeeling Pensioenen in drie artikelen is gesplitst geworden, waarbij afzonderlijk worden aangewezen: de pensioenen in de verschillende grootboeken ingescreven, welke steeds uit de Staatsbegroting zijn afkweten; die welke vroeger ten laste waren van het opgevoerde Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds, doch volgens de wet van den 9den Mei 1846 (Staatsblad n°. 24) op den Staat zijn overgegaan; terwijl het derde artikel, hoewel voor memorie uitgetrokken, bestemd is om daarop later zoodanige pensioenen aan te wijzen, als uit kracht van de aangehaalde wet zullen moeten worden toegekend.

Voorts heeft de Regering vermeend gevolg te kunnen geven aan het verlangen der Staten-Generaal, om de uitgaven van ieder hoofdstuk in zoogenoemde categorien te verdeelen, waardoor uit overzigtende berekening met een oogopslag zal kunnen worden overzigtende en welke op bijzondere voeten gegrond zijn, terwijl eene afzonderlijke afscheiding van de verdere in de staten van berekening voorkomende uitgaven als van zelve aanwijst, welke door den Koning ingevolge de Grondwet worden vastgesteld, en welke de veranderinge uitgaven zijn, die de 4de categorie van verdeling afmaken: zoodat de Regering durft vertrouwen, dat thans in betere inrigting en verdeling der begroting van Staats-uitgaven zal zijn te gemoet gekomen.

Overigens zullen de bijlagen, welke tot toelichting van de staten van berekening moeten strekken en die tot dusverre schriftelijk werden overgelegd, kunnen worden gedrukt, behoudens de uitzondering van zoodanige stukken, welke daarvoor minder geschikt worden geoordeeld en bepaaldelijk aangewezen zullen worden, bij de overbrenging derzelve op het bureau van den Voorzitter der Tweede Kamer van de Staten-Generaal.

De uitgaven welke tot het hoofdstuk der Hooge Collegien van Staat behooren, kunnen in den aard derzelve geene noemenswaardige bezuinigingen aanbieden, omdat deszelve voor een groot gedeelte tot de zoodanige behoeften, welke op de Grondwet of op bijzondere wetten gegrond zijn, terwijl de veranderlijke kosten slechts een onbeduidend gedeelte van de behoeften uitmaken; en toch zal, bij insage van den staat van vergelijking, kunnen worden opgemerkt, dat over 1848 f 5030, en over 1849 f 7080 minder geraamd is kunnen worden, dan over 1847 is toegestaan. Zooveel zulke noodig mogt zijn, zal men thans kunnen overgaan om de verschillende uitgaven kortelijk toe te lichten.

De Iste afdeeling, *Staten-Generaal*, ondergaat eene geringe vermeerdering der f 470, ten gevolge van het brengen eener som van f 400 voor den Commissie van Staat, welke ter assistentie aan den Griffier der Tweede Kamer is toegevoegd, wegens belooning voor de in die betrekking te verrigten werkzaamheden; terwijl een vaste knecht op f 570 sjaars is benoemd, die zijne belooning vroeger uit de bureau-kosten genoot. De bureau- en lokaalbehoefte zijn daarentegen met f 800 verminderd.

De IIde afdeeling, *Raad van State*, ondergaat geene verandering.

Met betrekking tot de IIIde afdeeling, *Algemeene Rekenkamer*, moet worden opgemerkt, dat het daarvoor geraamd cijfer geheel overeenstemt met dat, toegestaan over 1847, terwijl men het, in verband met art. 27 der wet van 5 October 1841 (Staatsblad n°. 40) wenschelijk heeft geacht aan deze afdeeling een nieuw artikel, onder de benaming: *Kosten wegens de opruiming van archieven*, toe te voegen, omdat de meer en meer toenemende omvang van het archief der Algemeene Rekenkamer en de beperkte ruimte tot berging van hetzelfde, de behoefte heraan heeft doen gevoelen en men, ter voorkoming van ongelukken door versakkingen in de gebouwen, waar die archieven bewaard worden, bedacht is moeten worden op eene regelmatig en achtereenvolgende opruiming van hetgeen daarvoor vatbaar is.

Voor de *Kanselarij der beide Orden*, uitmakende de IVde afdeeling, is over 1848 f 4300 en over 1849 f 5300 minder geraamd, dan over 1847 is toegestaan. Deze besparing is hoofdzakelijk gegrond op de berekening eener vermoedelijke sterfte van ridders der Millaire Willens-orde, zijnde de post voor tractementen van de beambten met f 100 verhoogd.

De Vde afdeeling, *Hooge Raad van Adel*, is met f 1000 verminderd, ten gevolge van het voortdurend vervuld zijn der betrekking van Voorzitter van dien Raad; terwijl op de tractementen van de ambtenaren ook nog f 200 is kunnen bespaard worden.

Het geraamd cijfer voor het *Kabinet des Konings*, uitmakende de VIde afdeeling, is hetzelfde als over vroegere jaren, alhoewel, door de splitsing van het artikel *bureau- en lokaalbehoefte* in drie artikelen, eene geringe wijziging volgens de werkelijke uitgaven in vorige jaren, is de onderverdeling der som is moeten worden in acht genomen.

Bij de VIIde of slot-afdeeling, *Pensioenen*, worden twee nominatieve staten overgelegd, opgemaakt onder dagteekening van den 1sten Augustus 1846, en aanwijzende de pensioenen, welke ten laste van dit hoofdstuk loopen, tot een gezamenlijk bedrag van f 48,176. Men berekent, dat over versterft over 1848 zal kunnen worden geraamd f 40,559 en over 1849 f 39,659, en alsoo over het eerste jaar gelijkstaande met het cijfer toegestaan over 1847, terwijl over 1849 f 1000 minder is gebragt.

Het totaal cijfer der raming van het IIde hoofdstuk bedraagt over 1848 f 652,939 en over 1849 f 650,339.

WET OP DE MIDDELEN.

2. Midd. 1.)

ONTWERP VAN WET.

WILHELMINA, BIJ DE GRADIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Allen, die deze zullen zien of hooren lezen, salut! doen weten:

Wij in overweging genomen hebben, dat, volgens de artikelen 123 en 124 der Grondwet, jaarlijks de middelen behooren te worden aangewezen tot dekking van alle uitgaven des Rijks, en alzoo de algemeene begrooting begrepen;

en is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met een overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Artikel 1.

De goetmaking van de uitgaven, begrepen in de algemeene begrooting voor het dienstjaar 1914, zullen over dat jaar worden gedekt door de middelen en inkomsten hierna omschreven, te weten:

A. de directe belastingen:

1. de grondbelasting,
2. de personeele belasting,
3. de belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten,
 - a. $\frac{1}{2}$ gedeelte van de krachtens de wet van 19 Maart 1913 (Staatsblad n°. 109) geheven wordende tien procenten op de bezitting op de bedrijfs- en andere inkomsten, over het belastingjaar 1913—1914,
 - b. de vermogensbelasting,
 - c. $\frac{1}{4}$ gedeelte van de krachtens de wet van 19 Maart 1913 (Staatsblad n°. 109) geheven wordende tien procenten op de verbruiksbelasting, over het belastingjaar 1913—1914;

B. de accijzen:

1. de accijzen op de suiker,
2. de accijzen op den wijn,
3. de accijzen op binnenlandsch en buitenlandsch gedistilleerd, tot een bedrag van ten hoogste vijf en twintig miljoen honderd duizend gulden,
4. de accijzen op het zout,
5. de accijzen op bieren en azijnen,
6. de accijzen op het geslacht;

C. de indirecte belastingen:

1. de rechten en boeten van zegel,
 - a. de rechten en boeten van zegel, met uitzondering van die genoemd bij de letters a, b en c van artikel 13 der wet van 11 Juli 1882 (Staatsblad n°. 93) en bij de wet van 24 Mei 1897 (Staatsblad n°. 155),
 - b. de rechten en boeten van registratie,
 - c. de rechten en boeten van hypotheek,
 - d. de rechten en boeten van successie en van overgang bij overlijden;
2. de rechten op den invoer:
3. de rechten op den invoer,
4. de rechten op het formaatzegel, in gebruik bij de heffing van rechten op den invoer,
5. vijftig procenten op het formaatzegel voornoemd;
6. de waarborg en de belasting der gouden en zilveren werken:
7. de belasting op de gouden en zilveren werken,
8. het essaafloon in geval van verbreking der werken en voor gehalteproeven, welke geene betaling van belasting ten gevolge hebben;
9. de inkomsten der domeinen, wegen en vaarten:
10. de inkomsten van de gewone domeinen, enz.,
11. de inkomsten van het domein van Oorlog,
12. de inkomsten van de groote wegen,
13. de inkomsten van vaarten, veren en havens;
14. de opbrengst der posterijen;
15. de opbrengst der Rijkstelegrafen en -telephonen;
16. de opbrengst der Staatsloterij;
17. de opbrengst der uitgifte van akten voor de jacht en visscherij en van consenten voor de kustvisscherij;
18. de opbrengst der loodsgelden;
19. het recht op de mijnen:
20. het vaste en proportioneele recht op de mijnen,
21. vijftien procenten van het recht op de mijnen voor kwade posten en collectieloon;
22. het aandeel van het Rijk in de opbrengst van de exploitatie der Staatsspoorwegen;
23. het aandeel van den Staat in de winsten van de Nederlandsche Bank, ingevolge de wet van 31 December 1903 (Staatsblad n°. 335);
24. de in art. 2 bedoelde bijdrage uit het Fonds, voortvloeiende uit kooprijzen van domeinen;
25. de leges geheven ingevolge de wet van 9 Mei 1890 (Staatsblad n°. 80), gewijzigd bij die van 29 December 1898 (Staatsblad n°. 246);
26. de opbrengst van voor het publiek verkrijgbaar gestelde stukken;
27. de renten van kapitalen, voorgesloten aan de koloniën in Oost- en West-Indië, aan Staatsbedrijven, 's Rijks bijzondere fondsen, gemeenten, spoorwegmaatschappijen, enz.:
28. het aandeel van Nederlandsch Oost-Indië in de renten en kosten van de Nationale Schuld,

Verordeningen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1913—1914.

85. de rente van kasvoorschotten aan Nederlandsch Oost-Indië,
86. de rente van kasvoorschotten aan *Suriname*,
87. de rente van kasvoorschotten aan *Curacao*,
88. de rente door de kolonie *Suriname* verschuldigd van het voorschot voor den aanleg van een spoorweg naar het *Lauagebied*,
89. de rente van voorschotten ingevolge art. 33 der Woningwet,
40. de rente van voorschotten aan het Tiendfonds,
41. de rente door de gemeente *Penlo* verschuldigd van het naar verleende voorschot voor het inrichten der spoorwegbrug over de *Maas* voor gewoon verkeer,
42. de rente van het voorschot aan de N. O. Locaalspoorwegmaatschappij verstrekt, ingevolge art. 11 der overeenkomst, goedgekeurd bij de wet van 15 Juli 1898 (*Staatsblad* n°. 185) en dividend over de aandelen dier Maatschappij in het bezit van het Rijk,
43. de rente van kapitalen verstrekt aan het Staatsmuntbedrijf,
44. de rente van kapitalen verstrekt aan de artillerie-inrichtingen,
45. de rente van andere door den Staat verleende voorschotten,
- S. de terugbetalingen van kapitalen voorgesloten aan de koloniën in Oost- en West-Indië, aan Staatsbedrijven, 's Rijks bijzondere fondsen, gemeenten, spoorwegmaatschappijen, enz.:
46. het aandeel van Nederlandsch Oost-Indië in de aflossing van Nationale Schuld,
47. de terugbetaling door *Suriname* van het voorschot verstrekt voor den aanleg van een spoorweg naar het *Lauagebied*,
48. de aflossing van voorschotten ingevolge art. 33 der Woningwet,
49. de terugbetaling van voorschotten verstrekt aan het Tiendfonds,
50. de terugbetaling van kapitalen verstrekt aan het Staatsmuntbedrijf,
51. de terugbetaling van kapitalen verstrekt aan de artillerie-inrichtingen;
52. de terugbetaling van andere door den Staat verleende voorschotten,
- T. de uitkeeringen door Staatsbedrijven van *supplétoire premie wegens de pensioenverzekering van het personeel, alsmede van brandverzekeringspremie*:
53. de uitkeeringen van *supplétoire pensioenverzekeringspremie* en van *brandverzekeringspremie* door het Staatsmuntbedrijf,
54. de uitkeeringen van *supplétoire pensioenverzekeringspremie* en van *brandverzekeringspremie* door de artillerie-inrichtingen;
- U. de verschillende ontvangsten en toevallige baten het Departement van Buitenlandsche Zaken betreffende:
55. de consulaatrechten,
56. de door de Chineseche Regeering verschuldigde schadevergoeding ter zake van de onlusten in 1900,
57. de bijdragen voor pensioen van burgerlijke ambtenaren onder het Departement van Buitenlandsche Zaken ressorterende,
58. de opbrengst der verkochte Rijksgoederen en -eigendommen,
59. de andere ontvangsten niet tot de genoemde behoorende
- V. de verschillende ontvangsten en toevallige baten het Departement van Justitie betreffende:
60. de inkomsten van den Hoogen Raad van Adel en de renten van de te zijnen name op het Grootboek der Nationale Schuld, rentende 2 1/2, ten honderd, ingeschreven kapitalen,
61. de inkomsten voortvloeiende uit den arbeid in de gevangenissen en de Rijkswerkinstellingen,
62. de baten het beheer van den gewonen dienst der gevangenissen en der Rijkswerkinstellingen betreffende,
63. de inkomsten voortvloeiende uit den dienst van de Rijksucht- en -opvoedingswezen,
64. de Griffierechten,
65. de gerechtelijke boeten,
66. de bijdragen voor pensioen van burgerlijke ambtenaren onder het Departement van Justitie ressorterende,
67. de opbrengst der verkochte Rijksgoederen en -eigendommen,
68. de andere ontvangsten niet tot de genoemde behoorende
- W. de verschillende ontvangsten en toevallige baten het Departement van Binnenlandsche Zaken betreffende:
69. de opbrengst van de *Nederlandsche Staatscourant* en het verslag der *Handelingen van de Staten-Generaal*,
70. de opbrengst van het *Staatsblad*,
71. de bijdrage van de gemeente *Rotterdam* in de kosten der aldaar bestaande Rijksinrichting tot opleiding van vroege vrouwen,
72. de baten voortvloeiende uit het beheer van de Rijkskranksinnigengestichten,
73. de baten voortvloeiende uit het beheer van het Unie-situatieziekenhuis te *Leiden*,
74. de baten voortvloeiende uit het beheer van de kliniek der Rijksuniversiteit te *Utrecht*,
75. de bijdragen voor het volgen der lessen aan de Rijksuniversiteiten,
76. de betalingen voor het afleggen der examens bedoeld bij art. 188 der wet tot regeling van het hooger onderwijs,
77. de bijdragen voor het volgen der lessen aan de Technische Hoogeschool,
78. de betalingen voor het afleggen der examens aan de Technische Hoogeschool,
79. de bijdragen van leerlingen op de Rijks- en hooger burgerscholen,
80. de bijdragen van gemeenten in de kosten van Rijks- en hooger burgerscholen,
81. de schoolgelden van leerscholen, verbonden aan Rijkskweekscholen van onderwijzers,
82. de betalingen voor het afleggen der examens bedoeld bij art. 88 der wet tot regeling van het lager onderwijs,
83. de bijdragen voor pensioen van onderwijzers bij lagere scholen,
84. de terugvallen door gemeenten ter zake van het door haar, volgens art. 48 der wet tot regeling van het lager onderwijs, over 1912 te veel is genoten,

Begrooing van de staats-uitgaven voor het dienstjaar 1851.
(Ontwerpen van Wet. — Memorien van Toelichting.)

[II. 63.]

ONTWERP VAN WET tot vaststelling van hoofdstuk XI der begrooing van de staats-uitgaven voor het dienstjaar 1851.

WIL WILLEM III, ENZ.

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat, volgens art. 120 der Grondwet, de algemeene begrooing jaarlijks moet worden vastgesteld,

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

ART. 1. Het XIde hoofdstuk der begrooing van de staats-uitgaven voor het dienstjaar 1851, betreffende het Departement van Kolonien, wordt vastgesteld als volgt:

Iste AFDEELING.

Kasten van het Departement.

Artikel 1. Tractement van den Minister	f 12,000.00
Artikel 2. Tractement van den secretaris-generaal, de verdere hoofden en andere ambtenaren en maandgelden van de klerken en geëmpliojeerden, mitsgaders schrijffloonen, alsmede daggelden der bedienden en assistent-bedienden	73,828.50
Artikel 3. Bureau- en local-behoefden, benevens drukwerk	11,351.00
Artikel 4. Reis- en verblijfkosten	200.00
	f 97,379.50

IIde AFDEELING.

Pensioenen, wachtgelden en afloopende betalingen.

Artikel 5. Pensioenen, a. ingeschreven in de gewone en buitengewone grootboeken, mitsgaders in de beide bijboeken	f 7,196.00
b. waarop na 1 Julij 1846 regten zijn verkregen	7,578.00
	f 14,774.00
Artikel 6. Wachtgelden, ten behoeve van ambtenaren, uitgevallen ten gevolge van maatregelen van algemeen bestuur	1,744.00
Artikel 7. Afloopende betalingen, schadeloosstelling aan ambtenaren voor het gemis van emolumenten	1,700.00
	18,218.00

IIIde AFDEELING.

Onvoorzene uitgaven.

Artikel 8. Onvoorzene uitgaven	3,000.00
	f 118,597.50

Honderd achttien duizend vijf honderd zeven en negentig gulden, vijftig cents.

ART. 2. Wanneer de som, in dit hoofdstuk uitgetrokken voor een der onderwerpen van uitgaaf begrepen onder de artikelen 3, 4, 5 en 6, ontoereikend mogt worden bevonden, kan het ontbrekende bedrag, met inachtneming van het voorschrijft van het 2de lid van art. 24 der wet van 5 October 1841 (Staatsblad n°. 40), aangevuld worden door overschrijving uit den post voor onvoorzene uitgaven, in hetzelfde hoofdstuk voorkomende.

ART. 3. De in den loop van het dienstjaar opkomende behoeften het voorschreven departement betreffende, welke hare omschrijving niet vinden in de posten van uitgaaf

hiervoren vermeld, worden op den post voor onvoorzene uitgaven aangewezen.

Die uitgaven worden bij de rekening omschreven en, antwoord, in zoovele bijzondere posten als zij gelijksoortig onderwerpen betreffen.

Lasten en bevelen

[II. 69.]

MEMORIE VAN TOELICHTING.

Ter bevordering van duidelijkheid en gemakkelijheid het onderzoek der begrooing, is in den uitgewerkten en a lichtenden staat, achter ieder onderdeel waar de raming e verandering ondergaat, de noodige opheldering gevoegd.

Tot grondslag van vergelijking is genomen de verkiez uitkomst van het dienstjaar 1849, omdat het onmogelij dig is toegeschenen, als punt van vergelijking de eene rami tegenover de andere te stellen. Zoo als reeds in de Memoe van Toelichting bij de begrooing van 1850 is vermeld, de verhooging van het cijfer der kosten van het Departem van Kolonien en gevolg van de door de Staten-Generaal v langde overbrenging op de staatsbegrooing van de besolij gen enz. der ambtenaren, welke in 1849 en vroeger uit koloniale fondsen werden gekweten; waardoor nogtas ge meerdere uitgaaf, maar eene verplaatsing van cijfers, wa te weeg gebracht.

De door het Gouvernement beraamde maatregel, om a 1. Januarij 1851 buiten werking te stellen het besluit v den Souvereinen Vorst, dd. 18 Januarij 1814, n°. 6, wa bij aan de ambtenaren tot het algemeen bestuur behoo de, emolumenten zijn toegekend, zal ten gevolge hebbe dat aan die ambtenaren eenige schadevergoeding voor het mis daarvan dient te worden verleend, en waarop dan o bij de zamenstelling der begrooing is gerekend. Die uitg is echter van afloopenden aard, omdat dezelve alleen beti king heeft op de thans daarin deelende ambtenaren.

Nevens ten toelichtenden staat, wordt tot adstrucie v den post voor wachtgelden eene lijst overgelegd van de a tenaren, welke 's Lands dienst hebben verlaten, en het i ieder derzelven toegekend wachtgeld.

Het eindcijfer der begrooing van 1851 bedraagt f 118,597.

Wordt hiervan afgetrokken de daaronder be grepen schadeloosstelling aan de ambtenaren voor het gemis van de hiervoren omschreven emolumenten, berekend op 1,700

dan levert de raming voor dat jaar, ad . f 116,897.1

tusschen het toegestane voor 1850, ad 118,218.2

een voordeelig verschil op van f 1,335.

De Minister van Kolonien,
Cas. F. PABST.

[II 73.]

ONTWERP VAN WET tot vaststelling van hoofdstuk I der begrooing van de staats-uitgaven voor het dienstjaar 1851.

WIL WILLEM III, ENZ.

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat, volge artt. 119 en 120 der Grondwet, de algemeene begrooing jaarlijks moet worden vastgesteld,

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord en met gemeen overleg van de Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

EENIG ARTIKEL.

Het XIIde hoofdstuk der begrooing van de staats-uitgaven voor het dienstjaar 1851, betreffende de Onvoorzene uitgaven, wordt vastgesteld als volgt:

Eenig Artikel.

Onvoorzene uitgaven. Honderd duizend gulden. (f 100,000) Lasten en bevelen, dat deze in het Staatsblad zal worden geplaatst, en dat alle ministeriele departementen, autoriteiten, collegien en ambtenaren, wien zulks aangaat, en de naauwkeurige uitvoering de hand zullen houden.

Begrooting van de staats-uitgaven voor het dienstjaar 1851.
(Recapitulatie.)

BENAMING DER HOOFDSTUKKEN.	Geraamd beloop voor 1851.	Toegestaan voor 1850.	Uitgegeven of nog uit te geven voor 1849.	Verschil tusschen het geraamd beloop voor 1851 en het cijfer der uitgaaf voor 1849.	
				MEERDER.	MINDER.
				Huis des Konings	f 800,000.00
De Hooge Collegien van Staat en Kabinet des Konings	578,018.00	590,874.00	546,150.185	f 31,867.815	"
Departement van Buitenlandsche Zaken	492,752.32	519,052.00	524,153.645	"	31,401.325
Departement van Justitie	2,238,077.50	2,269,948.00	2,181,444.66	56,632.84	" (1)
Departement van Binnenlandsche Zaken	4,872,773.96	4,544,414.74	4,203,234.225	669,539.735	" (2)
Departement voor de Zaken der Herv. Eeredienst enz.	1,638,529.365	1,638,862.165	1,649,660.005	"	11,130.64
Departementen voor de Zaken der R.-K. Eeredienst	536,296.515	533,848.185	559,193.10	"	22,896.585
Departement van Marine	5,323,600.00	5,323,600.00	5,230,251.995	93,348.005	"
A. Nationale Schuld	36,238,509.89	36,424,608.83	36,346,576.57	"	108,066.68
B. Departement van Financien	6,365,623.60	6,186,579.35	5,998,166.36	387,457.24	"
Departement van Oorlog	10,506,000.00	10,558,000.00	10,791,694.34	"	285,694.34
Departement van Kolonien	118,597.50	118,233.50	80,776.555	37,820.945	"
Onvoorziene uitgaven	100,000.00	100,000.00	398,777.68	"	298,777.68
Totalen	f 69,808,778.65	f 69,608,110.77	f 69,385,643.83	f 1,276,666.58	f 853,531.76
			Verschil in meerder	f 423,234.82	

1) Onder het cijfer der uitgaaf voor 1849 en dat toegestaan voor 1850 zijn de kosten uit de provinciale begrotingen voldaan, noemen, en daarentegen die ter zake van den arbeid in de gevangnissen weggelaten.
2) Het eindeijfer in het wetsontwerp opgenomen, is ter zake de kosten van het bestuur der provincien, welke voor memorie is gebracht, met f 508,070 verhoogd.

II. 75.]

ONTWERP VAN WET tot vaststelling der middelen en inkomsten tot dekking der uitgaven begrepen in de staatsbegrooting voor het dienstjaar 1851.

WIL WILLEM III, enz.

Indo Wij in overweging genomen hebben, dat, volgens art. 119 en 120 der Grondwet, jaarlijks de middelen behooren worden aangewezen tot dekking van alle uitgaven des Rijks de algemeene begrooting begrepen,
Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord en met geen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Ter goedmaking van de uitgaven, begrepen in de algemeene begrooting voor 1851, zullen over dat jaar worden geheugd:

- de rijks-directe en indirecte belastingen, accijnzen en regten, hierna genoemd, zoo als dezelve thans worden geheugd of de nadere wettelijke bepalingen moeten worden geregeld en waarvan de raming der opbrengsten bij deze wet is gevoerd, weten:
- de grondlasten,
- de belasting op het personeel,
- het patentregt,
- de accijnzen,
- de regten en boeten van registratie, zegel, successie, griffie en hypotheek,
- de regten op den in- en uitvoer, de tonnegelden van de zeeschepen, de scheepvaartregten en de vuur-, ton- en bakengelden,
- het regt van waarborg op de gouden en zilveren werken;
- de inkomsten der domeinen, wegen en vaarten;
- de opbrengst der posten;
- de opbrengst der staats-loterij;
- de opbrengst der uitgegeven acten voor de jagt en visserij;

BILJAL VAN DE NEDERLANDSCHE STAATS-COURANT. 1850—1851. II.

6°. de opeenten op de hoofdsom der volgende belastingen, accijnzen en regten, te weten:

- een en twintig en een halve opeenten op de grondbelasting, daaronder begrepen twee opeenten voor kwade posten, twee opeenten welke, naar aanleiding van de 3de zinsede van art. 15 der wet van den 12den Junij 1821 (Staatsblad n°. 9), vroeger door de gemeenten zijn gevoeten en een en een halve opeenten van de zes opeenten, geheven volgens art. 14 der wet van den 12den Junij 1821 (Staatsblad n°. 9), tot dekking van uitgaven die vroeger ten laste van de provincien werden gebracht, welke uitgaven thans, naar aanleiding van het IIde hoofdstuk van de IIde afdeling der wet van den 6den Julij 1850 (Staatsblad n°. 30), regeldende de zamenstelling en de magt van de Provinciale Staten, in het IVde hoofdstuk der staatsbegrooting voor het dienstjaar 1851, alstot het rijksbestuur behoorende, zijn uitgetrokken,
- twintig opeenten op het personeel,
- acht en twintig opeenten op het patentregt, zullende de opeenten op het personeel en het patentregt geheven worden over het geheele belastingjaar, eindigende den laatsten April 1852,
- acht en veertig opeenten van den accijs op de suiker, den wijn, het binnenlandsch gedistilleerd, benevens op het collectief zegel daartoe behoorende, en op de vervoerbijzeten voor al de accijnzen,
- acht en dertig opeenten van den accijs op het geslagt, het zout, de zeep, de bieren en azijnen en de steenkolen, alsmede op het collectief zegel daartoe behoorende,
- acht en twintig opeenten van den accijs op den turf, benevens op het collectief zegel daartoe behoorende,
- drie en twintig opeenten van den accijs op het gemaal en op het collectief zegel daartoe behoorende,
- acht en dertig opeenten op de regten en boeten van registratie, zegel en successie, alsmede op de griffie- en hypotheek regten,

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

Formele grondslag

Op 23 april 1798 was door een 'Constituerende Vergadering, representerende het Bataafsche Volk' – dat was dat deel van de gekozen 'Nationale Vergadering' dat na de staatsgreep van 22 januari 1798 de macht had overgenomen – een grondwetsontwerp voor de Bataafse Republiek aan 'het volk' ter goed- of afkeuring voorgelegd. Van de naar schatting 4 à 500.000 mannen van de vereiste stemgerechtigde leeftijd stemden er 153.913 vóór het ontwerp en 11.597 tegen, waarmee het was aangenomen.⁵⁶ Op 1 mei 1798 gaf de Constituerende Vergadering het 'Uitvoerend Bewind', opdracht de aangenomen staatsregeling bij proclamatie bekend te maken.⁵⁷

Artikel 124 in 'Titul IV Van het Uitvoerend Bewind' daarvan bepaalde: 'Het [= het Uitvoerend Bewind] zend, jaarlijks, aan het Vertegenwoordigend Lichaam de gewoone of ook buitengewoone begrotingen van Staats-Uitgaven, gelijk ook eene verandwoording der Penningen, gedurende het voorig jaar door hetzelfde uit de Nationale Kas ontvangen en uitgegeven, beiden op den tijd en wijze, in TITUL VI AFD. II. [= artt. 214 t/m 219] bepaald.'

Daaraan voorafgaand was in 'Titul III Van de Vertegenwoordigende Hoogste Magt' artikel 50 lid h. en lid o. al vastgesteld: 'Aan dit Lichaam [= het Vertegenwoordigend Lichaam] behoort uitsluitenderwijze (...)

h. Het beoordelen en vaststellen der jaarlijksche begrotingen van Staats-uitgaven, zoo gewoone als buitengewoone, en het aan zig doen verandwoorden van zoodanige sommen als het Uitvoerend Bewind gedurende het afgelopen jaar uit 's Lands Kas ontvangen en uitgegeven heeft.

o. Het vaststellen van algemeene, zoo gewoone als buitengewoone, belastingen, naar het voorschrift der Staatsregeling, en het maaken van Financiële Inrigtingen.'

Behalve de reeds genoemde artikelen bevatte deze grondwet in 'Titul VI Van de Finantiën' ook nog een aantal afzonderlijke artikelen, waarin nadere bepalingen waren vastgelegd over:

het tijdstip van indiening van de uitgavenbegroting (214);

het tijdstip van indiening van een voorstel voor de daartoe benodigde belastingen (208);

hoe er gehandeld moest worden wanneer er buitengewone uitgaven nodig waren (209);

de gang van zaken bij de raadpleging en besluitvorming van het 'Vertegenwoordigend Lichaam' (218).

Het in dit artikel vermelde 'Reglement Letter D' bevatte bovendien bepalingen over:

het instellen van een commissie tot onderzoek van de ingediende begroting door de 'Eerste Kamer' (art. 1),

(NB de functie van de toenmalige 'Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam' kwam overeen met die van de huidige Tweede Kamer der Staten-Generaal),

de verplichting van het 'Uitvoerend Bewind' en de 'Commissarissen der Nationaale Rekening' (die de taken van de vroegere Generaliteitsrekenkamer hadden overgenomen⁵⁸) tot nadere informatie (artt. 1 t/m 3) en

het tijdstip waarop de begroting vastgesteld diende te zijn (art. 4);

het feit dat elke post afzonderlijk begroot en gemotiveerd moest worden en dat tevens aangegeven moest zijn met behulp van welke gewone of buitengewone belastingen het benodigde bedrag het best bijeengebracht kon worden (215);

de verplichting tot een post onvoorziene uitgaven, of ongespecificeerde zaken (216);

de vorming van een 'Kas van Reserve' (212 en 217);

de gelden nodig ten behoeve van de koloniën (241) (art. 253 bepaalde overigens dat de kosten voor het huishoudelijk bestuur der koloniën door de inwoners zelf geregeld en betaald moesten worden):

de vaststelling door het 'Vertegenwoordigend Lichaam' van de 'huiselijke departementale kosten' voor de acht departementen waarin de Republiek, na opheffing van de oude provinciale indeling, was verdeeld (175)

het tijdstip waarop de 'departementale besturen' hun begroting aan het Uitvoerend Bewind moesten inzenden (176)

de gang van zaken bij buitengewone departementale kosten (178).

In artikel 50 was bovendien vastgelegd dat het 'Vertegenwoordigend Lichaam' 'uitsluitenderwijze' het recht had om 'op voordracht van het Uitvoerend Bewind'

de salarisbedragen en onkostenregelingen voor burgerlijke en militaire ambtenaren vast te stellen (lid k.);

nieuwe ambten in te stellen (lid m.);

beloningen en pensioenen te verlenen (lid s.).

De integrale tekst van de genoemde – en van de hierna nog te noemen – grondwetsartikelen is te vinden in Bijlage A. Bijlage B biedt een concordans op alle grondwetsartikelen met betrekking tot de openbare financiën in de opeenvolgende Nederlandse grondwetten.

In de grondwetten na die van 1798 werd de prominente rol van de

volksvertegenwoordiging in de totstandkoming van de nationale begrotingen aanmerkelijk teruggedrongen. Het aantal grondwetsartikelen met betrekking tot de begroting werd veel geringer.

Het 'opperbestuur over de nationale geldmiddelen', dat in de grondwet van 1798 impliciet in handen van de volksvertegenwoordiging lag, werd in de grondwetten van 1801 tot en met 1848 expliciet in handen van de uitvoerende macht gelegd (1801: 40, 1805: 56, 1806: 41, 1814: 40, 1815: 61, 1840: 60, 1848: 61), hoewel aan de opvatting dat de nationale volksvertegenwoordiging het laatste woord over de staatsbegroting behoorde te hebben formeel niet werd getornd (zie 1801: 40, 1805: 28, 1806: 42, 1814: 70, 1815: 121, 1840: 122, 1848: 119), en het zo bleef dat belastingen slechts geheven konden worden uit kracht van een wet (1814: 70 en 117, 1815: 197, 1840: 195), dus met toestemming van de volksvertegenwoordiging.

In de grondwet van 1801 had de volksvertegenwoordiging nog het recht de voorgedragen begroting van uitgaven en middelen 'in overweging te nemen', daarover gedurende vier weken 'de nodige conferentiën' met het Staats-Bewind te houden en daarover vervolgens nog twee weken publiekelijk te discussiëren alvorens tot een besluit te komen (59).

Maar volgens de grondwetten van 1805 (58), 1806 (44), 1814 (71), 1815 (121), 1840 (122) mocht de volksvertegenwoordiging de begrotingen nog slechts goed- of afkeuren; (overigens kon kritiek van de volksvertegenwoordiging in de praktijk wel aanleiding voor de regering zijn de begroting op onderdelen nog bij te stellen alvorens hij in stemming werd gebracht).

In 1814 was bovendien zelfs bepaald dat de gewone uitgaven in tijd van vrede voor eens en voor altijd vastgesteld zouden worden, en dat alleen voor buitengewone, onzekere uitgaven, met name in oorlogstijd, de inwilliging slechts voor een jaar zou gelden (71); in 1815 werd dat echter veranderd in de bepaling dat de gewone begroting toch althans eens in de tien jaar aan de volksvertegenwoordiging moest worden voorgelegd (124 en 125) en dat nog wel over deze gewone uitgaven beraadslaagd mocht worden als de koning tussentijds te kennen gaf dat een deel van die uitgaven was veranderd of niet meer nodig was (124).

In de grondwetten van 1814, 1815 en 1840 was bovendien niet expliciet vastgelegd dat alle rijksuitgaven op de begroting gebracht moesten worden, waarvan Willem I gebruik heeft gemaakt door leningen af te laten sluiten en uitgaven te laten verrichten door het eigenlijk ten behoeve van de vermindering van de nationale schuld opgerichte Amortisatiesyndicaat, waarvan de handelingen grotendeels onttrokken waren aan de controle van de volksvertegenwoordiging.⁵⁹

In de grondwet van 1801, die tijdelijk een meer federalistische staatsstructuur bracht, werd bepaald dat de 'departementen' [= de provincies,]

voortaan hun eigen kosten zouden regelen (1801: 65); de begroting van departementale [= provinciale,] kosten hoefde in 1801 nog slechts aan het Staats-Bewind, dus niet aan de volksvertegenwoordiging, te worden voorgedragen (66); de grondwet van 1805, die het centralisme herstelde, bracht daarin geen verandering (62) en ook de grondwet van 1806 plaatste de departementale besturen uitdrukkelijk rechtstreeks onder het 'gouvernement' (62); in 1814 (84), 1815 (143) 1840 9(141) en 1848 (129) bleef bepaald dat deze begroting slechts ter goedkeuring aan de koning voorgelegd hoefde te worden, die dan het goedgekeurde bedrag vervolgens op de staatsbegroting bracht; in 1815 (150) en 1840 (148) was er bovendien een afzonderlijke bepaling voor het onderhoud en de aanleg van nuttige werken, voor de financiering waarvan de departementen uitsluitend met de koning hoefden te overleggen en waarin niet bepaald werd dat deze uitgaven op de staatsbegroting geplaatst moesten worden.

Voor de invoering van nieuwe departementale belastingen bleef de goedkeuring van de volksvertegenwoordiging nodig, maar de grondwet van 1801 bepaalde dat die goedkeuring alleen geweigerd mocht worden, als er schade voor de algemene belastingen of een belemmering van in-, uit- en doorvoer van het ene departement naar het andere uit kon voortvloeien (1801: 58); de grondwet van 1805 bepaalde weer uitdrukkelijk zónder deze restrictie dat de departementale besturen slechts na goedkeuring van de volksvertegenwoordiging nieuwe belastingen mochten heffen, maar tevens dat het voorstel daartoe dan altijd van de centrale uitvoerende macht in de persoon van de Raadpensionaris uitgegaan moest zijn (1805: 64); de grondwet van 1848 bepaalde dat de Provinciale Staten bij de koning voorstellen voor nieuwe belastingen konden indienen, die dan wel door de wet bekrachtigd moesten worden (1848: 129).

De uitvoerende macht – dus in 1801 het Staats-Bewind, in 1805 de Raadpensionaris, in 1806 de koning – zou voortaan de *pensioenen* verlenen, zij het overigens nog wel op basis van een door het Wetgevend Lichaam goedgekeurd reglement of op basis van een wet (1801: 41, 1805: 57, 1806: 43); de grondwetten van 1814, 1815 en 1840 bevatten alleen de bepaling dat de koning het recht heeft 'daartoe termen zijnde' militaire officieren op pensioen te stellen (1814: 39, 1815: 59, 1840: 58).

Tevens bepaalde de uitvoerende macht voortaan, zonder enige inmenging van de volksvertegenwoordiging, de *ambtenarensalarissen* (1801: 40, 1805: 56, 1806: 41, 1814: 40); de in totaal benodigde bedragen kwamen natuurlijk wel op de staatsbegroting; alleen ten aanzien van de bezoldiging der rechterlijke macht gold sinds de grondwet van 1815 dat die door de wet geregeld werd (1815: 61, 1840: 60).

De expliciete vermelding dat de gelden nodig voor de koloniën aan de volksvertegenwoordiging gevraagd moesten worden verdween in de grondwet van 1801, waardoor alleen de bepaling overbleef dat de Raden

van Bestuur over de koloniën direct ondergeschikt waren aan de uitvoerende macht (47); de grondwetten van 1806 (36), 1814 (36) en 1815 (60) en 1840 (59) gaven de vorst 'bij uitsluiting' het opperbestuur over de koloniën, hoewel in 1840 wel werd vastgesteld dat het gebruik van het batig slot bij de wet geregeld diende te worden (59).

De grondwet van 1840 herstelde de rol van de volksvertegenwoordiging in de totstandkoming van nationale begrotingen in belangrijke mate door:

de invoering van een tweejaarlijkse begroting van uitgaven (123) en inkomsten (124), met slechts door middel van wetgeving de mogelijkheid om daarin tussentijds veranderingen aan te brengen (waarmee er ook formeel een einde kwam aan de splitsing van de begroting in een jaarlijks en een tienjaarlijks deel, waarmee men ten gevolge van de Belgische Opstand in de praktijk al in 1830 gestopt was);

de bepaling dat de uitgaven voor ieder departement van algemeen bestuur [= ministerie,] ieder een afzonderlijk hoofdstuk der algemene begroting uit dienden te maken en elk bij een afzonderlijke wet voorgedragen en vastgesteld moesten worden (gezien het feit dat de volksvertegenwoordiging tot 1848 niet beschikte over het recht van amendement verloor deze bepaling haar van het dilemma of eventuele bewaren tegen een onderdeel wel zwaar genoeg wogen om de hele begroting te verwerpen); en de bepaling dat tussentijdse overschrijving van bedragen naar andere hoofdstukken slechts mogelijk was in overleg met de Staten-Generaal (125).

De grondwet van 1848 breidde deze rol vervolgens nog uit door uitdrukkelijk te bepalen:

dat de begrotingen voortaan *alle* uitgaven des Rijks en de middelen tot dekking daarvan bij wet moest aanwijzen (119);

dat er voortaan weer *elk* jaar een begroting aangeboden diende te worden (120);

dat een begrotingshoofdstuk ook in meer dan één ontwerp van wet vervat kon worden – een artikel dat in de praktijk met name gebruikt is om de begrotingsartikelen met betrekking tot de rentebetalingen en aflossingen op de nationale schuld los te koppelen van de rest van de begroting van het ministerie van financiën – en dat de volksvertegenwoordiging bij wet kon vaststellen in hoeverre ze overschrijving van gelden naar een andere post wilde toestaan (121);

dat de Tweede Kamer het recht had wijzigingen in een voorstel van de koning aan te brengen (107);

dat de koning weliswaar het opperbestuur der koloniën behield, maar dat het beleid van de regering en het beheer van de geldmiddelen aldaar door de wet geregeld moesten worden (59 en 60).

De grondwetswijziging van 1887 bracht geen wijzigingen in de formele grondslag van de staatsbegrotingen.

Uitvoeringsbesluiten en -procedures

Na de staatsgreep van januari 1798 was op 15 februari 1798 het Comité tot de Zaken van het Bondgenootschap te Lande opgeheven, dat in 1795 de taken overgenomen had van de Raad van State die ten tijde van de oude Republiek de Generale Petitie, de Staten van Oorlog en de extraordinaris petitiën altijd had voorbereid.⁶⁰ Wel bleef het 'Departement van Finantie' van het Comité onder leiding van A.S. Abbema (1736-1802) nog tot 1 april 1799 gehandhaafd, maar daarnaast werd op 6 maart 1798 I.J.A. Gogel als Agent van Finantie benoemd. Dit agentschap kreeg het beheer over de inning van de convooiën en licenten en daarnaast ging Gogel onmiddellijk aan het werk om alle benodigde informatie te verzamelen om zowel de eerste nationale begroting van uitgaven voor de nieuwe Bataafse Republiek op te kunnen stellen als om een plan voor een nationaal belastingstelsel te ontwerpen ter bekostiging van deze uitgaven.⁶¹ Daarmee liep hij alvast vooruit op de in 1799 opgestelde 57 artikelen tellende *Instructie voor de Agent van Finantie van het Bataafsch Gemeenebest*.⁶² Artikel 12 daarvan bepaalde dat de agent het Uitvoerend Bewind in staat diende te stellen begin oktober aan het Vertegenwoordigend Lichaam een algemene begroting aan te bieden, waartoe de andere agenten, de Raden van Aziatische en Amerikaanse Bezittingen en Coloniën, de departementale en de gemeentebesturen hem vóór 1 september specifieke en gemotiveerde begrotingen met opgave van de benodigde gelden moesten doen toekomen. Artikel 13 bepaalde dat hij bij die algemene begroting de in artikel 12 bedoelde eraan ten grondslag liggende afzonderlijke begrotingen mee moest overleggen en dat hij de algemene begroting 'op de duidelijkste wijze' diende in te richten en vergezeld moest laten gaan 'van zeer uitvoerig bewerkte en gemotiveerde bijlagen' met betrekking tot: de jaarlijkse renten en interessen, de 'eigenlijke Staatsbehoeften' voor de verdediging te water en te land, wegen en waterstaat, welvaart, wetenschap, opvoeding, 'beloning van grote en goede daden' en een post onvoorzien, de traktementen en onkosten van alle volksvertegenwoordigers, bestuurders en ambtenaren, de inkomsten en uitgaven van de koloniale handel en de andere inkomsten en uitgaven met betrekking tot de koloniën. De instructie omvatte voorts niet alleen de opdracht dat hij het Uitvoerend Bewind in staat moest stellen het Vertegenwoordigend Lichaam een nieuw stelsel van belastingen aan te bieden (artikel 9) maar hij kreeg tevens de taak jaarlijks voorstellen te doen ter verbetering in het belastingstelsel (artikel 10).

Het eenhoofdige Agentschap van Finantie werd na de staatsgreep van september 1801 vervangen door het college van 'Thesaurieren en Raden van Financiën'. Hun instructie van 43 artikelen was enerzijds gebaseerd op die voor de Agent van Finantie van 1799, omdat het nu eenmaal 'wenschelijk is zich in dit vak zoo veel mogelijk bij het eenmaal bepaalde te houden' en anderzijds op de financiële bepalingen in het – enkele maanden vóór de staatsgreep van januari 1798 verworpen – Ontwerp van Staatsregeling van 1797.⁶³ De artikelen 22 en 23 waren vrijwel identiek aan de artikelen 12 en 13 van 1799. Art. 25 verplichtte het college 'tot zoo veel bezuinigingen als met de belangen en dienst van den Lande eenigszins bestaanbaar is'. Het college moest bovendien de begroting na het herstel van de vrede zo reduceren 'dat het totale Montant der Uitgaven de bekende en gewone Inkomsten' niet alleen niet meer zou overtreffen, maar dat er jaarlijks ook nog wat in een 'Cas de Reserve' en een 'Cas ter aflossing der Nationale Schuld' gestort zou kunnen worden.

Een soortgelijke opdracht kreeg ook weer de 'Secretaris van Staat voor de Financiën der Bataafsche Republiek' in de Instructie die hoorde bij het Staatsbesluit van 31 mei 1805 no. 52.⁶⁴ Artikel 34 verplichtte hem de Raadpensionaris op 1 november in staat te stellen om aan Hun Hoog Mogenden vertegenwoordigers van het Bataafse Gemenebest op de eerste dag van hun najaarszitting 'eene Algemeene Begrooting van alle zoodanige Sommen, als voor den dienst van het volgend Jaar worden vereist' voor te leggen en 'te dien einde gebruik te maken van de Opgaven welke hem intijds door de respective departementen van Bestuur en Administratie zullen worden gedaan' en hen 'alle zoodanige nadere inlichtingen, explicatiën en ophelderingen te vragen, als hij ter vervaardiging van voorschreven Begrooting zal oordeelen te behooren'. Ook hij moest 'alle Posten goed van elkaar onderscheiden' en bovendien 'succincte doch distincte opgave (doen) van alle de apparent gewone inkomsten der Republiek gedurende een volgend Jaar' en een raming geven van de inkomsten en uitgaven van de koloniën en bezittingen en van de Directie van de Levantse Handel, teneinde daaruit te beoordeelen of subsidie nodig is of dat storting in de Nationale Kas te verwachten is; tevens moest hij 'consideratiën suppediteren' ten aanzien van mogelijke bezuinigingen (artikel 35).

De secretaris van staat voor de Financiën I.J.A. Gogel werd op 5 juni 1806 door koning Lodewijk Napoleon tot minister van Financiën benoemd en zijn instructie werd op 25 juni 1806 aangevuld door een besluit bestaande uit 5 artikelen, waarvan art. 2 bepaalde dat de koning zelf, na goedkeuring door het Wetgevend Lichaam van de wet op de staatsbehoeften, tezamen met de minister van Financiën zou overgaan 'tot de verdedeling der Fondsen voor ieder Ministerie benooid'.⁶⁵

Wie de volledige administratieve gang van zaken bij de totstandkoming van de staatsbegrotingen wil nagaan, is aangewezen op – tijdro-

vend – nader onderzoek in de ingekomen en uitgegane stukken in het archief financiën 1798-1813.⁶⁶

De na de inlijving bij Frankrijk in 1813 herwonnen onafhankelijkheid en de vereniging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in 1815 brachten vanzelfsprekend een geheel nieuwe situatie. De begroting voor 1816 was de eerste begroting voor Noord en Zuid gezamenlijk. Door de koning was bij KB 22 februari 1815 nr. 27 een Commissie der Begrotingen ingesteld, bestaande uit W. Mollerus, P.J. de Bijse, S. Dassevael en P. van Lelijveld, om de redactie van de Algemeene Begroting voor 1815 zodanig te herzien, dat die kon dienen als model voor die van 1816.⁶⁷ De splitsing tussen gewone en buitengewone uitgaven, die de grondwet van 1815 uiterlijk voor de begroting voor 1820 verplicht stelde (art. 122), hoefde daarbij nog niet te worden doorgevoerd. Op 16 september 1815 werden de algemene grondslagen vastgesteld voor de bestuurlijke samenvoeging van Noord en Zuid. Daarna was door de genoemde commissie het rapport uitgebracht dat ten grondslag lag aan het 16 artikelen tellende KB van 13 oktober 1815 nr. 42 waarin de te volgen procedure bij de opstelling van de begroting werd vastgelegd.⁶⁸

Artikel 1 daarvan bepaalde dat de hoofden van de verschillende bij het besluit van 16 september ingestelde departementen van algemeen bestuur een afschrift van de nieuwe redactie der staatsbehoeften voor 1815 toegezonden zouden krijgen, op basis waarvan ze hun begroting voor 1816 moesten opstellen. Artikel 4 verschafte hun bovendien uitdrukkelijk de bevoegdheid om ‘acht gevende op Onze [= van de koning] bedoeling om de behoefte van de Staat in alle hare bijzonderheden te leren kennen, eene nog meer ontwikkelde extenuë te geven aan de verschillende objecten welke voor 1816 moeten worden aangevraagd, dan bij de geformeerde redactie mogte zijn aangewezen worden’. Artikel 6 verplichtte hen om - zoals men dat eerder voor de begrotingen van 1809 en 1810 had weten te realiseren – bij elke behoefte ‘tevens de bestaande autoriteit aan [te] wijzen waarop elke uitgave is gebaseerd, hetzij dat deze autoriteit gevonden worde in stellige besluiten van ons, of van voormalige daartoe bevoegde Regeringscollegiën of Gouvernemenen, ofwel in reglementaire Ministeriele verordeningen op Ons gezag vernieuwd of tot stand gebracht’.

De begroting voor 1816 werd zo de eerste van het nieuwe koninkrijk die niet meer ‘eene raming in massa’ was, maar ‘een gevolg van meer nauwkeurige berekeningen voortvloeiend uit de rechten en plichten van de verschillende bestanddelen der nieuwe staatsinrichting’.⁶⁹ De departementen en hun afdelingen hadden dus het recht afdelingen en artikelen in hun begrotingen toe te voegen of weg te laten, maar de koning had het prerogatief te bepalen welke departementen er op de begroting zouden verschijnen (grondwet 1815 art. 75).

Kritiek binnen de volksvertegenwoordiging op de discrepantie tus-

sen de uitgaven en de inkomsten leidde bij secreet besluit van 1-8-1818 La T.T. tot de instelling van een geheime staatscommissie tot vereenvoudiging en bezuiniging van het staatsbestuur.⁷⁰ De commissie – waarin het reeds genoemde lid van de commissie tot de begrotingen S. Dassevael, griffier van de Algemene Rekenkamer, een sleutelrol zou gaan spelen – was van oordeel dat vergaande centralisatie daartoe de aangewezen weg was. Art. 5 van het KB van 16 juni 1819 La R4 no. 101, een van de eerste resultaten van de werkzaamheden van de commissie, bepaalde dat de minister van Financiën de ‘tienjarige en jaarlijksche begrotingen van Staatsbehoeften’ aan de Kroon zou aanbieden ‘met voordracht tevens van de middelen geschikt om dezelve te bestrijden’. De werkzaamheden van de commissie hebben uiteindelijk geleid tot het KB van 4 september 1823, dat de organisatie en werkwijze van de departementen van algemeen bestuur – dus ook die ten aanzien van de opstelling van de begroting van elk departement – vastlegde. Dit KB is vervolgens tot 1966 van kracht gebleven.⁷¹ Men dient zich bij dit alles voortdurend te realiseren dat de ministers tot 1848 slechts ondergeschikte ambtenaren waren, die met de uitvoering van het door de koning vastgestelde beleid waren belast en geen eigen verantwoordelijkheid hadden, en dat Willem I van het begin af aan een opmerkelijk intensieve en gedetailleerde belangstelling aan de dag legde voor alle aspecten van de staatsfinanciën.

Door middel van een reeks gedetailleerde voorschriften voor het beheer der rijksuitgaven en een intensief persoonlijk toezicht streefde Willem I er naar zo nauwkeurig mogelijk te weten te komen, hoe de geraamde bedragen zich verhielden tot de werkelijk benodigde. Hij bekeek de begrotingsvoorstellen van de departementen nauwkeurig en liet de betreffende ministers tot in details weten op welke posten hij wijzigingen wenste, alvorens de begrotingsontwerpen naar de Staten-Generaal werden gezonden.⁷² Hij slaagde er op die manier in de voor de verschillende hoofdstukken uitgetrokken bedragen voor de eerste tienjarige begroting voor de jaren vanaf 1820 aanmerkelijk lager te laten zijn dan die voor 1816.⁷³ Het streven van de koning naar een voortdurende nauwkeurige kennis van de verhouding tussen de geraamde bedragen en de werkelijke werd in de jaren daarna verder geperfectioneerd.

De volksvertegenwoordiging kreeg de ‘gewone’ begroting conform de grondwet slechts eenmaal per tien jaar voorgelegd, maar intern bleef men, ook voor die ‘gewone’ uitgaven, wel met jaarlijkse begrotingen en zelfs met maandelijksche verantwoordingen werken. De daarbij te volgen procedures werden bij KB van 24 oktober 1824 nr. 69 vastgelegd in een lijvig *Algemeen Reglement wegens het beheer der geldmiddelen in het Koninkrijk der Nederlanden*, bestaande uit 453 artikelen en voorzien van 59 bijlagen met modellen van staten. Dit is tot de Comptabiliteitswet van 1927 het centrale comptabele document gebleven – wat wil zeggen dat ambte-

naren die rijks gelden ontvingen of uitgaven hun financiële handelingen tot 1927 op de daarin vastgelegde wijze moesten verantwoorden.⁷⁴ Art. 136 van dit reglement bepaalde dat gedurende ieder tienjarig tijdvak voor de gewone jaarlijkse behoeften een huishoudelijke begroting werd ingesteld, in te richten volgens een vast model, zowel ten behoeve van het algemene overzicht over die tien jaren als ten behoeve van een vergelijking van het geraamde met het feitelijk nodige (art. 138).⁷⁵ Art. 139 daarvan stond toe om tussentijds nieuwe artikelen of afdelingen toe te voegen. De artt. 97 t/m 99 bepaalden dat er ook jaarlijks staten moesten worden opgemaakt, waarin de geraamde met de plaats gehad hebbende ontvangsten vergeleken werden. De coördinatie van de werkzaamheden voor het opstellen van de begrotingen bleef in handen van de minister van Financiën.⁷⁶

Op het ministerie van Financiën werden, behalve de wetsontwerpen op de middelen, de inkomstenramingen, de eigen departementsbegroting en de begroting met betrekking tot de nationale schuld, ook de uitgavenbegrotingen voor de hoofdstukken 1 (Koninklijk Huis), 11 (Hoge Collegiën van Staat) en x (Onvoorzien) opgemaakt. Een organisatieschema van het ministerie van Financiën voor de periode 1831-1918 is te vinden in de inventaris van het Verbaalarchief van het ministerie voor deze periode van de hand van A.H. Tempelaars.

Algemene verordeningen en correspondentie betreffende de Staatsbegroting van Uitgaven voor de periode 1813-1830 zijn te vinden in het archief van het ministerie van Financiën 1813-1830, inv.nr. 32, dossiernrs. 74 en 75. 'Stukken betreffende 's Rijks Ontvangsten en Uitgaven' en 'Besluiten en beschikkingen betreffende de regeling van 's Rijks ontvangsten en uitgaven met vaststelling van de modellen van staten' voor de periode 1815-1831 zijn in het zelfde archief te vinden onder de inv.nrs. 68-71. Stukken betreffende de opmaak van de staatsbegroting en de verantwoording van de uitgaven voor de periode 1831-1851 bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief in het Dossierarchief van het ministerie van Financiën 1831-1918 onder de inv.nrs. 128-141.⁷⁷

De gang van zaken nadat de beide wetsontwerpen voor de begroting van de uitgaven en van de middelen en de daarbij behorende berekeningen en ramingen aan de Tweede Kamer waren voorgelegd, was na 1813 van het begin af aan als volgt. De begroting werd besproken in zeven secties of afdelingen van de 110 leden tellende Tweede Kamer van gemiddeld ongeveer 10 kamerleden, zowel Noordelijke als Zuidelijke en elk jaar wisselend van samenstelling, die schriftelijk verslag uitbrachten van hun bevindingen en van de vragen en opmerkingen waartoe de begroting in hun afdeling aanleiding had gegeven. Na de halvering van het parlement ten gevolge van de gebeurtenissen van 1830 werd het aantal afdelingen dat over de begroting rapporteerde beperkt tot vijf.

De regering reageerde schriftelijk op alle genoemde punten van alle afdelingen en verschaftte zonodig extra bijlagen met informatie ter nadere opheldering van bepaalde posten. Soms gaven de opmerkingen de regering tevens aanleiding tot het aanbrengen van wijzigingen in de ingediende wetsontwerpen, die dan weer in de zeven (resp. vijf) secties becommentarieerd werden, en waarop de regering dan weer schriftelijk reageerde etc. Tenslotte werd er, op basis van de gemaakte aanmerkingen van de secties en de reacties daarop van de regering, ten behoeve van de Kamer als geheel een samenvattend verslag opgesteld, waarna de plenaire bespreking in de Kamer met de minister van Financiën begon en de ontwerpen ten slotte in stemming werden gebracht.

Bij verwerping van een ontwerp moest de regering een nieuw ontwerp indienen en begon het proces van voren af aan. Bij aannahme in de Tweede Kamer werden de ontwerpen enkele dagen later bij de Eerste Kamer in stemming gebracht. Ook als deze een ontwerp verwierp begon het proces nog een keer van voren af aan. Pas de grondwetswijziging van 1848 gaf de Kamer het recht van amendement en daarmee dus tevens het recht om bij begrotingshoofdstukken artikelen toe te voegen of weg te laten.

Kenmerk van de procedure in de 19e eeuw was dat ieder kamerlid betrokken werd bij de besluitvorming over ieder wetsvoorstel. Dat werd dus niet overgelaten aan 'specialisten' door wie andere kamerleden zich dan in hun stemgedrag konden laten leiden. De vijf afdelingen werden om de twee maanden door middel van loting uit de gehele Tweede Kamer samengesteld. De Centrale Afdeling, die de volgorde bepaalde waarin de binnengekomen wetsvoorstellen en overige stukken in de afdelingen werden behandeld, bestond uit de voorzitter van de Tweede Kamer en de voorzitters van de vijf afdelingen. De zogenaamde Voorlopige Verslagen, waarop de regering schriftelijk commentaar gaf, waren uitgebreid en bevatten zowel opmerkingen van algemene aard als opmerkingen die betrekking hadden op onderdelen van de begroting. Als het antwoord van de regering op het verslag in de zogenaamde Memorie van Antwoord naar het oordeel van de commissie bevredigend was, stelde de commissie van rapporteurs een eindverslag op waarin werd geconstateerd dat het voorstel behandeld kon worden in de Kamer. Tot en met de begroting van 1874 werd dit het Eindverslag van de Commissie van Rapporteurs genoemd, na die tijd heette dit stuk het Verslag.⁷⁵

Als gevolg van een wijziging van het reglement van orde voor de Tweede Kamer in 1909 werd de procedure voor begrotingsvoorstellen gewijzigd. Nadat de begrotingen in september door de minister van Financiën waren ingediend, benoemde de voorzitter van de Tweede Kamer een begrotingscommissie van 50 leden met voor ieder lid een plaatsvervanger (zodat ieder lid van de Tweede Kamer lid van de commissie was of

als plaatsvervanger werd aangewezen). De begrotingscommissie werd na overleg ingedeeld in 10 kleinere commissies, die ieder een deel van de begroting voor hun rekening namen. Deze namen de taak van de commissie van rapporteurs over; zij stelden dus de verslagen samen. Vervolgens werden de afdelingen op dusdanige wijze samengesteld dat in ieder van de vijf afdelingen een lid uit iedere begrotingscommissie én zijn plaatsvervanger vertegenwoordigd was. Men bleef werken met het systeem van voorlopige en definitieve verslagen waarna het voorstel plenair behandeld werd.

De behandeling in de Tweede Kamer werd geopend met de zogenaamde algemene beraadslagingen, waarin de leden de kans kregen opmerkingen te maken ten aanzien van het voorstel in het algemeen. Hierna ging men over tot de puntsgewijze behandeling van de begrotingen. Eerst werd gestemd over ingediende amendementen, daarna over de afzonderlijke artikelen van de begroting. Als het gehele voorstel was goedgekeurd, kon de Eerste Kamer zich erover buigen en het goedkeuren. Dan kon het worden opgenomen in het staatsblad. Tot 1875 werden vrijwel alle begrotingen nog voor de aanvang van het dienstjaar tot wet verklaard en in het staatsblad opgenomen. Door de toenemende omvang van de begrotingen bleek dit niet meer haalbaar. Daardoor werd het gebruik de hoofdstukken I (Koninklijk Huis), II (Hoge Collegiën), VIIA (Nationale Schuld) en de wet op de middelen voor de aanvang van het dienstjaar te behandelen en aan te nemen. De overige hoofdstukken verschenen pas in de loop van het volgend jaar in het staatsblad, hoewel de behandeling ervan al voor de jaarwisseling kon zijn begonnen. Soms kon men helemaal niet tot een besluit komen, bijvoorbeeld door tussentijdse verkiezingen, en nam men genoegen met het vaststellen van voorlopige begrotingen. Echter van iedere begroting werd uiteindelijk een definitieve versie aangenomen en in het staatsblad geplaatst.

Bij de begrotingsstukken voor de Kamer werden vanaf 1816 conform art. 128 van de grondwet ook de rekeningen gevoegd van de gedurende het jaar voorafgaande aan het lopende begrotingsjaar verrichte betalingen en binnengekomen ontvangsten. Dus bij de begroting voor 1817 de rekeningen van de betalingen en ontvangsten op de begroting van 1815 en voorgaande jaren, bij de begroting voor 1818 die op de begroting van 1816 en voorgaande jaren etc. Op basis daarvan kon de Kamer zich informeren over de verhouding tussen ramingen en opbrengsten van de middelen in het betreffende en de daaraan voorafgaande begrotingsjaren, over de stand van zaken ten aanzien van de betalingen op voorgaande begrotingen en over de staat van het saldo van de schatkist aan het einde van het betreffende begrotingsjaar.

Interpretatie en betrouwbaarheid

De belangrijkste punten die men zich dient te realiseren bij het gebruik van gegevens uit de nationale begrotingen vloeien voort uit het voorgaande. Met name:

dat vóór 1848 niet *alle* rijksuitgaven en -inkomsten op de begrotingen terug te vinden zijn; wie bijvoorbeeld geïnteresseerd is in de activiteiten van de rijksoverheid op het terrein van de wegen- en kanalenaanleg moet er rekening mee houden dat dergelijke werkzaamheden soms gefinancierd werden uit leningen waarvoor aan de Kamer apart, buiten de begroting om, toestemming werd gevraagd⁷⁹, dat deze voorts voor een belangrijk deel gefinancierd zijn door het Amortisatiesyndicaat, dus geheel buiten de Kamer om, voor een deel uit leningen verstrekt door de door de koning opgerichte Société Générale, die deels door het Amortisatiesyndicaat werden overgenomen; het Amortisatiesyndicaat beheerde onder meer 23 fondsen waarvan er veel betrekking hadden op een waterstaatswerk;⁸⁰ de mogelijkheid om het Amortisatiesyndicaat te benutten voor de financiering van openbare werken was voor de koning vooral van belang geworden, nadat de Kamer op 24 december 1829 een wet had aangenomen die bepaalde dat voor openbare werken geen gelden mochten worden uitgegeven als de toegewezen middelen daartoe geen ruimte lieten⁸¹; ook bijvoorbeeld de totale rentelast op de Nederlandse staatsschuld in deze jaren is niet uit de begrotingen op te maken, omdat ook die deels door het Amortisatiesyndicaat werd gedragen, deels door allerlei bijzondere fondsen⁸²;

dat een ingediend wetsontwerp tot vaststelling van (een hoofdstuk van) de staatsbegroting niet alleen verworpen, maar ook tussentijds nog weer ingetrokken kan zijn, zodat men altijd bedacht moet zijn op gewijzigde ontwerpen nadien; de vermelding of een ingediend ontwerp al of niet aangenomen is, is overigens wel altijd in de bij de begrotingsbehandeling behorende stukken in de Bijlagen bij de Handeling aan te treffen; daarnaast kan een begroting achteraf in een later jaar nog aanvulling gevergd blijken te hebben;

dat de bedragen die op de begroting voor een bepaalde post vermeld stonden in het geheel niet overeen hoefden te komen met wat er in dat jaar – en zelfs niet met wat er in de loop der jaren – tenslotte werkelijk op die post uitgegeven werd; alleen uit de rekeningen is op te maken hoeveel er in een bepaald jaar op de begroting van dat jaar – én op de (restant-) begrotingen van voorgaande jaren – werkelijk werd uitgegeven; ten eerste hadden de hoofden van de departementen tot 1848 na verkregen goedkeuring van de koning en de Rekenkamer het recht om bedragen van de ene post naar de andere over te schrijven zonder de Staten-Generaal daarin te betrekken: pas de wet van 29-6-1851 bepaalde dat dergelijke

overschrijvingen alleen bij wet konden worden toegestaan; ten tweede werd ook los daarvan niet altijd het gehele begrote bedrag uitgegeven; van de op de begrotingen voor 1813 tot en met 1819 gezamenlijk gevoeterde f 368 miljoen was bijvoorbeeld op 1 januari 1820 ruim f 38 miljoen (dus meer dan 10%) nog niet uitgegeven; bijna f 13 miljoen daarvan werd aangemerkt als achteraf bezien 'niet benodigd', maar bijna f 26 miljoen moest nog wel uitgegeven worden;⁸³ nog een voorbeeld: op de 'gewone' begroting voor 1825 van bijna f 60 miljoen werd in dat jaar voor nog geen f 50 miljoen aan betalingen verevend (d.i. geregistreerd en goedgekeurd door de Rekenkamer), op de buitengewone van f 16,5 miljoen ruim f 11 miljoen; het totale bedrag aan in 1825 verrichte betalingen was overigens vanzelfsprekend wel weer aanmerkelijk hoger dan deze ongeveer f 61 miljoen, omdat er ook nog vele betalingen op voorgaande begrotingen werden verricht;

dat ook de werkelijke opbrengsten van de belastingen aanmerkelijk af konden wijken van de geraamde opbrengsten, vooral bij de accijnzen konden die afwijkingen aanzienlijk zijn; ook voor dit geval dient men dus niet de gegevens uit de begrotingen, maar die uit de rekeningen te gebruiken;

dat vóór 1848 op de inkomstenbegroting ook wel posten opgevoerd werden die in feite niet als inkomsten beschouwd konden worden, zoals bijvoorbeeld de borgtochten die comptabele ambtenaren moesten stellen, zodat begrotingen ook om die reden vaak slechts schijnbaar in evenwicht waren⁸⁴;

dat tot 1820 de inningskosten van veel belastingen van de opbrengsten werden afgetrokken en men dus ook netto-bedragen begrootte, terwijl de bedragen nadien bruto bedragen waren; de inningskosten kwamen toen als een uitgavepost op de begroting van het ministerie van financiën;

dat niet alle uitgaven van overheidswege op nationaal niveau werden gedaan, dat met name bijvoorbeeld op het terrein van wegen en waterstaat veel uitgaven ten laste van de *provincies* kwamen⁸⁵ en op het terrein van de armenzorg en het onderwijs veel ten laste van de *gemeenten*; provinciale en gemeentelijke overheden genoten bovendien niet alleen uitkeringen van rijkswege, maar hadden daarnaast ook eigen inkomsten⁸⁶;

dat drukfouten in financiële overheidsstukken bepaald niet uitgesloten zijn.

3 VERWIJZENDE NOTITIES

Vindplaatsen

De begrotingen van 1799 tot en met 1810 zijn incidenteel aan te treffen in bibliotheken. De Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bezit die voor 1799 tot en met 1807 en die voor 1810. De daar aanwezige exemplaren zijn doorschoten met wit papier voorzien van aantekeningen, waarin op overzichtelijke wijze verwezen wordt naar wetten en besluiten met betrekking tot allerlei posten. De Universiteitsbibliotheek van Amsterdam bezit juist de in Den Haag ontbrekende exemplaren van de begrotingen van vóór 1813, namelijk die voor 1808 en 1809, zij het zonder dergelijke aantekeningen, en tevens die voor 1810 en voor de tweede helft van 1810.

In het archief Dassevael in het Algemeen Rijksarchief zijn voor de jaren 1799 tot en met 1807 eveneens met wit papier doorschoten exemplaren te vinden, voorzien van soortgelijke aantekeningen als bovenbedoeld.⁸⁷ Het archief van S. Dassevael, die tussen 1798 en 1801 werkzaam was op het Agentschap van Financierie en na 1813 griffier-archivist was van de Staatssecretarie, het hart van het landsbestuur ten tijde van Willem I, en tenslotte secretaris van de Algemene Rekenkamer, bevat een grote verzameling gedrukte overheidsdocumenten, waaronder vele begrotingen.⁸⁸ Het bevat tevens een door hemzelf samengesteld manuscript-overzicht van de begrote staatsuitgaven voor de jaren 1799 tot en met 1827, dat buitengewoon nuttig is, omdat daarin systematisch alle op dezelfde onderwerpen betrekking hebbende begrotingsposten over deze periode bij elkaar gebracht zijn.

Met het nodige zoekwerk zullen alle exemplaren van de begrotingen voor 1799 tot en met 1810 vanzelfsprekend ook terug te vinden zijn in de – nogal moeilijk toegankelijke – archieven van het Agentschap (later Ministerie) van Financierie en van de Wetgevende Colleges van 1798 tot 1813 in het ARA.⁸⁹

Wie, voor wat betreft de begrotingen vanaf 1815, voldoende heeft aan de totaalbedragen per begrotingshoofdstuk van de in het Staatsblad gepubliceerde daadwerkelijk aangenomen begrotingen en wetten op de middelen om in die uitgaven te voorzien, kan het eenvoudigst J.J. Weeveringh, *Handleiding tot de geschiedenis der staatsschulden, Eerste Deel Nederlandsche Staatsschuld* (Haarlem 1852), raadplegen, waarin ze allemaal tot en met 1852 opgenomen zijn, onder vermelding van de datum en het nummer van het Staatsblad waar ze oorspronkelijk in gepubliceerd waren.

G. Luttenbergs bekende *Register der wetten en besluiten betreffende het*

openbaar bestuur in de Nederlanden sedert den Jaare 1796 (Zwolle 1796-1950) bevat niet alleen de begrotingen, maar vermeldt ook alle bijbehorende stukken, inclusief de parlementaire besprekingen met een korte inhoud, en hun vindplaats in de Handelingen.

Daarnaast zijn dus alle begrotingsontwerpen en wetsontwerpen op de middelen, en dan steeds *met* alle bijbehorende 'Berekeningen strekkende tot basis van de begroting van uitgaven' en 'Ramingen der inkomsten', vanzelfsprekend terug te vinden in de in veel bibliotheken aanwezige uitgave van de *Handelingen der Staten-Generaal*, in de *Bijlagen*. Deze werden sinds 1847/8 gepubliceerd als *Bijblad tot de Nederlandsche Staatscourant*. Die over de vroegere jaren werden tussen 1859 en 1902 alsnog in dezelfde vorm gepubliceerd, aanvankelijk door J.J.F. Noordziek, en later door A.L.H. Ising, W. van Erkelens en J.A. Jungman.

Vanaf 1870 zijn in de Bijlagen bij de Handelingen tevens alle toelichtingen opgenomen. De uitgebreide gedrukte toelichtingen op de begrotingen voor de periode vóór 1870 kan men raadplegen in het archief van de Staten-Generaal in het ARA. In de registers op de Handelingen staat aangegeven, welke bijlagen wel gedrukt zijn maar niet in de Handelingen zelf zijn opgenomen. Aanvullingen op eerder goedgekeurde begrotingen treft men ook in het Staatsblad aan, zodra de wettelijke goedkeuring daarvoor verkregen was. Ze zijn terug te vinden via de registers op het Staatsblad. De behandeling van aanvullingen op begrotingen is met de bijbehorende bijlagen vanzelfsprekend weer te vinden in de Handelingen.

Wat betreft de vindplaatsen in archieven van de begrotingen sinds 1813: het archief Dassevael bevat onder de inv.nrs. 110-130 (oud nr. 43) in 17 handzame afzonderlijke delen bij elkaar de gedrukte begrotingen voor 1813 tot en met 1826, die ongetwijfeld het basismateriaal hebben gevormd voor het hierboven genoemde manuscriptoverzicht van de begrotingen voor 1799 tot 1827, en onder nr. 204 (oud nr. 144) ook nog eens de begrotingen voor 1816 tot en met 1827. De inv.nrs. 131-136 bevatten de begrotingen van 1827-1835.

De intensieve bemoeienis van Willem I met de staatsfinanciën heeft vanzelfsprekend tot gevolg gehad dat er ook veel materiaal met betrekking tot de begrotingen te vinden is in het archief van de Staatssecretarie. De in het ARA aanwezige, door Th. Clemens opgestelde *Alfabetische lijst van de hoofden van de rubrieken van de indices op het Geheim Verbaal van het Staatssecretariaat, 1813-1840*, bevat alleen al 35 pagina's met het trefwoord 'begrotingen', 207 met het trefwoord 'belastingen', 36 met het trefwoord 'geldleningen', 41 met het trefwoord 'geheime uitgaven', 705 met het trefwoord 'financiële zaken' etc.! Het is evident dat het gebruik van dit archief enerzijds een rijkdom aan materiaal zal opleveren, maar dat het anderzijds zeer tijdrovend zal zijn.

Het archief van het ministerie van Financiën 1813-1830 bevat onder

de inv.nrs. 519-545 staatsbegrotingen en rekeningen voor de periode 1813-1831, waarin met enig zoekwerk ook de jaarlijkse huishoudelijke 'gewone' begrotingen terug te vinden zijn, die ten tijde van de eerste tienjarige 'gewone' begroting voor intern gebruik werden opgemaakt.⁹⁰ Inv.nr. 42, dossiernr. 135 bevat de concept Wet op de Middelen met bijlagen voor 1830 en volgende jaren. Het Dossierarchief van het ministerie van Financiën 1831-1918 bevat onder inv.nr. 142 een bijzonder nuttig gedrukt 'Algemeen Overzicht van de opbrengsten der Rijksmiddelen en inkomsten, mitsgaders buitengewone credietmiddelen, vergeleken met de Rijksuitgaven, over de dienstjaren 1831 tot en met 1851' met een aanvulling voor de jaren 1852 tot en met 1857. Onder inv.nr. 160 bevat ditzelfde archief 'Kladaantekeningen houdende totaalbedragen van de begrotingshoofdstukken en de hiertegenoverstaande belastinginkomsten over 1910-1916 opgemaakt i.v.m. de wet op de geldmiddelen'. (Voor de periode tussen 1857 en 1910 worden dergelijke stukken niet in inventarissen vermeld.)

Aanvullende bronnen

Aanvullend komen vanzelfsprekend ten eerste in aanmerking de in de Bijlagen bij de Handelingen gepubliceerde *Verslagen van de Sectiën en van de Centrale Afdeling van de Tweede Kamer* naar aanleiding van de begrotingsontwerpen en na 1840 bovendien de daaraan voorafgaande *Voorlopige Verslagen en de Memories van Beantwoording daarop*, die soms ook nog interessante aanvullende kwantitatieve gegevens bevatten, en de in de *Handelingen* zelf gepubliceerde behandelingen van de begrotingsontwerpen in de Tweede en Eerste Kamer. De omvang van deze stukken kan variëren van enkele tot vele tientallen pagina's. In de memorie van toelichting bij de begrotingsvoorstellen staat meestal aangegeven waarvan opvallende veranderingen het gevolg zijn. De redevoering van de minister van Financiën bij de indiening van de voorstellen bevat informatie over de algehele financiële toestand en ook veel statistische gegevens.

Wat betreft de inkomstenbegrotingen is ten tweede vanzelfsprekend de belastingwetgeving de belangrijkste aanvullende bron. De meest handzame eerste ingang op de 19e eeuwse belastingen is F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche Belastingen sedert het jaar 1810*, 2dln. (Utrecht, 1883). Moeizaam toegankelijk en zeer omvangrijk zijn de ontwerpen voor belastingwetten en voor wijzigingen daarin en de behandeling daarvan in de Staten-Generaal, die soms honderden pagina's druks in de Handelingen hebben opgeleverd. Systematisch toegankelijk en zeer compleet is de gedrukte *Verzameling der wetten, besluiten en aanschrijvingen betreffende de Directe belastingen en de In- en Uitgaande Rechten en Accijnzen*,

1823-1911, vooral in de in 16 delen tussen 1897 en 1911 door C. van Dillen en C. Middelkoop uitgegeven en geannoteerde versie daarvan, waarvan in ieder geval een volledige serie met nog twee pakken aanvullingen beschikbaar is in het Dossierarchief van het ministerie van Financiën 1831-1918 in het ARA onder de inv.nrs. 1269-1286 en aanvullend daarop de *Circulaires en instructies betreffende de Registratie, het Kadaster en de Loterijen, 1818-1957*, uitgegeven door het ministerie van Financierie, in hetzelfde archief aanwezig onder de inv.nrs. 1329-1358.⁹¹

Bijzonder nuttig en handzaam, alleen niet voor de gehele periode 1798 tot 1914 compleet, is het 'Overzicht van de over 1830 tot 1890 plaats gehad hebbende wijzigingen in de wetten en verordeningen nopens de heffing van de onderscheiden middelen, welke geacht kunnen worden op de opbrengst daarvan van eenige invloed te zijn geweest', dat te vinden is in de *Mededeeling van de opbrengst der belastingen en andere middelen en van verschillende bijzonderheden met de heffing der belastingen in verband staande. Overzicht van die opbrengst over de jaren 1881-1890 met toelichting over de heffing van 1831-1890*, uitgeg. door het departement van Financierie (Den Haag, 1892), dat verscheen als aanvulling op het 'Vijftigjarig overzicht ook volgens de graphische methode van de opbrengst der belastingen en andere middelen 1831-1880 met "toelichtingen"', in: *Statistiek van het Koninkrijk der Nederlanden. Bescheiden betreffende de geldmiddelen. Zeventiende stuk. — Eerste gedeelte (1891)*. Voorts de overige sinds 1846 verschenen *Bescheiden betreffende de geldmiddelen* (aanwezig in de bibliotheek van het Centraal Bureau van de Statistiek).

Tenslotte vormen vanzelfsprekend de *Rekeningen der Ontvangsten en Uitgaven* een belangrijke aanvullende bron.

Literatuur

Andere gidsen

Er zijn vanzelfsprekend leerboeken bestemd voor juristen en economen, waarin ingegaan wordt op de achtergronden van het ontstaan en de vorm van de rijksbegroting. Voor historici zijn vaak juist ook de wat oudere leerboeken interessant.

L. Koopmans en A. Wellink, *Overheidsfinanciën* (Leiden 1989). (Zeer veel gebruikt, vele herdrukken, helder en beperkt van omvang, maar weinig historisch.)

C. Goedhart, *Hoofdlijnen van de leer der openbare financiën* (Leiden 1958).

B.J.F. Steinmetz, *Handboek der Nederlandsche Overheidsfinanciën* (Amsterdam 1949).

J.C. de Bruyn, *Schets van de Rijkscomptabiliteit* (Alphen a/d Rijn 1937)

P.H. van der Kemp, *De leer der administratie van staatsfinanciën* (Leiden 1878).

Specifiek over de begroting:

W.F. van der Griend, 'De ontwikkeling van de rijksbegroting', in: Chr. van Wijngaarden en W.F. van der Griend, *De rijksbegroting, verleden en toekomst* (Alphen a/d Rijn 1971).
De Rijksbegroting (Rotterdam 1949).

Over fiscale bronnen:

N.J.P.M. Bos en R.C.J. van Maanen, *Fiscale bronnen: structuur en onderzoeksmogelijkheden* (Zutphen 1993).

Historische studies, van belang voor een goed begrip van de historische situering

Als recent handboek komt het meest in aanmerking:

E.H. Kossmann, *The Low Countries, 1780-1940* (Oxford 1978).

Daarnaast de betreffende hoofdstukken in de nieuwe Algemene Geschiedenis der Nederlanden (NAGN). De uitvoerige, beredeneerde bibliografieën bij elk hoofdstuk, achterin elk deel, helpen de lezer verder op weg:

C.H.E. Wit, 'De Noordelijke Nederlanden in de Bataafse en de Franse Tijd 1795-1813', in: NAGN 11 (Bussum 1983) 157-187.

J.A. Bornewasser, 'Het Koninkrijk der Nederlanden 1815-1830', in: *ibidem*, 223-279.

G.J. Hooykaas, 'De politieke ontwikkeling in Nederland 1830-1840', in: *ibidem*, 304-315.

M.G. Buist, 'Geld, bankwezen en handel in de Noordelijke Nederlanden, 1795-1844', in: NAGN 10 (Bussum 1981) 289-322.

J.C. Boogman en dr. C.A. Tamse, 'De politieke ontwikkeling in Nederland 1840-1874', in: NAGN 12 (Bussum 1977) 305-433.

C.A. Tamse, 'De politieke ontwikkeling in Nederland, 1874-1887', in: NAGN 13 (Bussum 1978) 207-225.

J.T. Minderaa, 'De politieke ontwikkeling in Nederland 1887-1914', in: *ibidem*, 431-474.

Voor de economische achtergrond kan men in eerste instantie raadplegen:

Th. van Tijn en W.M. Zappey, 'De negentiende eeuw, 1813-1914', in: J.H. van Stuyvenberg (red.), *De economische geschiedenis van Nederland* (Groningen 1977) 201-259.

R.Th. Griffiths, 'The creation of a national Dutch economy: 1795-1909', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 95/4 (1982) 513-538.

Voor een internationale historische situering raadplege men de historische hoofdstukken in het recente proefschrift van:

E.J. Janse de Jonge, *Het budgetrecht. Rechtsvergelijkende studie naar de begrotingsbehandeling door het parlement in de Verenigde Staten, Engeland en Nederland* (Zwolle 1993).

Meer specifiek over de periode van de eerste nationale begrotingen:

J.M.F. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek.*

Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801) (Den Haag 1988).

— — 'Financiële unificatie en natievorming. Een onderzoek in Overijssel', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 104/4 (1989) 665-683.

Inzicht in het functioneren van één van de interessantste fondsen die onder beheer van het Amortisatiesyndicaat geplaatst werden, biedt:

W.M. Zappey, 'Het Fonds van Nationale Nijverheid, 1821-1846', in:

Exercities in ons verleden. 12 Opstellen over de economische en sociale geschiedenis van Nederland en koloniën 1800-1950 (Assen 1982) 127-143.

Als achtergrondinformatie met betrekking tot de vroegste inkomstenbegrotingen komen als recent verschenen studies in aanmerking:

A.M. Elias, 'De invoering van het Franse belastingstelsel hier te lande in 1812. Voorgeschiedenis en gevolgen', in: *Gielebundel. Opstellen aangeboden aan prof. mr. J.F.M. Giele* (Deventer 1990) 221-231.

H. Stokman-Prins, 'Belastingwetgeving 1813-1823; via overgangswetgeving naar een nieuw stelsel van belastingen', in: *ibidem*, 645-654.

En voorts de wat oudere, meer economisch-historische studie:

H.R.C. Wright, *Free Trade and Protection in the Netherlands 1816-1830.*

A Study of the First Benelux (Cambridge 1955).

Over de belastingherziening in de tweede helft van de 19e eeuw:

A.C.J. de Vrankrijker, *Belastingen in Nederland 1848-1893. De strijd om een modernisering van het stelsel* (Haarlem 1967) (Bevat een uitvoerige literatuurlijst.)

G.M. Boissevain, *De jongste belastinghervorming in verband met de geschiedenis van 's Rijks financiën sedert de grondwetsherziening van 1848* (Amsterdam 1894).

Een meer recente studie met informatie over de koloniale financiën is:

C. Fasseur, *Kultuurstelsel en Koloniale Baten* (Leiden 1975).

Over de minister en het ministerie van Financiën verscheen:

J.K.T. Postma, 'De positie van de Minister van Financiën: van gewoonterecht naar comptabiliteitswet', in: *Openbare financiën in drievoud (opstellen aangeboden aan prof. dr. Th.A. Stevers)* (Zutphen 1989), 216-228.

T. Pfeil, 'Het beheer van de openbare financiën onder Koning Willem I: organisatie, taakstelling en werkwijze van het Ministerie van Financiën 1814-1840' (onuitgeg. doct. scriptie, Nijmegen, 1988).

Aanvullende oudere literatuur met feitelijke juridische informatie over het departement van Financierie vormen:

J.C. Beth, *De departementen van Algemeen Bestuur gedurende het tijdvak 1798-1907* (Groningen 1908).

W.M. de Brauw, *De departementen van algemeen bestuur in Nederland sedert de omwenteling in 1795* (Utrecht 1864).

Een aantrekkelijk artikel over een ambtenaar met veel kennis van en invloed op de rijksbegrotingen in de eerste decennia van de 19e eeuw is:

P.J. Margry, 'Uwe Excellentie Onderdanige en Gehoorzamen Dienaar S. Dassevael', in: *Van Camere vander Rekeningen tot Algemene Rekenkamer. Zes eeuwen Rekenkamer. Gedenkboek bij het 175-jarig bestaan van de Algemene Rekenkamer* (Den Haag 1989) 185-207.

Voor meer uitvoerige specifieke literatuur over financiële geschiedenis in de 19e eeuw is men in hoofdzaak nog steeds aangewezen op oudere, en zelfs 19e-eeuwse studies. Als eerste dienen dan de studies van Riemens genoemd te worden:

H. Riemens, *Het Amortisatiesyndicaat. Een studie over de staatsfinanciën onder Willem I* (Amsterdam 1935). (De recentere studie van Meyere, P. de, *Het Amortisatiesyndicaat (1822-1840)* (Brussel 1986) kan aanvullend, maar zeker niet als vervanging worden geraadpleegd).

-- 'De finantieele politiek onder Koning Willem I', in: *De Gids* 101/3 (1937) 144-167.

-- *De financiële ontwikkeling van Nederland* (Amsterdam 1949).

En vervolgens Mansvelts monumentale studie:

W.M.F. Mansvelt, *Geschiedenis van de Nederlandsche Handelmaatschappij*, 2 dln. (Haarlem 1924).

Onmisbare 19e-eeuwse studies zijn nog steeds:

L. Bonaparte, *Geschiedkundige gedenkstukken en aanmerkingen over het bestuur van Holland* (Amsterdam 1820); ook in het Frans: *Documens historiques et réflexions sur le gouvernement de la Hollande* (Paris 1820).

Memoriën en Correspondentiën betrekkelijk den staat van 's Rijks geldmiddelen in den jare 1820 door I.J.A. Gogel, uitgeg. door J.M. Gogel (Amsterdam 1844).

J.J. Weeveringh, *Handleiding tot de geschiedenis der staatsschulden, Eerste Deel Nederlandsche Staatsschuld* (Haarlem 1852). Aanvullend hierop komt in aanmerking:

A. Houwink, 'Een halve eeuw Nederlandsche staatsschuld 1798-1848', in: *De Economist* 90 (1941) 585-607.)

F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche Belastingen. Tijdvak der Omwenteling* (Utrecht 1885).

— — *Geschiedenis der Nederlandsche Belastingen sedert het jaar 1810, 2 dln.* (Utrecht 1883).

Administratief-juridische publikaties, van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming

De belangrijkste publikatie in dit opzicht is:

Algemeen Reglement wegens het beheer der geldmiddelen in het Koninkrijk der Nederlanden (KB 24 oktober 1824 nr. 69).

Voor de daaraan voorafgaande periode dient men te raadplegen:

S. Dassevael, *Geschiedkundig overzicht der Koninklijke voorschriften omtrent het beheer der Staatsuitgaven in Nederland* ('s Gravenhage en Amsterdam 1822) (ook in het Frans verschenen).

Verzameling van besluiten en reglementen betrekkelijk de Staatsuitgaven en credieten 1818-1831.

Voor de grondwetsartikelen zijn nuttig:

Grondwet, De -, een artikelsgewijs commentaar, onder red. van P.W.C. Akkermans (Zwolle, 1987). (Het meest recent; de commentaren zijn voor historici van belang; bevat echter niet de complete tekst van oudere grondwetten.)

W.J.C. van Hasselt, *Verzameling van Nederlandse staatsregelingen en grondwetten* (Alphen a/d Rijn 1987¹⁷). (Het meest gangbare en toegankelijke overzicht van alle teksten.)

G.W. Bannier, *Grondwetten van Nederland verzameld door -* (Zwolle 1936). (Biedt met name voor de vroegste periode meer achtergrondinformatie.)

Voor de inkomstenbegrotingen zijn recueils van belastingwetten vanzelfsprekend belangrijk:

Alle de Publicatiën en Notificatiën betreffende de Algemene Belastingen met de Generale Voordragt, 6 delen (Den Haag 1806-9).

Verzameling van publicatiën, notificatiën en besluiten betreffende de

onbeschrevene middelen, welke zijn ingevoerd in de Vereenigde Nederlanden op de 1e Jan. 1814 (Den Haag 1814).

Wetten op de belastingen in werking in 1813-1822 (6 delen).

Verzameling van wetten en besluiten betreffende de directe belastingen en de in- en uitgaande rechten en accijnzen, 1823-1905. (Daarnaast bestaan *Alphabetische en chronologische tafels op de verzameling der wetten enz. betreffende de directe belastingen, 1823-1901.*)

Verzameling der wetten, besluiten en aanschrijvingen betreffende de Directe belastingen en de In- en Uitgaande Rechten en Accijnzen, 1823-1911, uitgegeven en geannoteerd door C. van Dillen en C. Middelkoop (1897-1911). (Omvat 16 delen + 2 aanvullingen en is toegankelijk via een register; handzamer dan de voorgaande uitgave, die een veel groter aantal delen beslaat.)

Circulaires en instructies betreffende de Registratie, het Kadaster en de Loterijen, 1818-1957, uitgegeven door het ministerie van Financiën.

Daarnaast zijn er meer algemene recueils van wetten, besluiten en maatregelen, die aanvullend van belang kunnen zijn:

Reglementen en Instructiën 1821-1824 (te vinden in de bibliotheek van de Algemene Rekenkamer.)

Handleiding tot de kennis van het staatsbestuur in het koninkrijk der Nederlanden of Beredeneerd Alphabetisch Register van Vaderlandsche wetten, belangrijke besluiten, reglementen, resolutiën en andere officiële verordeningen; bevattende tevens de woordelijke of zakelijke inhoud van al de stukken door deze verschillende benamingen aangewezen, Eerste deel, eerste stuk (eerste helft van) 1825 (Dordrecht 1826). Vervolgdelens met betrekking tot 1825 en 1828-1833. (Aanwezig in de bibliotheek van de Algemene Rekenkamer.)

G. Luttenberg, *Register der wetten en besluiten betreffende het openbaar bestuur in de Nederlanden sedert den jaare 1796* (Zwolle 1843). (Betreft 1796 t/m 1839. Ingedeeld in onderwerpen, zoals bijv. 50. 'Begroting de Staatsbehoefden', 63. 'Belastingen in het algemeen' etc.)

Luttenberg's chronologische verzameling der wetten en besluiten 1813-1950 (Zwolle 1841-1951). (Heeft behalve jaarlijkse ook meerjarige registers, bijv. op 1813-1924, met als trefwoord o.m. 'begrotingen'. Voor vroege jaren minder uitgebreid dan voorgaande titel.)

Historische studies waarin de bron gebruikt is

Het aantal recente studies waarin dit het geval is, is zeer beperkt; genoemd kunnen worden:

- N.H. Douben, 'Ontwikkeling van de normering der Rijksbegroting in Nederland, 1814-1940', in: *Maandschrift Economie* 30 (1965/6) 133-147.
- J.M.F. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801)* (Den Haag 1988).
- W. Fritschy, 'Staatsvorming en financieel beleid onder Willem I', in: *Staats- en natievorming onder koning Willem I (1815-1830)*, onder redactie van C. Tamse en E. Witte (Brussel 1992).
- R.Th. Griffiths, *Industrial Retardation in the Netherlands 1830-1850* (Den Haag 1976).
- 'The role of taxation in wage formulation in the Dutch economy in the first half of the nineteenth century', in: *Ondernemende Geschiedenis* (Den Haag 1977) 260-271.
- J.A. de Jonge, 'Het economisch leven in Nederland. Overheids-financiën. 1873-1895; 1895-1914', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 13 (Bussum 1978) 36-40, 250-254.
- J.W.B. van Overhagen en P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse rijksoverheid in de periode 1850-1914', in: *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 32 (1969) 206-234.
- Th. A. Stevers, 'Begrotingsnormering 1814-1939', in: *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 39 (1976) 101-147.
- 'Welke factoren bepalen de veranderingen in het niveau en de structuur van de belastingen in de 19e en 20e eeuw?', in: *Smeets-bundel* (Deventer 1967).
- J. Teijl, 'Nationaal inkomen in Nederland in de periode 1850-1900. Tasten en testen', in: *Economisch- en Sociaal- Historisch Jaarboek* 34 (1971) 232-262.

Daarnaast zijn enkele 19e-eeuwse publikaties vermeldenswaard:

- G.H. Betz, 'Finantiële Beschouwingen', I - x v I, in: *Bijdragen tot de Kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland (1860-1869)*. (I bespreekt o.m. de bedragen die als rentelast opgegeven staan op de vroegste begrotingen, IV bespreekt de begrotingen van 1814 t/m 1819, V en VI die van 1819 en 1820, VII t/m X betreffen het Amortisatiesyndicaat.)
- W.F. Osiander, *Geschichtliche Darstellung der niederländische Finanzen seit der wiedererlangten Selbständigkeit des Staates in 1813*, Teil I 1813-1829 (1829), Teil II 1830-1833 (1834).

Archiefinventarissen

Inventaris van de Archieven van het Ministerie van Financiën 1798-1813
(z.pl. z.j.).

- Archieven afkomstig van het Ministerie van Financiën 1813-1830*
(Schaarsbergen 1970).
- H. Bonder, *De Archieven van de Algemeene Staatssecretarie en van het Kabinet des Konings met de daarbij gedeponeerde archieven over 1813-1840*
(Den Haag 1932).
- C.H.M. Hendriks, *Voorlopige inventaris Dassevael* (z.pl. z.j.).
- A.M. Tempelaars, *Inventaris van het Openbaar en het Kabinets-Geheim Verbaalarchief van het Ministerie van Financiën 1831-1940* (Den Haag 1986).
- *Inventaris van het Dossierarchief van het Ministerie van Financiën 1831-1918* (Den Haag, 1989).

4 MOGELIJKE GEBRUIKSWIJZEN IN HET HISTORISCH ONDERZOEK

Themata

‘De medewerking tot het vaststellen der uitgaven van den Staat en tot het regelen der middelen, waardoor die uitgaven behooren te worden gedekt is eene der gewichtigste bemoeiingen waartoe de Grondwet de vertegenwoordigers des volks roept: het onderzoek toch der daartoe betrekkelijke regeringsvoordragten leidt als van zelf tot een beknopt overzicht van de verschillende deelen des staatsbestuurs in verband tot de voor ieder derzelve verlangde geldsommen.’

Aldus de openingszin van de ‘Algemene Beschouwing van het Voorlopig Verslag der Commissie van Rapporteurs’ over de begrotingen voor 1848 en 1849.⁹² Wat voor parlementsleden toentertijd gold, geldt ook nog voor de historische onderzoeker nu. De begrotingen vormen een bron voor de politieke geschiedenis, omdat ze verschuivingen tonen in prioriteiten ten aanzien van de uitgaven en in keuzes ten aanzien van de inkomsten. De behandeling van de begrotingen in het parlement vormt de kern van het democratisch bestel van de moderne staat. Uit het voorgaande zal duidelijk geworden zijn dat een verantwoord gebruik van deze bron voor dit doel niet goed mogelijk is zonder grondige kennis van alle aspecten van het institutionele kader.

Gegevens met betrekking tot de overheidsfinanciën kunnen vanzelfsprekend ook een belangrijke bron vormen voor vraagstellingen op het terrein van de sociale en de economische geschiedenis. Wellicht nog in sterkere mate dan politieke prioriteiten weerspiegelen verschuivingen in – en vooral de groei van – overheidsuitgaven en -inkomsten de economische en sociale haalbaarheid daarvan. Voor onderzoek in deze richting zijn echter niet de begrotingen, maar de rekeningen in de regel toch de meest aangewezen bron.⁹³

Incidenteel bieden de specificaties in de bij de begrotingen behorende berekeningen, of de nadere toelichtingen van de regering in haar antwoord op vragen van de Kamersecties, ook op sociaal en/of economisch gebied nog wel interessante gegevens die bijvoorbeeld bij kunnen dragen aan onze kennis van de inkomens, zoals gedetailleerde lijsten van gepensioneerden en de omvang van hun pensioen, en overzichten van individuele traktementen van de hoogste tot de laagste ambtenaar, of gegevens die inzicht bieden in het reilen en zeilen van een bedrijf als de Staatsdrukkerij.

Combinatie en verrijking van de informatie

Particuliere archieven van personen die een rol hebben gespeeld in het politieke leven en geïnteresseerd waren in financiële zaken kunnen vanzelfsprekend waardevolle extra informatie opleveren. Voor de eerste helft van de 19e eeuw valt met name te denken aan de, in druk uitgegeven, *Bijdragen* van G.K. van Hogendorp en aan het archief van het kamerlid Daam Fockema over de periode 1794-1840 (1847), aanwezig in het Rijksarchief in Friesland.⁹⁴ Enkele *Financiële Bijdragen* van de hand van laatstgenoemde werden gepubliceerd in de Bijlagen tot de Handelingen van de Tweede Kamer.⁹⁵

Zeer veel stukken uit particuliere en andere archieven werden bovendien uitgegeven in de tien delen *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*.⁹⁶ Vanaf het zesde deel (periode 1810-1813) hebben de meeste delen via een zakenregister een ingang op het onderwerp 'Financiën', een enkele keer ook op 'Begrotingen'.

Voor een correctie van de omvang van uitgaven en inkomsten voor de bevolkingsgroei kunnen tenslotte aanvullend ook cijfers over de bevolkingsomvang van belang zijn.⁹⁷

NOTEN

- * Voor hun commentaar op een eerdere versie van deze tekst zijn wij dank verschuldigd aan drs. T. Pfeil, drs. J.K.T. Postma en mr. J. Viersen, medeleden van de Werkgroep voor de geschiedenis van de overheidsfinanciën in Nederland, aan drs. E. Horlings van de Vrije Universiteit te Amsterdam, aan drs. A.M. Tempelaars van het Algemeen Rijksarchief (ARA) in Den Haag en aan S.F.M. Plantenga, ARA, voor hun hulp.
- 1 C. Goedhart, *Hoofdlijnen van de leer der openbare financiën* (Leiden 1958) 258; zie ook: J.C. de Bruyn, *Schets van de Rijkscomptabiliteit* (Alphen a/d Rijn 1937) 74-5.
 - 2 Politicologen die geïnteresseerd zijn in de *totstandkoming* van het financiële beleid, hanteren een *pluralistisch* overheidsbegrip: de overheid wordt door hen niet beschouwd als één actor, maar gezien als een samenspel van ministers, parlementariërs, belangengroepen en ambtenaren. Economen echter die meestal meer geïnteresseerd zijn in de gevolgen van het financiële beleid, hanteren een holistisch overheidsbegrip: de overheid als een eenhoofdig subject, dat aan de hand van welomschreven doelstellingen de beslissingen neemt over de uitgaven en de belastingtarieven. L. Koopmans en A. Wellink, *Overheidsfinanciën* (Leiden 1989) 2.
 - 3 In Groningen en Friesland hadden ook niet-adellijke grondbezitters zitting in de Statenvergaderingen, in Utrecht hadden de protestant geworden rechtsopvolgers van de (grondbezittende) kanunniken een vertegenwoordiging in de Statenvergadering van hun gewest. Zie bijv. A.Th. van Deursen, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 5 (Bussum 1980) 382-3.
 - 4 Wissing, P.W. van, *De Staten van Oorlog te Lande en de Generale Petities 1576-1795*, Broncommentaren xii ('s-Gravenhage 1990).
 - 5 [J.D. van der Capellen tot den Pol], *Aan het Volk van Nederland Het patriotisch program uit 1781*, uitg. H. Zwitzer (Amsterdam 1987) 31, 34, 37, 85, 88. Zie over de verhouding legeruitgaven en vlootuitgaven ook J.S. Bartstra, *Vlootherstel en legeraugmentatie 1770-1780* (Assen 1952).
 - 6 W. Fritschy, 'Financiële unificatie en natievorming. Een onderzoek in Overijssel', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 104/4 (1989) 665-683, zie 669-70 en 678.
 - 7 S. Schama, *Patriots and Liberators. Revolution in the Netherlands 1780-1813* (Oxford 1977) 45-50; E.H. Kossmann, *The Low Countries, 1780-1940* (Oxford 1978) 36 en idem, 'The Crisis of the Dutch State 1780-1813: Nationalism, Federalism, Unitarism', in: *Britain and the Netherlands* 1v eds. J. Bromley and E. Kossmann (Den Haag 1971) 156-168.
 - 8 Zie A.J. van der Meulen, *Studies over het Ministerie van Van de Spiegel* (Leiden 1905) 122-3.
 - 9 De rapporten werden gedrukt onder de titel *Memorie houdende het Generaal Rapport van de Personeele Commissie van het Defensiewezen. Met Bijla-*

- gen. In dato 28 October 1789 Ten gevolge van Haar Hoog Mogende Resolutie van den 4 Meij 1785 en Memorie houdende het Generaal Rapport van de Personeele Commissie van het Financiewezen met Bijlagen. In dato 21 Meij 1790. Ten gevolge van haar Hoog Mogende Resolutie van den 4 Meij 1785 (Den Haag 1790).
- 10 Zie Fritschy, 'Financiële unificatie en natievorming', 668 en 672-3.
 - 11 J.M.F. Fritschy, *De patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Hollands krediet en de smalle marges voor een nieuw beleid (1795-1801)* (Den Haag 1988) 104-116.
 - 12 Zie Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 121-131 en 155-160. Het rapport met de bedoelde begroting is te vinden in *Het Ontwerp van Constitutie van 1797*, L. de Gou ed., RGP, KS 55-57 (Den Haag 1983-85), I, 136-160 (aldaar 150-2).
 - 13 Zie voor het verslag van een tijdgenoot: C. Rogge, *Geschiedenis der Staatsregeling voor het Bataafsche Volk* (Amsterdam 1799) in het bijzonder 196 vv.
 - 14 Een uitvoerige bespreking van de eerste nationale begroting is te vinden in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, hfdst. 3.
 - 15 Zie de gedrukte *Besluiten van de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam* deel 9, 1e stuk, 1-4-1799. De begroting was op 9-11-1798 bij het Vertegenwoordigend Lichaam binnengekomen; *ibidem* deel 4, 2e stuk, 9-11-1798.
 - 16 De eerste dateerde van 5 december 1797; het was een 'Algemeene Geldheffing van 8% van het jaarlijks inkomen van elk der Ingezetenen van deze Republiek'. Zie Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 137-8, 176. In de aanbiedingsbrief bij de eerste nationale begroting voor 1799 werd erop gewezen dat het tekort voor het lopende jaar 1798 begroot werd op f 16 miljoen en voor het nieuwe begrotingsjaar op f 45 miljoen, terwijl de gewone inkomsten op niet meer dan f 33.860.000,- begroot werden.
 - 17 Een overzicht van de tekorten van 1799 t/m 1805 biedt J.J. Weeveringh, *Handleiding tot de geschiedenis der staatsschulden, Eerste Deel Nederlandsche Staatsschuld* (Haarlem 1852) 39. Overzichten van de genomen financiële maatregelen zijn te vinden in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 177-178 en in *Aantekening der onderscheiden Heffingen in de Nederlanden sedert de jaren 1795 tot 1805 etc.* (Amsterdam 1844). Voor de maatregelen ter dekking van de tekorten na 1805 zie F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche Belastingen. Tijdvak der Omwenteling* (Utrecht 1885) 101 t/m 105.
 - 18 Zie de *Bijlage tot de Besluiten van de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam*, 31-7-1799; Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 127 en 303.
 - 19 Zie *Alle de Publicatiën en Notificatiën betreffende de Algemene Belastingen met de Generale Voordragt*, 6 delen (Den Haag 1806-9); de begrote bedragen werden met de feitelijke opbrengsten in 1806 en 1807 gepubliceerd in *Memoriën en Correspondentiën betrekkelijk den staat van 's Rijks geldmiddelen in den jare 1820 door I.J.A. Gogel*, uitgeg. door J.M. Gogel (Amsterdam 1844); ook in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 303-304.
 - 20 Resp. ruim f 49 en nog geen f 39 miljoen en f 82 miljoen. De feitelijke opbrengst lag overigens lager dan de begrote, t.w. nog geen f 43 miljoen.

- Zie voor gedetailleerder gegevens Fritschy, *De patriotten en de financiën*, Bijlage D 1, 304-5.
- 21 Weeveringh, *Handleiding tot de geschiedenis der staatsschulden*, 28-30.
 - 22 ARA, 2.01.21 ministerie van Financiën 1798-1813, inv.nr. 877A 'Stukken betreffende de beperking van de uitgaven van de staat en de vereenvoudiging en bezuiniging van de nationale administratiën en stukken betreffende het Koninklijk Decreet van 16-7-1806 Litt. D1 rakende het in verhouding brengen van de ontvangsten en uitgaven van de Staat' 1805-1807 (meest drukwerk).
 - 23 Weeveringh, *Geschiedenis der Staatsschulden*, 42; G.W. Bannier, *Grondwetten van Nederland* (Zwolle 1936), Inlijvingsdecreet artt. 125-8, 130, 133, pp. 199-201. Enkele belastingen werden door de Fransen meteen al per 1-1-1811 afgeschaft. Zie: A.M. Elias, 'De invoering van het Franse belastingstelsel hier te lande in 1812. Voorgeschiedenis en gevolgen', in: *Gielebundel. Opstellen aangeboden aan prof. mr. J.F.M. Giele* (Deventer 1990) 221-231, 227.
 - 24 Wet 11-2-1816, *Stbl.* 14. De wetten tot regeling van het stelsel der indirecte belastingen en over de heffing en het tarief der rechten van In- en Uitvoer traden op 1-12-1816 in werking (Wet 15-9-1816, *Stbl.* 35 en 3-10-1816, *Stbl.* 53). De invoering van een algemeen successierecht werd pas per 1-1-1818 een feit (Wet 27-12-1817, *Stbl.* 37).
 - 25 Zie H.R.C. Wright, *Free Trade and Protection in the Netherlands 1816-1830. A Study of the First Benelux* (Cambridge 1955) en E. Bloemen en W. Fritschy, 'The first Benelux 1815-1830', (te verschijnen).
 - 26 Belangrijk bronnenmateriaal m.b.t. deze stelselherziening is gepubliceerd in *Memoriën en Correspondentiën betreffende den staat van 's Rijks geldmiddelen in den jare 1820 door I.J.A. Gogel*, uitgeg. door J.M. Gogel (Amsterdam 1844). Zie voor een nauwkeurig overzicht van de wijzigingen tussen 1816 en 1823: Chr.H. Stokman-Prins, 'Belastingwetgeving 1813-1823; via overgangswetgeving naar een nieuw stelsel van belastingen', in: *Gielebundel* (Deventer 1990) 645-654.
 - 27 F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche Belastingen sedert het jaar 1810*, 2 dln. (Utrecht 1883) spreekt al van de 'indirecte' en de 'eigenlijk gezegde indirecte belastingen', met welke laatste hij dan de accijnzen bedoelt; zie deel II, 1.
 - 28 Ten tijde van de Republiek van vóór 1795, maar ook nadien nog wel, was vaak sprake van zogenaamde 'verhogingen', die dan uitgedrukt werden in een breukgetal, bijv. 1/10 of 1/5 verhoging. Het stelsel van 1806 stond gemeentebesturen toe om voor de kosten van het bestuur der gemeenten op een aantal belastingen 5 of ten hoogste 10 'additionele stuivers' te heffen. Van de opbrengst daarvan kwam sinds de wet van 30-11-1807 4% weer ten goede aan de nationale middelen, als vergoeding voor de inningskosten; Sickenga, *Gesch. der Ned. Belast. Tijdsak der Omwenteling*, 99-100.
 - 29 De 15 (sinds 1823: 13) syndicaatsopcenten die geheven werden tot de opheffing van het Amortisatiesyndicaat in 1840 en de opcenten ten behoeve van de gemeenten (tot 1823: max. 5, van 1823 tot 1848: 2, na 1848: maximaal 25) en die ten behoeve van de provincies (sinds 1822: 6, vanaf

- 1848 een – aanzienlijk – variërend aantal per provincie) werden niet vermeld.
- 30 De tienjarige begroting voor 1820-30 bedroeg bijna f 60 miljoen, de éénjarige begrotingen varieerden van ongeveer f 20 tot f 26 miljoen.
- 31 Vanaf 1823 werden er bijvoorbeeld op de grondbelasting nog maar 30,5 procenten geheven, voordien minimaal 54 5/6, maximaal 56 1/3.
- 32 H. Riemens, *Het Amortisatiesyndicaat. Een studie over de staatsfinanciën onder Willem I* (Amsterdam 1935), 144-155.
- 33 *Ibidem*; idem, 'De finantieele politiek onder koning Willem I', in: *De Gids* 3 (1937) (Amsterdam 1935). Zie ook P. de Meyere, *Het Amortisatiesyndicaat (1822-1840)* (Brussel 1986) die de geschiedenis van het syndicaat nogmaals heeft beschreven vanuit 'het Belgische standpunt terzake' (p. 9). Wij zijn dank verschuldigd aan mr. J. Viersen te Den Haag, die ons op deze laatste publikatie opmerkzaam maakte. Voor de Société Générale zie: J. Laureyssens, 'Le crédit industriel et la Société Générale des Pays-Bas pendant la régime hollandais 1815-1830', in: *Revue belge d'histoire contemporaine* (1972) 111 1-2, 119-141.
- 34 Wet 27-12-1822, *Stbl.* 59; en zie G.K. van Hogendorp, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat in het Koninkrijk der Nederlanden, verzameld ten dienste der Staten-Generaal*, Tweede verbeterde uitgave onder toezigt van Mr. J.R. Thorbecke, 10 delen in 5 banden (Rotterdam etc. z.j., oorspr. 1817-1825), Band 4, Deel 7, 76-113 en 152.
- 35 Een overzicht is te vinden in de *Handelingen der Staten-Generaal, Bijlagen 1840/1*, 147-151.
- 36 Riemens, *Het Amortisatiesyndicaat*, 109-113, 158-167, 175; idem, 'De finantieele politiek', 154 en 160.
- 37 Riemens, *Het Amortisatiesyndicaat*, 178.
- 38 *Ibidem*, 231.
- 39 Het gezamenlijke bedrag voor de Eerste en de Tweede Afdeling op de begroting voor 1830 had f 78 miljoen bedragen, terwijl de begrotingen voor 1832 en 1833 f 49 miljoen bedroegen, nog ongerekend de vele extra miljoenen die toegestaan werden in verband met de staat van oorlog.
- 40 Zie bijv. W. Fritschy, 'Spoorwegaanleg in Nederland en de rol van de staat, 1831-1845', in: *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* (1983) 180-227, aldaar 197.
- 41 C. Fasseur, *Kultuurstelsel en Koloniale Baten* (Leiden 1975) 42.
- 42 *Ibidem*, 1-2 en W.M.F. Mansvelt, *Geschiedenis van de Nederlandsche Handelsmaatschappij* (Haarlem 1924), vooral deel 1, hoofdstuk v 11 'Uitbreiding der financieele betrekkingen tot het gouvernement', 344-443; de term 'Staatsbankier' op p. 390.
- 43 Zie hierover in detail het onderdeel 'formele grondslag'.
- 44 M.G. Buist, 'Geld, bankwezen en handel in de Noordelijke Nederlanden', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 10 (Bussum 1981) 289-322, aldaar 305-6 en Riemens, *Het Amortisatiesyndicaat*, 21.
- 45 Een helder overzicht van de maatregelen tussen 1840 en 1844 biedt Buist, 'Geld, bankwezen en handel in de Noordelijke Nederlanden', 306.
- 46 In totaal werd tussen 1850 en 1860 met behulp van de koloniale baten een bedrag van f 135 miljoen op de Nationale Schuld afgelost, waardoor de

totale rentelast met f 6,5 miljoen verminderde. Tussen 1850 en 1857 werd voor f 7 miljoen aan belastingen afgeschaft, waartegenover slechts voor f 1,5 miljoen aan nieuwe belastingen werd ingevoerd. Fasseur, *Kultuurstelsel en Koloniale Baten*, 121.

- 47 Zie hierover A.C.J. de Vrankrijker, *Belastingen in Nederland 1848-1893. De strijd om een modernisering van het stelsel* (Haarlem 1967).
- 48 In 1914 was dat percentage nog slechts ongeveer 10; tijdens WO I en de crisis van de jaren dertig was dat rond de 25% (na WO I was het aandeel eerst nog gedaald tot rond de 16% in 1920); na WO II is sprake van een geleidelijke stijging van ongeveer 25% vlak na de oorlog tot ongeveer 40% in de jaren tachtig; zie J.L. van Zanden en R.T. Griffiths, *Economische Geschiedenis van Nederland in de 20e eeuw* (Utrecht 1989) grafiek 3.1a, p. 62.
- 49 Wet 14-5-1814, *Stbl.* 58; Weeveringh, *Geschiedenis der Staatsschulden*, 84; Riemens, *Het Amortisatiesyndicaat*, 25-27.
- 50 Th.A. Stevers, *De Rekenkamer* (Leiden 1979) 17, spreekt over 'de interne begroting die geheim bleef', en ook J.K.T. Postma, 'De positie van de Minister van Financiën: van gewoonterecht naar comptabiliteitswet', in: *Openbare financiën in drievoud* (opstellen aangeboden aan prof. dr. Th.A. Stevers) (Zutphen 1989), 216-228, aldaar 217, schrijft dat er 'alleen voor intern gebruik een gedetailleerde begroting' was; Weeveringh, *Geschiedenis der Staatsschulden*, 177, schreef, terecht, dat slechts van een gedeelte der ontvangsten de vermoedelijke opbrengst bij de wet bepaald werd, maar hij lijkt er niet van op de hoogte geweest te zijn dat een raming van alle inkomsten wel degelijk aan de Kamer werd medegedeeld, wat in zijn geval overigens wellicht te verklaren is uit het feit dat de grote uitgave van de Handelingen door J. Noordziek pas uit de jaren zestig van de 19e eeuw dateert.
- 51 N.H. Douben, 'Ontwikkeling van de normering der Rijksbegroting in Nederland, 1814-1940', in: *Maandschrift Economie* 30 (1965/6) 133-147, benadrukt dat de grens tussen wat men in de 19e eeuw als 'gewoon' en wat men als 'buitengewoon' opvoerde, vaag was.
- 52 Alleen de begroting voor 1834 bevatte intern per hoofdstuk nog wel een keer een splitsing in 'gewoon' en 'buitengewoon'.
- 53 Deze zijn wel terug te vinden in de rekeningen.
- 54 Bijv. 1816, 1817, 1819, 1820-30.
- 55 Bijv. in 1816, 1820-30, 1821, 1822, 1824, 1832.
- 56 G.W. Bannier, *Grondwetten van Nederland verzameld door* - (Zwolle 1936) 9.
- 57 Ibidem.
- 58 Stevers, *De Rekenkamer*, 12.
- 59 Zie paragraaf 1a hierboven.
- 60 Zie hierover P.W. van Wissing, *De Staten van Oorlog te Lande en de Generale Petities, 1576-1795* Broncommentaren x11 ('s-Gravenhage 1990).
- 61 Zie voor de politieke discussies rond de eerste nationale begrotingen Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 86-118.
- 62 Exemplaren zijn o.m. aanwezig in de bibliotheek van het ARA en in die van de Universiteit van Amsterdam en in de Collectie Dassevael in het ARA ('Verzameling van Instructies': inv.nrs. 153-4).

- 63 Zie ARA, Wetgevende Collegiën, inv.nr. 44 'Notulen Staatsbewind', 17-11-1801, no. 44.
- 64 Exemplaren zijn o.m. aanwezig in de bibliotheek van het ARA en in die van de Universiteit van Amsterdam en in de Collectie Dassevael in het ARA ('Verzameling van Instructies': inv.nrs. 153-4).
- 65 ARA, Wetgevende Colleges, 'Decreten en Besluiten van de Koning van Holland' 9/6 - 31/12 - 1806, 25-6-1806, no. 9.
- 66 Deze zijn uitsluitend toegankelijk door middel van de toentertijd vervaardigde indices en klappers. ARA, ministerie van Financiën 1708-1813, inv.nrs. 1118-1149.
- 67 Zie ARA, Staatssecretarie, inv.nr. 146 KB 13-10-1815, nr. 41.
- 68 ARA, Staatssecretarie, inv.nr. 146. Een gedrukte versie is te vinden in *Reglementen en Instructiën 1815* waarvan een exemplaar aanwezig is in de bibliotheek van de Algemene Rekenkamer.
- 69 S. Dassevael, *Geschiedkundig overzicht der Koninklijke voorschriften omtrent het beheer der Staatsuitgaven in Nederland* ('s Gravenhage en Amsterdam 1822) 19. Deze (ook in het Frans verschenen) publikatie biedt een nauwkeurig overzicht van de koninklijke besluiten voorafgaande aan het Algemeen Reglement van 1824 (zie verderop in de tekst), die voor de hoofden van de departementen voorschriften bevatten voor de indiening van de begroting en hun recht om afdelingen en artikelen toe te voegen of weg te laten: KB's 17-6-1817 no. 60, 2-7-1818 La EE, 5-2-1819 La D 3, 28-4-1819 La AG3, 10-7-1821 no. 85. Voor de periode tussen dit laatste KB en de invoering van het *Algemeen Reglement van 1824* is nog beschikbaar *Reglementen en Instructiën 1821-1824* (te vinden in de bibliotheek van de Algemene Rekenkamer.)
- 70 Het archief van deze commissie bevindt zich in ARA, Staatssecretarie, inv.nrs. 6066-6074. De werkzaamheden van de commissie zijn beschreven in T. Pfeil, 'Het beheer van de openbare financiën onder Koning Willem I: organisatie, taakstelling en werkwijze van het Ministerie van Financiën 1814-1840' (onuitgeg. doct. scriptie, Nijmegen 1988) 37-75. Ook in het archief van ministerie van Financiën 1813-1830 bevinden zich 'Stukken betreffende bezuiniging en vereenvoudiging van het beheer van 's Rijks gelden' (inv.nr. 23).
- 71 Pfeil, 'Het beheer van de openbare financiën etc.', 75.
- 72 Zie bijv. ARA, Staatssecretarie, inv.nr. 6395 'Eigenhandige aantekeningen van de koning omtrent de financiën van het Rijk' (merendeels uit 1818).
- 73 Alleen de begroting voor Financiën was aanmerkelijk hoger (1820: f 37,8; 1816: f 23,5 milj.), waardoor de totale begroting van f 81,2 milj. slechts weinig lager was dan die van f 82 milj. voor 1816. Dat was voor ongeveer f 4 milj. het gevolg van verschuldigde rente op nieuw aangegane schulden, voor ruim f 10 miljoen echter slechts van het feit dat de kosten op de inning van de belasting voorheen direct van de opbrengsten werden afgetrokken en op de nieuwe begroting niet meer. Zie de *Comparatieve staat der Begroting van 1816 en 1820 overgelegd door den Minister van Financiën in de zitting van den 16den December 1820*, opgenomen in Dassevael, *Geschiedkundig overzicht*, 84-85.
- 74 De tekst werd gepubliceerd in het *Bijvoegsel tot het Staatsblad* x11 2e stuk

- 1825, 249-356; de bijlagen zijn hierin echter niet opgenomen en evenmin in het exemplaar in de bibliotheek van het ARA. Ze zijn wel te vinden in het exemplaar in de bibliotheek van de Algemene Rekenkamer en in ARA, Archief ministerie van Financiën 1813-1830, inv.nr. A. Doos 69-71 ('Besluiten en beschikkingen betreffende de regeling van 's Rijks ontvangsten en uitgaven met vaststelling van de modellen van staten 1816-1831').
- 75 Bij KB van 2-9-1831 no. 95 werden de voorschriften betreffende de inrichting van deze huishoudelijke begrotingen enigszins versoepeld en hoefde hun 'loop' nog slechts twee maal per jaar in plaats van elke maand te worden onderzocht. Pfeil, *Het beheer van de openbare financiën onder Willem I*, 110. In het exemplaar van het Algemeen Reglement van 1824 in de bibliotheek van de Rekenkamer is dit KB als een los vel ingelegd. ARA, ministerie van Financiën 1831-1918, inv.nr. 127 bevat stukken betreffende in te voeren bezuinigingen op de rijksuitgaven voor de jaren 1831-34, 1836, 1840 en 1841. Het materiaal voor 1841 bevat een stuk waarin wordt vastgesteld dat de huishoudelijke begroting met ingang van de dienst voor 1841 niet meer zal worden opgesteld.
- 76 Postma, 'De positie van de Minister van Financiën', 218.
- 77 Van de beschikkingen met betrekking tot de Rijksuitgaven zit, blijkens steekproeven, het meeste materiaal vermoedelijk in het Dossierarchief en slechts weinig in het – veel moeilijker toegankelijke – Verbaalarchief. Echter met name voor de periode 1845-1913 is er zelfs in het Dossierarchief vrij weinig materiaal over de totstandkoming van de begrotingswetten bewaard gebleven, bijvoorbeeld geen interne nota's van het ministerie (vriendelijke schriftelijke mededeling van de heer A.M. Tempelaars van het ARA). Met betrekking tot de belastingen is een groter deel, maar toch waarschijnlijk minder dan de helft van de bewaard gebleven stukken in het Verbaalarchief gebleven. Zie A.M. Tempelaars, *Inventaris van het Openbaar en het Kabinets-Geheim Verbaalarchief van het Ministerie van Financiën 1831-1940* (Den Haag 1986) Inleiding, p. xvii.
- 78 Deze procedures waren vastgelegd in reglementen van orde; zie voor de Tweede Kamer bijvoorbeeld die van 5 mei 1852, 18 maart 1872, 19 maart 1874, 17 oktober 1888, 18 mei 1909 en 5 juli 1912. Het reglement van de Eerste Kamer was veel eenvoudiger en onderging geen belangrijke veranderingen.
- 79 Bijv. de leningen t.b.v. het aanleggen of verbeteren van grote wegen en t.b.v. werken aan het Nieuwe Diep (Hand. TKSG Bijl. pp. 302 en 304; de lening van f 2,2 milj. t.b.v. de Zuid-Willemsvaart en die van f 1,2 milj. t.b.v. het Zederikkanaal (zie Hand. TKSG 1823/4 Bijl. pp. 245-250); de lening van f 2 milj. t.b.v. de droogmaking van de Zuidplas (Hand. TKSG 1824/5 Bijl. p. 22) en die van f 8 milj. i.v.m. schade door overstromingen (Hand. TKSG 1824/5 Bijl. p. 458).
- 80 Riemens, *Het Amortisatiesyndicaat*, 147, 158-167 en 233. Bij KB van 5-2-1825 was het beheer van de gelden van bijzondere rijksfondsen die in de schatkist beruisten, aan het Amortisatiesyndicaat overgedragen. I. Capadose benadrukte al in 1856 dat 'de meeste onwettige uitgaven die men in de financiële geschiedenis der verschillende landen kan aanwijzen zijn

- geschied uit bijzondere fondsen'; zie zijn *De Algemeene Rekenkamer en de rekenplichtigheid in Nederland* (Den Haag 1856) 209.
- 81 Riems, *Het Amortisatiesyndicaat, 180-181*.
- 82 Zie voor een opsomming H.L. Fievez, *De Staatsfinanciën, beschouwingen over haar beheer en hare verantwoording* ('s Gravenhage 1849) 20-21.
- 83 Zie *Hand. TKSg 1820/21 Bijl.*, 122-3.
- 84 Zie Oslander, *Geschichtliche Darstellung*, 25 en Weeveringh, *Geschiedenis der Staatsschulden*, 184.
- 85 M.J.A.V. Kocken, *Bijdrage tot de kennis van het provinciale financieewezen in zijn historische ontwikkeling* (Alpen a/d Rijn 1933) bespreekt de verhouding van de provinciale tot de Rijksfinanciën sinds 1798.
- 86 Cf. J.W.B. van Overhagen en P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse rijksoverheid in de periode 1850-1914', in: *Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek* 32 (1969) 206-234 en W. Meyer, J.W.B. van Overhagen en P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse provinciën en gemeenten, 1850-1914', in: *ibidem* 33 (1971) 27-66.
- 87 ARA, Dassevael, inv.nrs. 69-79 (oud nr. 30). Inv.nr. 34 (oud nr. 23) van hetzelfde archief bevat nog de begroting voor de tweede helft van 1810.
- 88 Zie over hem P.J. Margry, 'Uwe Excellentie Onderdanige en Gehoorzamen Dienaar S. Dassevael', in: *Van Camere vander Rekeningen tot Algemene Rekenkamer. Zes eeuwen Rekenkamer. Gedenkboek bij het 175-jarig bestaan van de Algemene Rekenkamer* (Den Haag 1989) 185-207.
- 89 ARA, Wetgevende Colleges, 1798-1801: Besluiten van de Eerste Kamer inv.nrs. 586-661, van de Tweede Kamer inv.nrs. 662-699, indices inv.nrs. 732-4, dossiers m.b.t. Agentschap van Financie in Uitvoerend Bewind inv.nrs. 261-300, begroting 1800 met bijlagen in inv.nr. 703; 1801-1806: Notulen van het Wetgevend Lichaam (Hun Hoogmogenden) inv.nrs. 1-41 (geen index), dossiers m.b.t. financiën in Staatsbewind inv.nrs. 207-223 en 283-315, begrotingen 1802 en 1804 in inv.nrs. 525-527; 1806-1810 in Staatssecretarie onder Lodewijk Napoleon begroting 1808 in inv.nrs. 512, 513 en 638.
- 90 ARA, ministerie van Financiën 1813-1830, inv.nr. A. Doos 519-540 'Staatsbegroting en Rekening 1813 t/m 1831'; doos 525 bevat bijv. een stuk, geschreven 25-7-1827 (no. 162), exh. 1-8-1827 no. 200, opgemaakt i.v.m. artt. 405, 406, 411 en 413 van het *Algemeen Reglement van 1824* betr. (o.m.) 'het afsluiten der begrotingen en het overbrengen op een volgende dienst der sommen welke nog uit die Begroting benodigd zijn tot kwijting van niet verjaarde staatsuitgaven' voor het dienstjaar 1824, waarin voor elk artikel in elke afdeling van elk hoofdstuk, zowel van de 'gewone' als van de 'buitengewone' begroting voor 1824 (totaal bedrag van deze begrotingen resp. f 59,9 milj. en f 25,5 milj.) aangegeven is, welk bedrag daarvan overgebracht werd op de begroting voor 1825 (in totaal resp. bijna f 5,3 milj. en ruim f 4,7 milj.) en welk bedrag daarvan in het geheel 'niet benodigd' geweest bleek te zijn (resp. bijna f 1,5 milj. en ruim f 0,7 milj.). De 'gewone' begroting van 1824 werd dus voor ruim 11% bijgesteld, de 'buitengewone' voor ruim 21%!
- 91 Van de eerst genoemde verzameling is eveneens een door het ministerie van Financie verzorgde uitgave beschikbaar onder de inv.nrs. 1139-1230,

- die echter aanzienlijk meer delen beslaat en daardoor veel omslachtiger in het gebruik is.
- 92 Bijlagen bij de Handelingen van de Tweede Kamer voor het zittingsjaar 1846/47, p. 157.
- 93 In hun bijdragen aan het Pionier-project van NWO over de reconstructie van de Nationale Rekeningen van Nederland in de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw zullen de beide auteurs zich onder meer daarop baseren ten behoeve van een schatting van de bijdrage van de overheid aan het nationale inkomen in de 19e eeuw.
- 94 G.K. van Hogendorp, *Bijdragen tot de Huishouding van Staat in het Koninkrijk der Nederlanden, verzameld ten dienste der Staten-Generaal*, Tweede verbeterde uitgave onder toezigt van Mr. J.R. Thorbecke, 10 delen in 5 banden (Rotterdam etc. z.j., oorspr. 1817-1825). Bevat uitvoerige commentaren op de begrotingen van inkomsten en uitgaven van 1815 tot en met 1824 en vele andere commentaren op financieel gebied. Het (ongeïntariseerde) archief van mr. D. Fockema beslaat 6 meter; er is wel een plaatsingslijst; zie ook Collectie Fries Genootschap inv.nrs. 876-885.
- 95 1826/27 no. VI, 1827/28 no. XVIII, 1828/29 no. XIX, 1829/30 no. VII. In een voetnoot vermeldde de uitgever van HTK 1829/30 dat Daam Fockema's eigenhandig geschreven opstellen omtrent financiële aangelegenheden voorkomen in zijn parlementaire nalatenschap.
- 96 Uitgegeven door H.T. Colenbrander, RGP, GS 1-6, 11-13, 16, 17, 23, 25, 27, 30, 31, 37, 40, 42, 44, 46, 50 (Den Haag 1907-1922).
- 97 C.A. Oomens, *De loop der bevolking van Nederland in de negentiende eeuw*, CBS Statistische onderzoeken M.35 (Den Haag 1989), bevat correcties op de oudere publikaties van E.W. Hofstee, *De demografische ontwikkeling van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw. Een historisch-demografische en sociologische studie* (Deventer 1978) en 'Demografische ontwikkeling van de Noordelijke Nederlanden circa 1800-circa 1975', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 10 (Bussum 1981) 63-94.

B I J L A G E A

Tekstoverzicht van de belangrijkste grondwetsartikelen met betrekking tot de overheidsfinanciën, 1798-1887

- G Burgerlijke en Staatkundige Grondregels voorafgaande aan de grondwet van 1798.
- W Wet betrekkelijk tot onderscheidene algemeene bepalingen (7 augustus 1806) behorende bij de grondwet van 1806.

1798

G52 Van de aanneming der Constitutie af, zal 'er aan den doorvoer, koop en verkoop van alle voordbrengselen van den vaderlandschen grond, gelijk mede van alle goederen, binnen deze Republiek bewerkt of vervaardigd, door en in alle Departementen en Plaatsen, geenerlei belemmering, hoe ook genoemd, worden toegebracht.

G58 De Maatschappij verleent nimmer eenig Pensioen, dan voor zoo verr', na het gestrengst onderzoek, gebleken zij, zoovan de getrouwe diensten, aan de Republiek bewezen door hun, die daarop aanspraak maaken, als van derzelve volstrekt onvermogen, om, hetzij door ouderdom, of door eenig lichaamlijk gebrek, den Lande langer van dienst te zijn, en van hunne eigen middelen te bestaan.

G66 Het gebruik der penningen door de Natie opgebracht, word, op gezette tijden, door den druk bekend gemaakt.

50 Aan dit Lichaam [= het Vertegenwoordigend Lichaam] behoort uitsluitenderwijze

g Het kennismaken van de staat van 's Lands Financiën van zes tot zes maanden, mede door het Uitvoerend Bewind in te leveren.

h Het beoordeelen en vaststellen der jaarlijksche begrootingen van Staats-uitgaven, zoo gewoone als buitengewoone, en het aan zig doen verändwoorden van zoodanige sommen als het Uitvoerend Bewind gedurende het afgelopen jaar uit 's Lands Kas ontvangen en uitgegeven heeft.

k Het bepalen der Tractamenten, Defroijementen, en andere toelagen van alle Ambtenaren, zoo Burgerlijke als Militaire, op voordragt van het Uitvoerend Bewind, voor zoo veel dezelve bij de Staatsregeling niet bepaald zijn. (Cf. ook art. 94 en 191.)

m Het, des nodig, maaken van nieuwe Ambten, zoo Burgerlijke als

Militaire, met bepaling van derzelve Tractamenten en Voordeelen, op voordragt van het Uitvoerend Bewind.

o Het vaststellen van algemeene, zoo gewoone als buitengewoone, belastingen, naar het voorschrift der Staatsregeling, en het maaken van Financiële Inrigtingen.

s Het toeleggen van belooningen, en verleenen van Pensioenen, op voordragt van het Uitvoerend Bewind, mids volgend het voorschrift *Art. 57 en 58 der Burgerlijke en Staatkundige Grondregelen* (zie onder 8).

98 De beide Raaden van Administratie, over de Buitenlandsche Etablissemten, Bezittingen en Coloniën der Republiek, zoo ook Commissarissen van de Nationaale Tresorie, worden aangesteld door het Uitvoerend Bewind, en zijn aan hetzelfde ondergeschikt, en verändwoordlijk.

124 Het [= het Uitvoerend Bewind] zend, jaarlijks, aan het Vertegenwoordigend Lichaam de gewoone of ook buitengewoone begrootingen van Staats-Uitgaven, gelijk ook eene verandwoording der Penningen, gedurende het vorig jaar door hetzelfde uit de Nationaale Kas ontvangen en uitgegeven, beiden op den tijd en wijze, in *TITUL VI AFD. II. [= artt. 214 t/m 219]* bepaald.

125 Ook zend Hetzelfde [= het Uitvoerend Bewind], van zes tot zes Maanden, aan dat Lichaam [= het Vertegenwoordigend Lichaam] eenen naauwkeurigen staat van de Nationaale Kas. Het stelt daarbij alle verbeteringen en bezuinigingen in het Financiële voor, die hetzelfde nodig oordeelt.

129 Het [= het Uitvoerend Bewind] heeft de beheering over alle de Goederen en Bezittingen der Republiek, gelijk mede over haare buitenlandsche Etablissemten en Coloniën, en derzelve inwendig bestuur. Het draagt zorg, dat de jaarlijksche inkomsten van alle dezelve verzeerd, en in de Nationaale kas gestort worden.

175 De Huislijke Departementaale Kosten, voor ieder Departement, worden, jaarlijks, door het Vertegenwoordigend Lichaam bepaald.

176 Ten dien einde, zend elk Departementaal Bestuur, jaarlijks, met den aanvang der Maand *September*, aan het Uitvoerend Bewind eene specifieke begrooting der kosten voor het volgend Jaar.

177 Bij deze begrooting voegt Hetzelfde eene specifieke verändwoording der sommen, in het afgelopen Jaar aan het Departement toegestaan.

178 In onvoorziene gevallen kan een Departementaal Bestuur eene buitengewoone begrooting inzenden. Het Uitvoerend Bewind doet dezelve, alsdan, zonder uitstel, aan het Vertegenwoordigend Lichaam ter beoordeeling toekomen.

194 Geen Gemeente-Bestuur mag eenige nieuwe plaatselijke Belasting vaststellen, dan na alvorens daaromtrent te hebben gehandeld, en te zijn overeengekomen met gevolmagtigden uit de Stembevoegde Burgeren binnen deszelfs Gemeente, tot dat einde, op de wijze, bij het *reglement* voorgeschreven [= art. 191], door dezelve benoemd, en onder opvolgende goedkeuring van het Vertegenwoordigend Lichaam.

195 Ieder Gemeente-Bestuur maakt deszelfs jaarlijksche reekeningen van den plaatslijken Ontvang en Uitgave openbaar, op de wijze, bij het *Reglement* bepaald.

196 Het zend, jaarlijks, met den aanvang der Maande *Augustus*, aan dat Departementaal Bestuur, waaronder deszelfs Gemeente behoort, specifieke Memorien van Ontvang en Uitgave voor nationale Reekening.

208 Het Vertegenwoordigend Lichaam beslist, jaarlijks, na ontvang der vereischte openingen van het Uitvoerend Bewind, en van de Commissarissen der Nationale Reekening, bij het vaststellen der algemeene begrooting van Staats-Uitgaven, of de algemeene belastingen op denzelfden voet behooren te blijven, dan wel vermeerderd, of verminderd, te worden., Het voorstel hiertoe word in de *Eerste* Kamer in overweging gebragt, uiterlijk *éne* maand, nadat die begrooting zal bekragtigd zijn. Geene Wet, waarbij eene nieuwe belasting word ingevoerd, heeft langer kragt, dan *één* Jaar, indien zij niet uitdrukkelijk vernieuwd word.

209 Indien de omstandigheden der Republiek eenige buitengewoone uitgaven noodzaaklijk maaken, vind het Vertegenwoordigend Lichaam die, bij voorkeur, zoo veel mogelijk, uit eene buitengewoone heffing, en wel als *don gratuit*, bij wijze van Quotisatie over de relative inkomsten en verteeringen van alle de Ingezetenen der Bataafsche Republiek. Dan, wanneer Hetzelve oordeelt, te moeten overgaan tot het zoeken van Penningen, bij wijze van vrijwillige Negotiatie, bepaalt Het den kortstmooglijken termijn van aflossing, en eene behoorlijk geëvenredigde belasting, voldoende tot het bekomen der noodige fondsen, zoo tot betaaling der jaarlijksche aflossingen, als interessen. Deze belasting zal niet verder mogen geheven worden, dan toereikende tot de jaarlijksche aflossingen en interessen, noch worden verlengd, nadat dezelve Negotiatie zal zijn afgelost; alles onder de bepalingen bij *art. 205* vermeld.

210 (Over het nieuw in te voeren belastingstelsel.)

211 (Over het tijdstip van invoering daarvan.)

212 De Uitgaven zullen, in tijd van Vrede, zooveel mogelijk verminderd, en zodanig worden geregeld, dat zij de bekende en vastgestelde inkomsten niet moeten overtreffen. In gewoone tijden, zal het overschot, of wel eene jaarlijksche som, door het Vertegenwoordigend Lichaam te bepaalen, worden overgebracht in eene afzonderlijke Kas van *Reserve*, ten einde te kunnen voorzien in de behoeften van den Staat, bij opkomende Oorlogen, of andere nationale rampspoeden.

214 In den aanvang der Maand *October* van ieder Jaar zend het Uitvoerend Bewind, aan het Vertegenwoordigend Lichaam, eene algemeene begrooting van alle zoodanige Sommen, als hetzelfde oordeelt, dat, voor het volgend jaar, ten dienste der Republiek zullen vereischt worden, met bijvoeging der bijzondere begrootingen van de Departementale Bestuuren, daartoe betrekkelijk, en van zijn consideratiën, zo noodig op dezelve.

215 Deze algemeene jaarlijksche begrooting houd in de afzonderlijke Soms-bepaaling van elken bijzonderen post, is gemotiveerd, en geeft tevens bedenkingen op, aangaande de geschiktste middelen, om het benodigde voor een volgend jaar, door gewoone of buitengewoone belastingen, te vinden.

216 Er zal op die begrooting een bijzondere Post gesteld worden voor onvoorziene Uitgaven, of ongespecificeerde zaken.

217 Op dezelve word, echter niet gebragt zoodanige Som, als het Vertegenwoordigend Lichaam zal besluiten, te doen overbrengen in de Kas van *Reserve*, bij *Art. 212* bepaald.

218 Het Vertegenwoordigend Lichaam raadpleegt en besluit over de jaarlijksche algemeene begrooting van Staats-Uitgaven. De wijze word bij het *Reglement*, LETTER D, EERSTE AFDEELING, bepaald.

219 Het Uitvoerend Bewind verandwoord jaarlijks, vóór het einde van *Julij*, aan het Vertegenwoordigend Lichaam, de Sommen door hetzelfde, gedurende het voorig jaar, uit de Nationale Kas ontvangen en uitgegeven. Alle Leden van voorn. Bewind verklaaren bij deze gelegenheid, plegtig op hunne gedaane belofte bij het aanvaarden van hunne Post, dat zij van de Penningen tot geheime Uitgaven hun toegestaan,

geen ander gebruik hebben gemaakt, dan ten dienste der Republiek. Deze schriftelijke door alle de Leden geteekende Verklaring word aan de beide Kamers van het Vertegenwoordigend Lichaam gezonden. Deze Reekening word jaarlijks gedrukt en publiek gemaakt. In tijd van Oorlog, met eenige Europeesche Mogendheid, word deze openbaarmaking uitgesteld tot zes maanden na den Vrede.

Reglement D

art. 1 Zoodra de begrooting van Staats-Uitgaven, door het Uitvoerend Bewind, aan de *Eerste* Kamer is ingezonden, doet Deze, door eene daartoe benoemde Commissie, onderzoeken, of dezelve zoodanig zij ingerigt, als bij Art. 214 en 215 is bepaald. Daarin eenig gebrek bevindende, geeft dezelve Kamer hiervan aan het Uitvoerend Bewind kennis, met opgave der verlangde ophelderingen of bijvoegingen.

art. 2 Het Uitvoerend Bewind voldoet, ten spoedigsten, aan de begeerte der *Eerste* Kamer.

art. 3 De begrooting van Staats-Uitgaven in de behoorlijke form gebracht zijnde, zend de *Eerste* Kamer die, onverwijld, aan de Commissarissen der Nationaale Reekening, die dezelve naauwkeurig onderzoeken, en daarop, van post tot post, uiterlijk binnen ééne Maand daarna, hunne consideratien aan dezelfde Kamer doen toekomen.

art. 4 Het Vertegenwoordigend Lichaam raadpleegt en besluit alsdan, in de gewoone form, omtrend deze begrooting, vóór het einde van dat jaar.

art. 5 Het Uitvoerend bewind zend, in geval van noodzaaklijkheid, eene buitengewoone begrooting, ingerigt, als bij Art. 215 is bepaald, waaromtrent alsdan gehandeld wordt, volgens Art. 1 tot 4 hier vooren.

226 Het getal deze Commissarissen [= Commissarissen der Nationaale Reekening] word bepaald op *zeven*, en *éénen* Secretaris, aantestellen en afzetten door het Vertegenwoordigend Lichaam, en aan geen Uitvoerende Magt verbonden, noch verandwoordelijk.

227 Zij ontvangen, bij hunnen aanstelling, van het Vertegenwoordigend Lichaam, eene Instructie, inhoudende eene aanwijzing van derzelver onderscheiden werkzaamheden, onder de behoorlijke verandwoordelijkheid aan Hetzelve.

228 (Over derzelver werkzaamheden.)

241 Het Uitvoerend Bewind zal, ieder Jaar, na de specifieke opgave, die aan hetzelve door ieder der Raaden zal moeten gedaan worden, van de Vertegenwoordigende Vergadering de noodige gelden vragen, zoo wel

voor het onderhoud der gezegde Bezittingen en Coloniën, als om in de Soldijen, Renten, Pensioenen en andere noodwendigheden, te voorzien.

242 Het Uitvoerende Bewind zal, alle Jaaren, na van ieder der Raaden reekening en verandwoording, met overlegging van alle stukken en bescheiden, daartoe behoorende, ontvangen te hebben, aan de Vertegenwoordigende Vergadering verslag doen van zoodanige sommen, als tot waarneming van de belangen der Buitenlandsche Bezittingen en Coloniën, gedurende het afgelopen Jaar, ontvangen en uitgegeven zijn, alsmede van den staat der zaken aldaar. Bijaldien er een zuiver overschot, na aftrek van hetgeen voor het volgend Jaar noodig zal zijn, plaats heeft, zal hetzelfde in de Nationale Kas gestort worden. De Rapporten, Reekeningen en Begrootingen, in dit en het vorig Artikel gemeld, zullen door den druk worden bekend gemaakt.

253 De kosten, voor het huishoudenlijk Bestuur der Coloniën, zullen door de Inwooners zelve, geregeld en betaald worden.

1801

40 Het Staats-Bewind heeft het Bestuur der Nationale Geldmiddelen; hetzelfde regelt de vaste jaarwedden der Nationale Amptenaren en onderzoekt het gene ieder jaar voor den dienst der Republiek *gewoon* of *buitengewoon* gevorderd wordt. Hetzelfde legt de kosten van dien in Algemeene Begrootingen aan het Wetgevend Lichaam voor en vraagt de inwilling der daartoe benodigde Geldmiddelen. Ingevalle de *gewone* inkomsten niet toereikende zijn tot goedmaking der *gewone* kosten, draagt het Staats-Bewind nieuwe Algemeene Belastingen aan het Wetgevend Lichaam voor; doch tot goedmaking der *buitengewone* kosten, draagt hetzelfde of *buitengewone* belastingen voor den tijd van één Jaar, of vrijwillige of onvrijwillige Negotiatien aan het Wetgevend Lichaam voor, en in geval van het laatste tevens het fonds tot betaling van de Interessen en aflossing der genegotiëerde Capitalen.

41 Het Staats-Bewind draagt een algemeen Reglement aan het Wetgevend Lichaam voor, het welk door het Staats-Bewind in het verleenen van Pensioenen in acht genomen zal worden.

46 Er zal een Nationale Rekenkamer zijn, bestaande uit negen Leden, door het Wetgevend Lichaam te benoemen, en wel bij vacature uit eene nominatie van vijf Personen, door de Rekenkamer geformeerd, en door het Staats-Bewind op drie verminder; ten einde Jaarlijks de Rekeningen der verschillende Departementen van Staat optenemen, en te liquideren,

mitsgaders behoorlijke Rekening en Verandwoording te vorderen van alle bijzondere Comptabelen, welker Rekeningen onmiddelijk aan dezelve zullen worden gebragt, achtervolgens zodanige Instructie, als door het Staats-Bewind aan het Wetgevend Lichaam ter bekrachtiging zal worden voorgedragen; zullende Jaarlijks één der Leden afgaan, volgens den rang, welke door het Lot zal worden bepaald.

47 Er zullen twee afzonderlijke Raden van Bestuur zijn, over den Oost- en West-Indischen Handel en Bezittingen der Republiek, waar van de eerste uit negen, en de laatste uit vijf Leden zal bestaan: beiden zullen onmiddelijk ondergeschikt zijn aan het Staats-Bewind. Zij hebben, ten behoeve der gemelde Bezittingen, de afzonderlijke Administratie hunner Inkomsten: ingevale dezelve niet toereikende zijn, worden zij uit de Nationale Kas gesubsidieerd, in welke aan den anderen kant ook het overschot zal worden gestort. Zij dragen zorg voor de Administratie der Politie en Justitie in de gemelde Bezittingen; als mede voor derzelve verdediging, voor zo verre daaromtrent door het Staatsbewind niet onmiddelijk wordt beschikt: zij zijn wegens hun gehouden Bestuur aan het Staatsbewind verantwoordelijk, en doen van hunne ontvangsten en uitgaven jaarlijks Rekening en Verandwoording.

57 (Over de handhaving van de tegenwoordige belastingen en de herziening ervan.)

58 De Wet bepaalt, welke der invoege voorzs. plaatshebbende Belastingen in de *nationale Kas* tot goedmaking der kosten van het *Nationaal Bestuur*, en welke in de respectie *Departementale Kassen*, tot goedmaking der huishoudelijke lasten van ieder Departement, gestort zullen worden: zo dikwijls de laatstgemelde niet toereikende bevonden mochten worden, zal ieder Departement het recht hebben, om, tot stijving van deszelfs Kas, zodanige Departementale Belasting te heffen, als hetzelve Departement voor het belang van de Ingezetenen meest raadzaam zal oordeelen. Doch alvorens zodanig Belasting zal kunnen worden ingevoerd, zal het Departementaal Bestuur gehouden zijn, dezelve aan het Staats-bewind voortedragen, teneinde die door het Wetgevend Lichaam te doen bekrachtigen; welke bekrachtiging niet geweigerd zal mogen worden, dan om redenen, dat de Belasting of wijze van Heffing voor de algemeene Belastingen schadelijk zoude zijn, of strijdig bevonden worden met de bepalingen in Art. 66 vervat. De Inkomsten der Nationale Kas niet genoegzaam zijnde tot goedmaking der gewone Jaarlijksche Uitgaven, legt de Wet achtervolgens Art. 40, nieuwe Belastingen op, welke gelijkelijk door alle de Ingezetenen der Republiek naar gelang van derzelve Inkomsten gedragen zullen worden.

59 Uiterlijk op den eersten November van ieder Jaar, draagt het Staats-Bewind, volgens Art. 40, de Begrooting der benodigde Uitgaven, en de middelen tot goedmaking derzelve voor het volgend Jaar, aan het Wetgevend Lichaam voor. Op deze Begrooting wordt echter niet gebragt zodanige Somme, als het Wetgevend Lichaam Jaarlijks tot geheime Uitgaven aan het Staats-Bewind zal toestaan. – Deze voordragt wordt door hetzelfde in besloten Vergadering, den tijd van vier weken, in overweging genomen, gedurende welken tijd hetzelfde de nodige conferentiën deswegens houdt met het Staats-Bewind. De publieke discussiën vervolgens begonnen zijnde, moeten uiterlijk binnen veertien dagen geëindigd en de voordragt vóór of op den 15 December finaal ter Conclusie worden gebragt.

60 Ingeval eener buitengewone Petitie, kan het Wetgevend Lichaam de voordragt van het Staats-Bewind, op dezelfde wijze, gedurende *veertien* dagen in overweging nemen. – De discussiën deswegens begonnen zijnde, worden binnen agt dagen ten einde gebragt.

61 Bij het overgeven der Begrooting, Art. 59 vermeld, wordt tevens een algemeene Staat van alle Ontvangsten en Uitgaven der Nationale Kas, gedurende het afgelopen voorgaande jaar, door het Staats-Bewind aan het Wetgevend Lichaam overgelegd, met bijvoeging eener schriftelijke verklaring, door alle de Leden ondertekend, dat van de Penningen, tot geheime Uitgaven aan het Staats-Bewind toegestaan, geen ander gebruik gemaakt is, dan ten algemeenen nut der Republiek.

65 Ieder Departement regelt de kosten van deszelfs eigen huishoudelijk Bestuur, zoo tot administratie van Politie en Justitie, voor zoo verre derzelve niet uit de Kas van bijzondere Gemeenten of Districten moeten worden betaald, als tot het onderhoud der Departementale Gebouwen, Dijken, Waterwerken en dergelijke. Bij buitengewone rampen, geven zij daarvan onmiddelijk kennis aan het Staats-Bewind, en verzoeken den nodigen onderstand uit de Nationale Kas.

66 Tot goedmaking der bovengemelde gewone kosten, zal ten spoedigsten door ieder Departmentaal Bestuur eene Begrooting derzelve aan het Staats-Bewind worden voorgedragen, alsmede welke Artikelen der thans in het zelve Departement geheven wordende Belastingen voortaan tot stijving van derzelve kosten in de Kas van hetzelfde zouden behoren te worden gestort, en in het vervolg als Departementale Belastingen aangemerkt. Ingevalle deze in vervolg van tijd niet toereikende gevonden mogen worden, draagt het Departement, achtervolgens Art. 58, nieuwe Departementale Belastingen voor, welke echter niet zullen mogen gelegd

worden op den *doorvoer door*, den *uitvoer* naar, of den *invoer uit* eenig Departement. Zullende mede de voortbrengzelen van den grond of de nijverheid van andere Departementen nimmer mogen worden bezwaard, boven die van het Departement zelve, alwaar de Belasting geheven wordt.

67 Het Departement, raadzaam oordeelende, tot goedmaking van buitengewone kosten, zekere Penningen te negotieren, zal gehouden zijn het beloop derzelve, als mede een afzonderlijk fonds tot aflossing en betaling der Interessen van dezelve, hetzij uit reeds bestaande, hetzij uit nieuwe Belastingen, aan het Staats-Bewind voor te dragen, om, door het Wetgevend Lichaam te worden goedgekeurd.

75 Hetzelve [= het gemeentebestuur, w^r] legt geen Plaatselijke Belastingen op dan met overleg van de Gecommitteerden uit de Gemeenten, gekozen volgens een Reglement, goed te keuren door het Departementaal Bestuur, aan het welke alle de Plaatselijke Belastingen ter goed- of afkeuring zullen moeten gezonden worden. Ten aanzien deezer Belastingen moet worden in acht genomen, dat noch de *doorvoer*, noch de *uit-* of de *invoer*, naar of van andere Steden of Plaatsen, worde belast, noch ook de voortbrengzelen van den grond of nijverheid van andere Steden of Plaatsen bezwaard boven die Plaats zelve, waar de belasting gelegd wordt.

1805

28 Aan de Vergadering van Hun Hoogmogenden is uitsluitend opgedragen het raadplegen over de Algemeene Begrooting van Staatsbehoefden, en alle Augmentatiën van dezelve, welke Haar door den Raadpensionaris worden voorgedragen.

56 De Raadpensionaris heeft het Opperbestuur der Nationale Geldmiddelen. Hij bepaalt de vaste Jaarwedden der Nationale Ambtenaren van den Staat.

57 Insgelijks verleent hij [= de Raadpensionaris] de Pensioenen, volgens de bepalingen, daaromtrent door de Wet gemaakt.

58 Op de eerste dag van de Najaarszitting van Hun Hoog Mogenden, levert de Raadpensionaris aan de Vergadering van Hun Hoog Mogenden in, eene algemeene gedetailleerde Begrooting van Staatsbehoefden over het volgende jaar. De Vergadering van Hun Hoog Mogenden kan daarin geene veranderingen maken. Dezelve bewilligt daarin of verwerpt deze Algemeene Begrooting.

59 Op deze Algemeene Begrooting wordt eene Post uitgetrokken, gedestineerd voor objecten welke uit haren aard voor geene specificatie vatbaar zijn; over de bedragen van dezelve beschikt de Raadpensionaris ten dienste van den Staat, ook tot goedmaking der kosten, welke worden vereischt om den Post, welke hem is toevertrouwd, op eene waardige en betamelijke wijze te bekleeden, mitsgaders ter betaling der onkosten voor zijne particuliere Bureaux, en van de Personen daarop geëmployeerd; zulende tot justificatie van het gebruik der gemelde Somme, alleen worden vereischt eene plegtige Verklaring, door den Raadpensionaris eigenhandig onderteekend, *dat dezelve uitsluitend gestrekt hebbe voor den dienst en het belang van den Staat, en geenszins tot verrijking van Hem of de zijnen.*

60 De middelen van Financiën zullen aanvankelijk blijven voortduren op den voet, zoo als dezelve in ieder der Departementen tegenwoordig bestaan. Het behoort echter onder de eerste en voornaamste zorgen van den Raadpensionaris, zich onledig te houden met de overweging van alles, wat strekken kan om de Inkomsten van den Staat te vermeerderen, alle takken van Bestuur en Administratie te vereenvoudigen, en overal de strengste bezuiniging in te voeren; mitsgaders ontwerpen van Wetten voortdragen, hetzij om de tegenwoordige Belastingen te verbeteren, het zij om een algemeen Systema van Financiën te doen aannemen, waar door de tegenwoordig bestaande Departementale Belastingen zouden kunnen worden vervangen.

61 Er zal eene Nationale Rekenkamer zijn, bestaande uit niet minder dan *Vijf* en niet meer dan *Negen* Leden. Bij vacature zendt de vergadering van Hun Hoog Mogenden aan den Raadpensionaris eene Nominatie van zes Personen, welke door den Raadpensionaris tot op de helft wordt verminderd, waar uit de Vergadering van Hun Hoog Mogenden de verkiezing doet.

64 De Departementale Besturen zijn niet bevoegd tot het heffen van Departementale Belastingen, dan na alvorens daartoe te zijn geautoriseerd door een Besluit van Hun Hoog Mogenden, genomen op eene stellige en uitdrukkelijke Voordragt van den Raadpensionaris.

67 Iedere Gemeente heeft de beschikking over hare huishoudelijke belangen; zij legt geene Plaatselijke Belastingen op, dan ingevolge de algemeene bepalingen, bij de Wet vaststellen, en niet anders dan met overleg van Gecommitteerden uit de Gemeente, gekozen door de Stemgerechtigde Burgers, na bekomene autorisatie van het Departementaal Bestuur, aan het welk alle plaatselijke Belastingen of Geldligtingen ter goed- of afkeuring zullen moeten gezonden worden. Ten aanzien deezer Belas-

tingen moet worden in acht genomen, dat noch de *Doorvoer door*, noch de *Uit- of de Invoer, naar of van* andere Steden of Plaatsen, worde belast, noch ook de voortbrengselen van den grond of nijverheid van andere Steden of Plaatsen bezwaard boven die van de Plaats zelve, waar de Belasting gelegd wordt. Ook zullen deze Plaatselijke Belastingen aan de middelen van de Nationale Financiën niet mogen hinderlijk zijn. In zulk een geval is de Raadpensionaris gehouden de invoering daar van tegentegaan; en wordt, ter bevordering van dit oogmerk, door de Departementale Besturen, van alle door hen goedgekeurde Plaatselijke Belastingen onverwijld geïnformeerd.

1806

36 De bestiering der Koloniën, en van alles wat derzelve innerlijke regering betreft, behoort bij uitsluiting aan den Koning.

41 De Koning heeft het opperbestuur van de Nationale Geldmiddelen. Hij bepaalt de vaste Jaarwedden der Nationale Ambtenaren.

42 De koning beschikt niet anders over de Geldmiddelen van den Staat dan overeenkomstig de Wet.

43 De Koning verleent Pensioenen volgens de bepalingen daar omtrent door de Wet gemaakt.

44 In het begin van elke gewone Zitting, levert de Koning aan het Wetgevend Ligchaam in, eene algemeene en uitgewerkte Begrooting van Staatsbehoefden over het volgend Jaar. De Vergadering van Hun Hoog Mogende kan daarin geene verandering maken; dezelve bewilligt daarin of verwerpt deze algemeene Begrooting.

45 Er zal eene Nationale Rekenkamer zijn; bij vacature zendt de Vergadering van Hun Hoog Mogende aan den Koning eene Nominatie van zes Personen, welke door de Koning tot op de helft wordt verminderd, waaruit de Vergadering van Hun Hoog Mogende de verkiezing doet.

w7 De Departementale en Gemeente-Besturen kunnen geene Belastingen opleggen, dan ingevolge de Wet, en na bekomene autorisatie van den Koning, op Rapport van de Departementale Besturen.

1814

36 De Souvereine Vorst heeft, bij uitsluiting, het opperbestuur over de koloniën en bezittingen van den Staat in andere werelddelen.

39 De Souvereine Vorst beschikt over de Vloten en Legers. Alle de militaire Officieren worden door Hem benoemd en, daartoe termen zijnde, op pensioen gesteld of, des noods, ontslagen.

40 De Souvereine Vorst heeft het opperbestuur der algemeene geldmiddelen. Hij regelt de tractementen van alle Kollegien en Ambtenaren, welke uit 's Lands kasse betaald worden, en brengt dezelve op de begroting der staats-behoeften.

70 De inwilliging der Staten Generaal wordt vereischt op de jaarlijkse begroting der uitgaven van den Staat, welke hun door den Souvereinen Vorst wordt ingezonden. Zij raadplegen vervolgens over de voorgeslagen middelen tot vinding van dezelve.

71 De voordragt, welke door den Souvereinen Vorst opzigtelijk de financiën in het begin der eerste gewone vergadering van de Staten Generaal wordt ingeleverd, is gesplitst in twee hoofddeelen. Het eene bevat alle zoodanige zekere en bepaalde uitgaven, welke, uit den gewonen loop der zaken voortvloeiende, in het bijzonder tot den staat van vrede betrekking hebben, en alzoo op eenen duurzamen voet dienen vastgesteld te worden. Het tweede hoofddeel bevat die buitengewone en onzekere uitgaven, welke, inzonderheid in tijden van oorlog, naar voorkomende omstandigheden moeten worden geregeld. Het eerste, door de Staten Generaal goedgekeurd zijnde, wordt toegestaan, om geen verandering te ondergaan, dan wanneer eenig deel der uitgaven mogt komen te veranderen of geheel te vervallen. Het tweede wordt slechts ingewilligd voor een jaar.

72 Alle de ingewilligde penningen worden gebruikt tot de vastgestelde posten, en geene anderen. De Souvereine Vorst doet van dat gebruik, gedurende het vorige jaar, aan de Staten Generaal een uitvoerig verslag geven.

84 Zij [= de Staten der Provinciën of Landschappen] dragen de kosten van hun bestuur voor aan den Souvereinen Vorst, die dezelve, ingevalle van goedkeuring, op de begroting der staatsbehoeften brengt.

95 Het regelen der plaatselijke belangen, ingevolge het voorgaande artikel aan de gemelde plaatselijke besturen zijnde overgelaten, blijven deze nogtans gehouden en verplicht de begroting hunner inkomsten en uitgaven aan de Staten overteleggen, en gedragen zich naar het geen dien-aangaande door gemelde Staten zal worden noodig geoordeeld.

96 Voor zoo verre, tot goedmaking der plaatselijke uitgaven, boven

de gewone inkomsten, eenige belastingen mogten noodig zijn, gedragen dezelve besturen zich stiptelijk naar hetgeen deswege bij de algemeene financiële wetten, ordonnancien en bepalingen is vastgesteld. Alvorens dezelve belastingen intevoeren, zenden zij de daaromtrent gemaakte ontwerpen ter goedkeuring aan de Staten der Provinciën of Landschappen met overlegging tevens van eenen juisten staat hunner behoeften. Bij het onderzoek daarvan houden de Staten ook bijzonderlijk in het oog, dat de voorgedragen belastingen nimmer bezwaren den vrijen invoer en doorvoer van producten van den grond of voortbrengsels van industrie van andere Provinciën, Steden of Plaatsen boven die van de Plaats zelve, waar de belasting gelegd wordt.

97 De Staten zende alle, door hen goedgekeurde, begrootingen van inkomsten en uitgaven aan den Souvereinen Vorst, welke, zulks goedvindende, zoo ten aanzien van gemelde begrootingen, als omtrent alle verdere handelingen der plaatselijke Regeringen, zoodanige inzage kan worden, als Hij vermeent te behooren, en dezelve handelingen, des noods, kan schorsen en buiten effect stellen. Ten aanzien van het opnemen en sluiten der plaatselijke rekeningen worden door den Souvereinen Vorst de vereischte voorzieningen voorgeschreven.

117 De Souvereine Vorst en de Staten Generaal gezamenlijk zijn alleen en bij uitsluiting bevoegd tot het heffen en regelen van belastingen. De belastingen, bij het aannemen dezer grondwet bestaande, blijven op denzelfden voet, tot dat er anders over beschikt worde bij de wet.

120 Er zal eene algemeene Rekenkamer zijn, ten einde jaarlijks de rekeningen der verschillende ministeriële departementen optenemen en te liquideren, mitsgaders behoorlijke rekening en verantwoording te vorderen van alle bijzondere Lands comptabelen, alles achtervolgens zoodanige instructien, als bij de wet zullen worden vastgesteld. De leden van deze Rekenkamer worden, zoo veel mogelijk, uit alle Provinciën genomen. Bij vacature zenden de Staten Generaal eene nominatie van drie personen aan den Souvereinen Vorst, welke daaruit de verkiezing doet.

1815

59 De Koning heeft het oppergezag over de vloten en legers. De Militaire-Officieren worden door Hem benoemd en ontslagen, of, daartoe termen zijnde, op pensioen gesteld.

60 De Koning heeft bij uitsluiting het opperbestuur over de volkplantingen en bezittingen van het Rijk in andere werelddelen.

61 De Koning heeft het opperbestuur van de algemeene geldmiddelen. Hij regelt de bezoldiging van alle kollegien en ambtenaren die uit 's Lands kas betaald worden, en brengt dezelve op de begrooting der staatsbehoeften. De bezoldiging der ambtenaren van de regterlijke magt wordt door de wet geregeld.

121 De inwilliging der Staten-Generaal wordt vereischt op de begrooting van de uitgaven van het Rijk, welke aan de tweede kamer door den Koning in de gewone vergadering wordt ingezonden.

122 De gemelde begrooting wordt in twee afdeelingen gesplitst; deze splitsing zal moeten plaats hebben bij de begrooting over den jare 1820, of zoo veel vroeger als de omstandigheden het toelaten.

123 De eerste afdeeling bevat alle zoodanig gewone, zekere en steeds voortdurende uitgaven, welke uit den gewonen loop der zaken voortvloeiende, in het bijzonder tot den staat van vrede betrekking hebben. Deze uitgaven door de Staten Generaal goedgekeurd zijnde, zijn gedurende de tien daarop volgende jaren aan geene jaarlijksche toestemming onderworpen. Er kan over die uitgaven geene nadere beraaeslaging vallen, ten zij de Koning in dien tusschentijd te kennen geven, dat een gedeelte dier uitgaven veranderd is, of geheel opgehouden heeft.

124 Bij de goedkeuring van deze afdeeling worden tevens voor gelijken tijd vastgesteld, de middelen tot vinding dier uitgaven bestemd. Deze middelen eens bepaald zijnde, blijven vastgesteld gedurende dien tijd, ten zij de Koning noodig oordeelende, dat een dier middelen gewijzigd, of door een ander vervangen wierd, daaromtrent een voorstel doet.

125 Een jaar vóór de afloop van den termijn, voor welken deze vaste uitgaven geregeld zijn, wordt door den Koning de nieuwe staat voor de tien jaren, die op dien termijn volgen, voorgesteld.

126 De tweede afdeeling der begrooting bevat die buitengewone, onvoorziene en onzekere uitgaven, welke, inzonderheid in tijden van oorlog, naar voorkomende omstandigheden, moeten worden geregeld. Deze uitgaven en middelen tot bestrijding derzelve, worden slechts voor een jaar vastgesteld.

127 De uitgaven voor ieder departement van algemeen bestuur maken een afzonderlijk hoofdstuk der algemeene begrooting uit. De penningen voor een departement toegestaan, kunnen alleenlijk en bij uitsluiting worden gebruikt voor uitgaven, tot dat departement behorende, zoo dat

geene som kan worden overgeschreven van het eene hoofdstuk van algemeen bestuur op een andere, dan met gemeen overleg der Staten-Generaal.

128 De Koning doet jaarlijks aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag geven van het gebruik der geldmiddelen.

143 De Staten dragen de kosten van hun bestuur voor, aan den Koning, die dezelve in gevalle van goedkeuring op de begrooting der staatsbehoeften brengt.

150 De Staten dragen aan den Koning voor het onderhouden en aanleggen van zoodanige werken, als zij voor het belang van hunne Provincie nuttig oordeel. Zij kunnen de middelen daarbij voordragen, om daarin geheel of ten deele ten koste der Provincie te voorzien. In geval van goedkeuring, wordt aan hun het bestuur der werken en de beheering der penningen opgedragen, onder de verplichting tot rekening en verantwoording.

156 De plaatselijke besturen zijn gehouden en verpligt de begrooting hunner inkomsten en uitgaven aan de Staten overteleggen, en gedragen zich naar het geen dien aangaande door gemelde Staten noodig geoordeeld wordt.

157 Voor zoo verre tot goedmaking der plaatselijke uitgaven eenige belastingen mogten noodig zijn, gedragen dezelve besturen zich stiptelijk naar het geen deswege bij de algemeen financiëele wetten, ordonnantien en bepalingen is vastgesteld. Alvorens deze belastingen intevoeren, zenden zij de daaromtrent gemaakte ontwerpen ter goedkeuring aan de Staten der Provinciën met overlegging tevens van eenen juisten staat hunner behoeften. Bij het onderzoek daarvan houden de Staten ook bijzonderlijk in het oog, dat de voorgedragen belastingen nimmer bezwaren den vrijen invoer en doorvoer van producten van den grond of voortbrengsels van nijverheid van andere Provinciën, steden of plaatsen boven die van de plaats zelve, waar de belasting gelegd wordt.

158 Geene nieuwe plaatselijke belastingen kunnen worden ingevoerd, zonder voorafgaande goedkeuring des Konings.

159 De Staten zenden aan den Koning alle de begrootingen van inkomsten en uitgaven, welke Hij vordert. Ten aanzien van het opnemen en sluiten der plaatselijke rekeningen, worden door den Koning de vereischte voorzieningen voorgeschreven.

197 Geene belastingen kunnen ten behoeve van 's lands kas worden geheven, dan uit kracht van eene wet.

199 De schuld wordt jaarlijks in overweging genomen ter bevordering der belangen van de schuldeischers van den Staat.

202 Er zal eene Algemene Rekenkamer zijn, ten einde jaarlijks de rekeningen der verschillende departementen van algemeen bestuur optenemen en te liquideren, mitsgaders behoorlijke rekening en verantwoordign te vorderen van alle bijzondere lands comptabelen en andere, alles achtervolgens zoodanige instructien, als bij de wet zullen worden vastgesteld. De leden dezer Rekenkamer worden zoo veel mogelijk uit alle de Provinciën genomen. Bij vacature zendt de tweede kamer van de Staten-Generaal eene nominatie van drie personen aan den Koning, welke daaruit de verkiezing doet.

219 De Koning na de Staten der Provincie gehoord, en het advies van den Raad van State ingenomen te hebben, bepaalt welke de werken zijn die uit hoofde van gemelde onderscheiding onder de beheering der Staten zullen worden gesteld, zoo wel als de wijze op welke in de betaling der onkosten van die werken zal worden voorzien.

1840

58 = 1815: 59

59 De koning heeft bij uitsluiting het opperbestuur over de volkplantingen en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen. Aan de Staten-Generaal zullen, in den aanvang van elke gewone zittinge, worden medegedeeld de laatst ingekomenene staten van ontvangsten en uitgaven van opgemelde volkplatingen en bezittingen. Het gebruik van het batig slot, beschikbaar ten behoeve van het moederland, wordt bij de wet geregeld.

60 = 1815: 61

122 = 1815: 121

123 De gemelde begrooting wordt telkens voor den tijd van twee jaren vastgesteld, en één jaar vóór den afloop van dien termijn worden de nieuwe Staats-uitgaven door den Koning voorgedragen, welke, aldus eenmaal vastgesteld zijnde, gedurende dien tijd blijven voortduren, ten ware inmiddels in dezelve door eene nieuwe wet veranderingen gemaakt mogten worden.

124 De Staats-inkomsten worden tevens voor gelijken tijd van twee jaren bij de wet geregeld en blijven, eenmaal vastgesteld zijnde, gedurende dien tijd voortduren, ten ware inmiddels in dezelve door eene nieuwe wet veranderingen gemaakt mogten worden.

125 De uitgaven voor ieder Departement van Algemeen Bestuur maken een afzonderlijk hoofdstuk der algemeene begrooting uit. Elk dezer hoofdstukken wordt bij eene afzonderlijke wet voorgedragen en vastgesteld. De penningen voor een Departement toegestaan kunnen alleenlijk en bij uitsluiting worden gebruikt voor uitgaven tot dat Departement behoorende, zoo dat geene som kan worden overgeschreven van het eene hoofdstuk van Algemeen Bestuur op een ander, dan met gemeen overleg der Staten Generaal.

126 De Koning doet jaarlijks aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag geven van het gebruik der geldmiddelen. De ontvangsten en uitgaven van ieder afgelopen dienstjaar door de Algemeene Rekenkamer afgesloten zijnde, wordt de alzoo afgeslotene rekening, welke zoowel de ontvangsten als de uitgaven moet bevatten, jaarlijks aan de Staten-Generaal medegedeeld.

141 = 1815: 143

148 = 1815: 150

154 = 1815: 156

155 = 1815: 157

156 = 1815: 158

157 = 1815: 159

195 = 1815: 197

200 Er zal eene Algemeene Rekenkamer zijn, ten einde jaarlijks de rekeningen van ontvangst en uitgaven der verschillende Departementen van Algemeen Bestuur op te nemen en te liquideren, mitsgaders behoorlijke rekening en verantwoording te vorderen van alle bijzondere landscomptabelen, alles achtervolgens zoodanige instructien, als bij de wet zullen worden vastgesteld. De leden dezer Rekenkamer, welker bezoldiging door de wet geregeld wordt, worden zoo veel mogelijk uit alle de provinciën genomen en voor hun leven aangesteld. Bij vacature zendt de Tweede

Kamer der Staten Generaal eene nominatie van drie personen aan den Koning, welke daaruit de verkiezing doet.

1848

59 De Koning heeft het opperbestuur der kolonien en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen. De reglementen op het beleid der regering aldaar worden door de wet vastgesteld. Het muntstelsel wordt door de wet geregeled. Andere onderwerpen deze kolonien en bezittingen betreffende, worden door de wet geregeld, zoodra de behoefte daaraan blijkt te bestaan.

60 De Koning doet jaarlijks aan de Staten-Generaal een omstandig verslag geven van het beheer der kolonien en bezittingen en van den staat waarin zij zich bevinden. De wet regelt de wijze van beheer en verantwoording der koloniale geldmiddelen.

61 De Koning heeft het opperbestuur van de algemeene geldmiddelen. Hij regelt de bezoldiging van alle collegien en ambtenaren die uit 's Lands kas worden betaald. De wet regelt de bezoldiging van de ambtenaren der regterlijke magt. De Koning brengt de bezoldigingen op de begrooting der staaatsbehoeften. De pensioenen der ambtenaren worden door de wet geregeld.

119 Door de wet worden de begrootingen van alle uitgaven des Rijks vastgesteld en de middelen tot dekking aangewezen.

120 De ontwerpen der algemeene begrootings-wetten worden jaarlijks van wege den koning aan de Tweede Kamer aangeboden, dadelijk na het openen der gewone vergadering van de Staten-Generaal vóór den aanvang van het jaar waarvoor de begrootingen moeten dienen.

121 Geen hoofdstuk der begrooting van uitgaven kan meer dan die voor één departement van algemeen bestuur behelzen. Ieder hoofdstuk wordt in een of meer ontwerpen van wet vevat. Door zoodanige wet kan overschrijving worden toegestaan.

122 De verantwoording van de staats-uitgaven en ontvangsten over elk dienstjaar wordt, onder overlegging van de door de Rekenkamer goedgekeurde rekening, aan de wetgevende magt gedaan. Het slot der rekening wordt door de wet vastgesteld.

129 De Staten dragen jaarlijks de kosten van hun bestuur, voor zoo-

veel het rijks-bestuur is, aan den Koning voor, die ze, in geval van goedkeuring, op de begrooting der staatsbehoeften brengt. De begrooting der enkel provinciale en huishoudelijke inkomsten en uitgaven, door de Staten mede jaarlijks opgemaakt, vereischt 's Konings goedkeuring. Provinciale belastingen tot dekking dezer uitgaven, door de Staten aan den Koning voorgedragen, vereischen bekrachtiging door de wet.

141 De besluiten der gemeentebesturen, rakende de beschikking over gemeente-eigendom en zoodanige andere burgerlijke rechtshandelingen welke de wet aanwijst, alsmede de begrootingen van inkomsten en uitgaven, worden aan de goedkeuring der Provinciale Staten onderworpen.

142 Het besluit van een gemeentebestuur tot het invoeren, wijzigen of afschaffen eener plaatselijke belasting, wordt voorgedragen aan de Staten zijner provincie, die daarvan verslag doen aan den Koning, zonder wiens goedkeuring daaraan geen gevolg mag worden gegeven. De wet geeft algemeen regels ten aanzien der plaatselijke belastingen. Zij mogen den doorvoer, en den uitvoer naar en invoer uit andere gemeenten niet belemmeren.

143 De wet regelt ook het opmaken der Begrootingen en het openen en sluiten der plaatselijke rekeningen.

171 = 1815: 197

176 Er is eene Algemeene Rekenkamer, welker zamenstelling en taak door de wet worden geregeld. Bij het openvallen eener plaats in deze Kámer zendt de Tweede Kamer der Staten Generaal eene opgave van drie persoenen aan den Koning, die daaruit kiest. De leden der Rekenkamer worden voor hun leven aangesteld. Hunne bezoldiging wordt door de wet geregeld. Het 2de lid van art. 163 is op hen van toepassing [= kunnen worden afgezet of ontslagen door regterlijke uitspraak of op eigen verzoek.

1887

61 = 1848: 59

62 = 1848: 60

63 De Koning heeft het opperbestuur van de algemeene geldmiddelen. Hij regelt de bezoldiging van alle collegien en ambtenaren die uit 's Lands kas worden betaald. De wet regelt de bezoldiging van den Raad

van State, van de Algemeene Rekenkamer en van de regterlijke magt. De Koning brengt de bezoldigingen op de begrooting der staatsbehoeften. De pensioenen der ambtenaren worden door de wet geregeld.

123 = 1848: 119

124 = 1848: 120

125 = 1848: 121

126 De verantwoording van de Rijksuitgaven en ontvangsten over elk dienstjaar wordt, onder overlegging van de door de Rekenkamer goedgekeurde rekening, aan de wetgevende Magt gedaan naar de voorschriften van de wet.

136 Elk besluit der Staten tot het invoeren, wijzigen of afschaffen van eene provinciale belasting, behoeft de goedkeuring des konings. De wet geeft algemeene regels ten aanzien van de provinciale belastingen. De belastingen mogen den doorvoer, den uitvoer naar en den invoer uit andere provincien niet belemmeren.

137 De begrooting der provinciale inkomsten en uitgaven, jaarlijks door de Staten op te maken, behoeft de goedkeuring des Konings. De wet regelt het vaststellen van de provinciale rekening.

141 De Koning stelt in elke provincie een Commissaris aan met de uitvoering Zijner bevelen en met het toezigt op de verrigtingen der Staten belast. Deze Commissaris is Voorzitter van de vergadering der Provinciale Staten en van die der Gedeputeerde Staten en heeft in laatstgenoemd collegie stem. Zijne jaarwedde en de kosten zijner woning worden op de begrooting der Rijksuitgaven gebragt. De wet beslist of andere uitgaven van het provinciaal bestuur ten laste van het Rijk komen.

146 De besluiten der gemeentebesturen, rakende zoodanige beschikking over gemeente-eigendom en zoodanige andere burgerlijke regtshandelingen als de wet aanwijst, alsmede de begrootingen van inkomsten en uitgaven, worden aan de goedkeuring der Gedeputeerde Staten onderworpen. Het opmaken der begrootingen en het vaststellen der rekeningen wordt door de wet geregeld.

147 Het besluit van een gemeentebestuur tot het invoeren, wijzigen of afschaffen eener plaatselijke belasting, wordt voorgedragen aan de Gedeputeerde Staten, die daarvan verslag doen aan den Koning, zonder

Wiens goedkeuring daaraan geen gevolg mag worden gegeven. De wet geeft algemeene regels ten aanzien der plaatselijke belastingen. Deze belastingen mogen den doorvoer, den uitvoer naar en den invoer uit andere gemeenten niet belemmeren.

174 Geene belastingen kunnen ten behoeve van 's Rijks kas worden geheven, dan uit krachte van eene wet.

179 Er is eene Algemeene Rekenkamer, welker zamenstelling en taak door de wet worden geregeld. Bij het openvallen eener plaats in deze Kamer zendt de Tweede Kamer der Staten Generaal eene voordragt van drie personen aan den Koning, die daaruit benoemt. De leden der Rekenkamer worden voor hun leven aangesteld. Het 3de en 4de lid van art. 166 is op hen van toepassing.

B I J L A G E B

Concordans op de grondwetsartikelen met betrekking tot de overheidsfinanciën

Op basis van de concordans in Van Hasselts *Verzameling van Nederlandse staatsregelingen en grondwetten*

- * geeft in navolging van Van Hasselt voor de jaren vanaf 1814 aan dat het betreffende artikel een wijziging heeft ondergaan; voor de voorgaande jaren zijn de artikelen vrijwel nooit eensluidend;
- geeft in navolging van Van Hasselt aan dat er over het betreffende onderwerp in de grondwet van dat jaar geen bepaling is opgenomen; blanco geeft aan dat de betreffende bepaling in dat jaar wel voorkomt, maar deel uit maakt van een ander artikel;
- () geeft aan dat de betreffende artikelen toegevoegd zijn, dus niet opgenomen waren in Van Hasselts concordans;
- vet geeft aan dat de complete tekst is opgenomen in het bijbehorende tekstoverzicht

1798	1801	1805	1806	1814	1815	1840	1848	1887	
50	40	56	41	40	61*	60	61*	63*	over het opperbestuur over de nationale geldmiddelen
50 (218)	40	28	42	70	121*	122	119*	123	over de zeggenschap van de wetgevende macht over de geldmiddelen
(131)									over het bestuur en de inkomsten van de posten
50	40	60	–	117	197*	195	171	174*	over de belastingheffing
(210)									over het nieuw in te voeren belastingstelsel
(211)									over het tijdstip van invoering daarvan
(57)									over de handhaving van de tegenwoordige belastingen en herziening ervan
(58)									over verhouding nationale kas en departementale kassen en invoering nieuwe belastingen, beide bij wet vast te stellen
657	–	–	2	–	198	196	172	175	

1798	1801	1805	1806	1814	1815	1840	1848	1887	
(126)									over de zorgvuldige invordering der belastingen
(213)									
(127)									over de handhaving der financiële wetten
(128)									over de aanstelling van ontvangers e.a. financiële ambtenaren en hun instructie
(200)									over het nationaal verklaren van alle geldmiddelen
50 (125)	61	59	—	72	127*	125*	121*	125	over het gebruik van de middelen
50	61	59	—	72	128*	126*	122*	126*	over de verantwoording van het gebruik der middelen
(G66) (124) (219)									
98	47	—	36	36*	60*	59*	59*	61	over de koloniën
129	—	—	—	—	—	59*	60*	62	
241									
242									
253									
(NB 1798: TITUL VII artt. 231 t/m 255)									
	68				215*	213	190*	189*	over de waterstaat
—	—	—	—	128	219*	217			
				129					
				130					
124	59 (61)	58	44	—	124*	124*	119	123*	over de begrotingen
212					(121)	(122)			
214	59	58	44	71	122*	—	—	—	
215					123				
216									
217									
Regl. D. 1 t/m 4									
—	—	—	—	—	—	123	120*	124	
					125				
(208)	(59)				(124)	(124)			over de inkomsten
215									
(209)	(60)			(71)	(126)				over buitengewone uitgaven
Regl. D 5									
(50) (G58)	41	57	43	— (39)	— (59)	— (58)	61	63*	over het verlenen van pensioenen

1798	1801	1805	1806	1814	1815	1840	1848	1887	
175	65			84	145*	141	129*	136* 137* 141*	over de departementale resp. provinciale financiën
(177)									
(178)									
176	(58)	64	7						over inkomsten van en belastingheffing door departementen
176	67		W7		150	148			
(G52)	66	65		89	147*	145	131*	136*	over het niet belemmeren van door-, uit- en invoer binnenslands
(179)									over de invordering van de departementale belastingen
(154)									over het niet toegestaan zijn van belang van gemeente- en departementsbestuurders bij belastinginning
	(69)								over toezicht Staats-Bewind op waterstaatswerken
194	—	—	—	95	156*	154	141*	146*	over de plaatselijke financiën
194	75	67	W7	96	157*	155	142*	147*	
G52					158	156	142		
195				97	159*	157	143*		
196									
(180)									over rekening en verantwoording
226	46	61	45	120	202*	200*	176*	179*	over de Rekenkamer
(227)									
(228)									over derzelver werkzaamheden
(229)									
(230)									
Regl. D. 6 t/m 17									
50n	18	—	8	—	200	198	174	177	over de munt en het muntwezen
130	—	—	37	41	62*	61	62	64	
131									
130	—	—	—	119	201*	199	175*	178	
203	56	—	9	118	199	197	173*	176	over de nationale schuld
(201)									
(202)									
(204)									
(205)									
(206)									over de Amortisatiekas
(207)									
(220 t/m 225)									over de Commissarissen der Nationale Tresorie
Regl. D 6 t/m 17									

Volgnummer.	N A M E N.	VOORNAMEN.	GEBORTEPLAATS.	Dagteekening der geboorte.	A A N G E S L A G E N				Totaal
					te	in de Grond- belasting voor	in het Personeel voor	in het Patent voor	
16	Viruly van Vuren en Dalem,	Michiel	Rotterdam	6 Dec. 1780	Rotterdam	f 1601.99	f 812.45		f 2414.
17	Steengracht van Dui- venvoorde,	Jhr. Nicolaas Johan	's Gravenhage	13 Jan. 1806	's Gravenhage Voorschoten Wassenaar	274.58 342.21 667.435	338.59 776.07		2398
18	Fauchey,	Pierre Jean Marie	Rotterdam	14 Feb. 1792	Rotterdam Kralingen	1355.83 134.04	264.00 200.64	f 320.00	2273
19	Oordt,	Hendrik van	Rotterdam	7 Sept. 1793	Rotterdam	1399.89	560.92	261.12	2221
20	Tieleman,	Petrus Jacobus	's Gravenhage	20 Aug. 1799	's Gravenhage	1814.26	407.40		2221
21	Ondermeulen,	Edoard van der	Amsterdam	28 Oct. 1801	Wassenaar 's Gravenhage	515.23 231.085	305.20 1169.905		2221
22	Loopuijt,	mr. Pieter	Schiedam	3 Julij 1791	Schiedam	981.04	411.48	824.32	2216
23	Hoogerbrugge,	Jacob	Hillegersberg	19 Feb. 1794	Overschie Rotterdam Wethel Hillegersberg Brock c. a. Beunwijk Schiebroek Pijnacker Ackersdijk Vrijendaan	444.18 65.49 352.52 115.88 235.23 36.66 7.02 357.12 86.55 372.52	59.04	81.25	221
24	Kwak van Zwartewaal,	Ary	Zwartewaal	18 Maart 1794	Heenvliet	837.60	144.77		

**De lijsten van verkiesbaren voor de
Eerste Kamer der Staten-Generaal
1848-1917**

J.K.S. Moes

INHOUD

1	INLEIDING	123
	Historische situering	123
	Visuele kennismaking	125
2	ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	134
	Formele grondslag	134
	Uitvoeringsbesluiten en -procedures	134
	Interpretatie en betrouwbaarheid	136
3	VERWIJZENDE NOTITIES	141
	Vindplaatsen	141
	Aanvullende bronnen	141
	Literatuur	142
4	MOGELIJKE GEBRUIKSWIJZEN IN HET HISTORISCH ONDERZOEK	149
	Themata	149
	Combinatie en verrijking van de informatie	149
	NOTEN	151
	BIJLAGE A	163
	'Hooge en gewichtige openbare betrekkingen'	
	BIJLAGE B	166
	De belangrijkste wetten betreffende de rijks directe belastingen:	
	Grondbelasting	166
	Personele belasting	167
	Patentbelasting	168

1 INLEIDING *

Historische situering

Sedert 1815 bestaan de Staten-Generaal in Nederland uit twee afzonderlijke Kamers: de Eerste (ook wel Senaat genoemd) en de Tweede Kamer.¹ Toen in 1815 de Grondwet van 1814 werd herzien, werd vooral op aandrang van de Zuidnederlandse hoge adel in het Koninkrijk een apart hoogerhuis geïnstalleerd.² Anders dan de leden van de Tweede Kamer, die door de leden van de Staten der provinciën werden aangewezen voor een periode van drie jaar, werden de leden van de Eerste Kamer in de periode 1815-1848 door de koning voor het leven benoemd.³ De Eerste Kamer bestond uit veertig tot zestig leden, 'gekozen uit hen die door diensten aan den Staat bewezen, door hunne geboorte of gegoedheid onder de aanzienlijksten van den lande behooren'.⁴ Terwijl de Tweede Kamer een 'Volkskamer' werd genoemd, omdat haar 110 leden op getrapte wijze door een deel van het Nederlandse volk werden gekozen, was de Eerste Kamer een door de constitutioneel monarch samengesteld orgaan dat uit alleen notabelen bestond. De Senaat was bedoeld 'als een rem om overijling van de Volkskamer tegen te gaan door een rijpere behandeling van de wetsvoorstellen en om het evenwicht tussen vorst en volk in stand te houden'.⁵ Onder de Grondwet van 1815 was de Eerste Kamer in de praktijk niet meer dan een 'ménagerie du roi', naar men in Zuid-Nederland stelde.⁶ De koning kon immers het lidmaatschap van de Eerste Kamer als gunst verlenen, hetgeen de onafhankelijke opstelling van de Senaat jegens de koning en de Tweede Kamer beïnvloedde.⁷

De eerstvolgende Grondwetswijziging – in 1840 – bracht een halvering van het aantal leden der Eerste Kamer.⁸ De Zuidelijke Nederlanden hadden zich inmiddels afgescheiden van het Koninkrijk, zodat het aantal senatoren kon worden verminderd.⁹ Van 1840 tot 1848 telde zij nog slechts twintig tot dertig leden. Andere voor de Eerste Kamer belangrijke wijzigingen in de Grondwet zouden in 1848 volgen.¹⁰

Het resultaat van de Grondwetsherziening in 1848 – de artikelen 78 en 86 – was een Eerste Kamer, bestaande uit 39 leden. Zij werden voortaan gekozen uit de hoogstaangeslagenen in de rijks directe belastingen,¹¹ te weten de grondbelasting, de personele belasting en de patentbelasting. Het aantal hoogstaangeslagenen per provincie werd zo bepaald dat op iedere 3.000 inwoners één persoon verkiesbaar was. Verder werd de zittingsduur van de leden bepaald op negen jaar, met een derde der leden aftredend om de drie jaar. De eerste lijsten van verkiesbaren voor de Eer-

ste Kamer (ook wel lijsten van hoogstaangeslagenen genoemd) werden nog in 1848 samengesteld door Gedeputeerde Staten volgens het Voorlopig Kiesreglement van 1848.¹² In afwachting van een nadere regeling koos de koning toen nog de senatoren.¹³ Dit veranderde met het totstandkomen van de Kieswet van 4 juli 1850 (*Stbl.* nr. 137).¹⁴ De leden van de Eerste Kamer werden sindsdien gekozen door Provinciale Staten.

De Grondwet van 1848 betekende een radicale verandering in het kiesstelsel. Met ingang van 1850 werden de leden van de Eerste Kamer immers gekozen door een door burgers samengesteld orgaan. Bovendien werden zij niet langer benoemd voor het leven, maar voor een vastgestelde termijn uit een – zij het beperkt – deel van de bevolking, waarbij de afgevaardigden uit alle provincies afkomstig waren volgens een vaste verdeelsleutel.¹⁵ De verkiezing van de senatoren werd daarmee op een meer democratische leest geschoeid, maar zij bleef getrapt tot op de dag van vandaag. Tegenwoordig worden de afgevaardigden ter Eerste Kamer gekozen op de grondslag van evenredige vertegenwoordiging.¹⁶ De kiezers in de provincie kiezen de leden van Provinciale Staten, die allen lid zijn van een politieke partij. Zij wijzen op hun beurt de leden van de Eerste Kamer aan in evenredigheid van het aantal op een partij uitgebrachte stemmen. Het aantal afgevaardigden van een partij in de Eerste Kamer vormt daardoor een afspiegeling van het totaal aantal op een partij uitgebrachte stemmen.

Hoewel er in 1848 belangrijke veranderingen werden aangebracht in de wijze waarop de senatoren werden gekozen, verstomde de discussie over de Eerste Kamer niet.¹⁷ Alleen zeer welgestelden kwamen in aanmerking voor een zetel en sommigen vonden dat de beperking van verkiesbaren tot de 'geldaristocratie' diende te worden afgeschaft.¹⁸ Anderen trokken in het algemeen het nut van een Eerste Kamer in twijfel.¹⁹ In de loop van de tweede helft van de 19e eeuw werd de roep om een uitbreiding van het kiesrecht steeds luider. Met de Grondwetsherziening van 1887 werd hieraan enigszins gehoor gegeven. Toen werd bepaald dat de kandidaat òf behoorde tot de hoogstaangeslagenen in de directe belastingen òf één of meer hoge en gewichtige openbare betrekkingen bekleedde of bekleed had. Deze bijzondere betrekkingen werden in 1887 eerst provisioneel en in 1890 definitief bij wet aangewezen.²⁰ Het passief kiesrecht voor de Eerste Kamer werd daarmee uitgebreid tot wat wel is genoemd 'de ambtelijke aristocratie'.²¹ Tevens werd in 1887 het aantal verkiesbaren verdubbeld door de aanwijzing van één op elke vijftienhonderd inwoners per provincie en daarnaast werd het aantal senatoren vastgesteld op vijftig: de helft van dat van de Tweede Kamer.

De wet van 14 augustus 1890 gaf de definitieve lijst van 'hoge en gewichtige openbare betrekkingen'.²² Daarmee werd voorkomen dat senatoren die niet langer op de lijsten van hoogstaangeslagenen voorkwamen,

voortijdig moesten aftreden.²³ Het lidmaatschap van de Eerste Kamer zelf was immers de beste waarborg voor de geschiktheid van de betrokkene wegens de reeds opgedane ervaring. Deze wet nam onder meer ook het lidmaatschap van de Tweede Kamer op,²⁴ waardoor de weg naar de Eerste Kamer werd geopend voor mindervermogenden die hun sporen hadden verdiend in de politiek.²⁵ De lijst van hoge en gewichtige openbare betrekkingen werd in de periode 1890-1917 niet meer gewijzigd.

De laatste Grondwetsherziening die hier van belang is, betreft die van 1917, waarbij de voorwaarden voor het lidmaatschap van de Eerste Kamer volledig gelijk gesteld werden aan die voor de Tweede Kamer, zodat het daarmee voor alle volwassen mannelijke Nederlanders werd opengesteld. Toen de bijzondere vereisten in 1917 waren afgeschaft, werd het opstellen van de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal overbodig.

Visuele kennismaking

Afbeelding 1 betreft een fragment van de lijst van hoogstaangeslagenen der provincie Zuid-Holland in 1848, vastgesteld volgens het Voorlopig Kiesreglement. De lijsten uit 1848 bestaan uit slechts drie kolommen: de eerste kolom geeft het volgnummer van de hoogstaangeslagene, de tweede vermeldt respectievelijk zijn achterna(a)m(en), zijn titel(s) en zijn voorletter(s), en de derde kolom geeft de woonplaats. Alle provinciale lijsten van 1848 zijn ongeveer op deze wijze ingericht.²⁶

De afbeeldingen 2 en 3 bestaan uit het eerste en het derde blad van de gesloten lijst der hoogstaangeslagenen in de directe belastingen in de provincie Zuid-Holland (ware grootte ca. 40 × 60 cm), zoals gepubliceerd in de *Nederlandsche Staatscourant* no. 193 van vrijdag 16 augustus 1850 volgens de voorschriften van de Kieswet van 1850.

Kolom 1 geeft het volgnummer van de hoogstaangeslagene. Dit is tevens het rangtelnummer dat aangeeft, welke plaats de hoogstaangeslagene op de provinciale lijst inneemt op basis van de som der aanslagen in de directe belastingen.²⁷ De volgnummers worden met ingang van 1888 minder interessant, omdat de lijsten dan niet langer zijn geordend volgens de som der aanslagen in de rijks directe belastingen, maar er voor alle provinciale lijsten een alfabetische rangschikking is aangebracht op de familiena(a)m(en) van de hoogstaangeslagenen.

Kolom 2 geeft de familiena(a)m(en), kolom 3 de voorna(a)m(en) en de eventuele titels,²⁸ kolom 4 de geboorteplaats, kolom 5 de geboortedatum, kolom 6 de gemeenten waar een aanslag in de directe belastingen was geschied. Kolom 7 geeft – eventueel – het bedrag van de aanslag in de grondbelasting, kolom 8 – eventueel – het aanslagbedrag in de persone-

le belasting, kolom 9 – eventueel – het bedrag van de aanslag in de patentbelasting en kolom 10 vermeldt de som van deze belastingaanslagen.²⁹ Deze belastingaanslagen werden inclusief rijksopcenten, maar exclusief gemeentelijke opcenten vermeld.³⁰

Ter illustratie wordt een voorbeeld kort besproken, afkomstig van afbeelding 2. Zijne Koninklijke Hoogheid prins Frederik der Nederlanden, geboren te Berlijn op 28 februari 1797, werd in 1850 geboekt als hoogstaangeslagene in de provincie Zuid-Holland op grond van de som der aanslagen in de directe belastingen die hij dat jaar betaalde, te weten f 14.426,88. Wegens dit bedrag kreeg hij volgnummer 1, waaruit blijkt dat hij in 1850 de hoogste aanslag in de rijks directe belastingen betaalde van alle hoogstaangeslagenen in de provincie Zuid-Holland. Zijn totale aanslag bestond toen uit een aanslag in de grondbelasting in de gemeente Wassenaar van f 2.314,05⁵ en een grondbelastingaanslag in de gemeente 's-Gravenhage van f 1.235,76. Naast aanslagen in de grondbelasting vermeldt de lijst tevens dat de prins een aanslag in de personele belasting betaalde te Wassenaar van f 615,81⁵ en in 's-Gravenhage van f 10.261,25.³¹

Afbeelding 4 geeft het model van de vernieuwde vormgeving van de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer volgens het Koninklijk Besluit van 7 februari 1894 (*Stbl.* 30).³² Sindsdien worden van de hoogstaangeslagenen nog slechts de achterna(a)m(en), de titel(s), de voor-na(a)m(en), de woonplaats, de geboorteplaats, de geboortedatum en eventueel de datum van naturalisatie vermeld.³³ De aanslagen in de directe belastingen en de gemeenten waar de aanslagen waren geschied, komen dan niet meer op de lijsten voor. Na de invoering van de vermogensbelasting en de heffing op bedrijfs- en andere inkomsten in 1893/94³⁴ en de belofte van de overheid deze fiscale gegevens geheim te houden, ontbreken de belastingbedragen op de lijsten. Hoewel zij na 1893 als namenlijsten nog interessant blijven, verliezen zij daarmee veel waarde voor historisch onderzoek.³⁵ Afbeelding 5 is een illustratie van de wijzigingen die in 1894 in de vormgeving van de lijsten werden aangebracht.

De inrichting van de lijsten van hoogstaangeslagenen is voor alle provincies in hoge mate identiek wegens de voorschriften die daarvoor in de Kieswet waren vastgelegd.³⁶ Gewoonlijk worden echter nog aparte kolommen opgenomen die de woonplaats en eventueel de dagtekening van naturalisatie der hoogstaangeslagene geven, maar deze ontbreken in het besproken voorbeeld (afkomstig van afbeelding 2). Op grond van de aanslagen in de personele belasting – die werd geheven op uiterlijke tekenen van welstand in de gevoerde huishouding³⁷ – kan echter worden aangenomen dat de prins in 1850 zowel in Wassenaar als in 's-Gravenhage woonachtig was.

Het aantal hoogstaangeslagenen varieert per provincie wegens de wettelijk voorgeschreven verhouding van één verkiesbare op de 3.000

inwoners.³⁸ Tot en met 1887 worden per jaar op alle provinciale lijsten van hoogstaangeslagenen te zamen de gegevens van in totaal ongeveer 1.000 personen vermeld. Met ingang van 1887 werd het aantal hoogstaangeslagenen per provincie verdubbeld tot één op de 1.500 inwoners.³⁹ Aangezien de lijsten van 1887 al waren samengesteld toen de wet van kracht werd, staan met ingang van 1888 twee keer zoveel hoogstaangeslagenen op de lijsten vermeld. Boven de provinciale lijst wordt soms ook de provinciale bevolkingsomvang volgens de laatst gehouden volkstelling vermeld,⁴⁰ zodat dan kon worden nagerekend of het aantal vermelde hoogstaangeslagenen in overeenstemming was met de wettelijk voorgeschreven verhouding. Op veel lijsten ontbreekt dit gegeven echter.

De lijsten werden twee maal per jaar gepubliceerd in de Staatscourant en in provinciale dagbladen: de eerste keer omstreeks mei en de tweede keer omstreeks juli.⁴¹ Op de eerste publikatie volgde de mogelijkheid voor zowel de betrokkenen als voor derden om bezwaren tegen de vermeldingen op de lijst in te dienen. Doorgaans geschiedde dit door de betrokkene zelf als de vermelding niet correct was, of door de nabestaanden wanneer de hoogstaangeslagene inmiddels was overleden. Boven de tweede – gesloten, en dus definitieve – lijst worden vaak tevens de wijzigingen vermeld, die werden aangebracht naar aanleiding van reclames op de eerste publikatie, maar soms ontbreken zij.⁴²

De prijs dezer Courant, franco per post, is f 24 in het jaar, f 6 in de 3 maanden, en 10 cents voor afzonderlijke nummers.

DINGSdag 24 NOVEMBER.

De prijs der advertenties is 25 cents voor den regel bij iedere plaatsing, buiten de copytijden en briefposten.

NEDERLANDEN.

Bij besluit van den 12den dezer, no. 58, heeft Zijne Majesteit aan den generaal-majoor titulair, belast met de functien van chef van den generaal staf in Oost-Indië, J. Fanning Nieuwland, verpauwing verleend tot het aannemen en dragen der verriekele van kommandeur der Zwaard-orde, hem door Z. M. den Koning van Zweden en Noorwegen geschonken.

Bij Zijner Majesteits besluit van den 14den November 1848, no. 81, is aan den heer J. N. Heyerdahl eervol ontslag verleend als consul der Nederlanden te Christiansand.

LIJST van degenen, die, als hoopst aangeslagenen voor 't Rijks directe belastingen, binnen de provincie Zuid-Holland en Zeeland, volgens art. 14 van het oorlogig kies-reglement, tot afgevaardigden der Eerste Kamer verkiezbaar zijn; — door Geedeputeerde Staten van genoemde provincien opge maakt overeenkomstig art. 19 van gezegd reglement.

Volgnummer.

NAMEN EK VOORNAMEN. ZUIDHOLLAND.

- 1 Akersloot, W. Rotterdam.
2 Alsche, mr. G. C. 's Gravenhage.
3 Anemaet, S. H. Sommelsdijk.
4 Anemaet, mr. P. N. J. Lette Oude Tonge.
5 Baerta, W. Rotterdam.
6 Baard, J. C. 's Gravenhage.
7 Begram van Jaarsveld, mr. P. L. Gorinchem.
8 Berch van Heemstede, jhr. mr. J. L. C. Leyden.
9 Bergh van Heinenoorde, W. S. van den Rotterdam.
10 Berkel, mr. H. van Delft.
11 Beekers, J. G. Schiedam.
12 Beijnen, C. 's Gravenhage.
13 Blankenheijn, G. A. Rotterdam.
14 Blankenheijn, D. Idem.
15 Blom, G. Gorinchem.
16 Blusse van Zuidland, P. Dordrecht.
17 Bole, C. A. van Schiedam.
18 Boreel van Hogelanden, jhr. mr. W. 's Gravenhage.
19 Boxman, mr. A. Gorinchem.
20 Brienen, W. D. A. M. baron van 's Gravenhage.
21 Bronkhuizen, C. M. Leyden.
22 Bruin, L. P. de Rotterdam.
23 Bruin, C. de 's Gravenhage.
24 Bruut, C. Bodegraven.
25 Burg, A. van der Schiedam.
26 Burger, D. Rotterdam.
27 Burgerhoudt, P. C. Schiedam.
28 Bylandt, O. A. grave van 's Gravenhage.
29 Caan van Hookeburg, jhr. mr. H. J. Idem.
30 Canneman, E. Idem.
31 Cas van Stellingma, F. D. Idem.
32 Cool, J. Voorburg.
33 Cool, W. N. Schiedam.
34 Criellaart, J. van der Aa Rotterdam.
35 Criellaart, S. B. Idem.
36 Croll, J. J. Idem.
37 Deking Dora, F. C. Dordrecht.
38 Dreesens, W. H. Rotterdam.
39 Driëndijk, I. Idem.
40 Droopendijk, D. Idem.
41 Dussen, jhr. E. van der 's Gravenhage.
42 Duys, H. Rotterdam.
43 Dijk, H. van Zuidland.
44 Elst, F. van der Dordrecht.
45 Emants, mr. M. 's Gravenhage.
46 Enthoven, L. J. Idem.
47 Erkelens, E. Rotterdam.
48 Fauchey, P. J. M. Idem.
49 Frederik der Nederlanden, Z. K. H. Prins 's Gravenhage.
50 Fuhst, G. D. Idem.
51 Geacopy, mr. A. van Rotterdam.
52 Gevers van Endegeest, jhr. mr. D. T. Oegstgeest.
53 Gevers, jhr. A. L. van Heteren Idem.
54 Gevers, jhr. W. A. 's Gravenhage.
55 Gevers, jhr. M. B. H. W. Rijswijk.
56 Gibo, W. Oud-Beijerland.
57 Graafland, jhr. G. 's Gravenhage.
58 Graauwenbau, S. van Delft.

Genooten waarin de aangeslagenen woont

Volgnummer.

NAMEN EK VOORNAMEN.

Genooten waarin de aangeslagenen woont.

- 59 Groen van Prinsterer, mr. G. 's Gravenhage.
60 Groeninx van Zoelen, mr. R. F. baron Idem.
61 Gijelaar, A. de Idem.
62 Hartvelt J., A. Leyden.
63 Hartogensis, mr. B. 's Gravenhage.
64 Havelaar, J. J. Rotterdam.
65 Hres, A. H. van 's Gravenhage.
66 Heim van Duivendijke, jhr. mr. J. A. ridder van der Idem.
67 Hemert, jhr. mr. W. J. Janius van Idem.
68 Herzede, T. baron van Idem.
69 Heukelum jr., J. van Leyden.
70 Hilst, P. van der Delfshaven.
71 Hoboken van Rhoon, Pendrecht en Cortegene, A. van Rotterdam.
72 Hoboken, J. van Idem.
73 Hoboken, A. van Idem.
74 Hoek, J. van der Ridderkerk.
75 Hockwater, C. Delft.
76 Hoffman, M. A. F. H. 's Gravenhage.
77 Hoffman, J. F. Rotterdam.
78 Hols, F. van Delfshaven.
79 Hoof, O. B. 't Dordrecht.
80 Hoop, A. van der Rotterdam.
81 Horst, mr. C. L. A. van der 's Gravenhage.
82 Hoijer, mr. C. T. Idem.
83 Hoijer, mr. H. T. Brielle.
84 Hoijer, F. 's Gravenhage.
85 Hooch van Papendrecht, P. C. Rotterdam.
86 Hubrecht, mr. P. G. Leyden.
87 Hudig, J. Rotterdam.
88 Huisman, C. H. Schiedam.
89 Hujsen van Kattendijke, J. W. baron Wassenaar.
90 Jacobson, L. L. Rotterdam.
91 Jansen, W. Schiedam.
92 Jantzen van Effrenten van Capellen, jhr. mr. J. C. Dordrecht.
93 Jochems, W. Wassenaar.
94 Jochems, mr. H. 's Gravenhage.
95 Jonge van Campeps Nieuwland, jhr. mr. Idem.
96 M. W. de Idem.
97 Kashioven, dr. C. W. H. van Leyden.
98 Kat, H. de Dordrecht.
99 Kleinjan Fz., J. Poortugal.
100 Koens, J. P. 's Gravenhage.
101 Koff, C. G. Rotterdam.
102 Kun, L. J. van der Rijswijk.
103 Kwak van Zwartewaal, A. Heenvliet.
104 Lammars, D. 's Gravenhage.
105 Ledebor Bz., L. V. Rotterdam.
106 Ledebor, L. B. Idem.
107 Leenbruggen, C. Leyden.
108 Lelij, S. van der Maastricht.
109 Lightenvelt, mr. L. A. 's Gravenhage.
110 Limburg Stirum van Warmond, L. grave Warmond.
111 Limburg Stirum, mr. A. O. E. grave van Leyden.
112 Looiput, mr. P. Schiedam.
113 Luzzac, mr. L. C. Leyden.
114 Madry, P. S. Rotterdam.
115 Mast Pz., J. Klaaswaal.
116 Meer, mr. R. A. Rotterdam.
117 Meer, R. P. Idem.
118 Meij van Alkemade, jhr. J. E. de Idem.
119 Monchy, E. P. de Idem.
120 Moll HZ, J. Idem.
121 Neck, L. B. van Leyden.
122 Nieuwkamp, A. A. Rotterdam.
123 Nolet, W. J. Schiedam.
124 Nolet, A. Idem.
125 Nolet, C. J. Idem.
126 Nijenheim, G. F. W. baron van Neukirchen genaamd 's Gravenhage.
127 Oordt, H. van Rotterdam.
128 Oudermolen, E. van der Oegstgeest.
129 Outeven, mr. G. P. van Leyden.
130 Pallandt, C. A. A. baron van Lisse.
131 Philleps, mr. J. A. 's Gravenhage.
132 Polak Daniels, F. Idem.
133 Pott, jhr. mr. W. G. van de Idem.
134 Poot, A. Ovenschie.

1 Lijst van hoogstaangeslagenen der provincie Zuid-Holland, 1848.

NEDERLANDSCHE

STAATS-COURANT.

De prijs dezer Courant, franco per post, is f 34 in het jaar, f 6 in de 3 maanden, en tevens voor afzonderlijke nummers.

VRIJDAG 16 AUGUSTUS.

De prijs der advertenties is 35 cents voor den regel bij iedere plaatsing, buiten de regelplaatzen en briefposten.

Bij deze courant behoort een bijvoegsel.

De Kamerheer-Ceremoniemeester maakt bekend, dat het Hof, morgen, Vrijdag den 16den dezer, den rouw gedurende acht dagen aannemen zal wegens het overlijden van Zijne Koninklijke Hoogheid den Hertog van Cambridge; zittende de vier eerste dagen de middelste en de vier laatste dagen de linker rouw gedragen worden.
 'sGravenhage, den 15den Augustus 1850.

De Kamerheer-Ceremoniemeester,
 Baron A. C. SCHOORLEET VAN SCHIEBURG.

NEDERLANDEN.

De Minister van Financien brengt bij deze ter kennis der belanghebbenden, dat de gelegenheid tot briefwisseling tusschen dit Rijk en Curaçao thans aanmerkelijk is verbeterd, door het daartoe eenen geregeldt waer, twee malen in de maand, tusschen de bovengemelde kolonie en het eiland St. Thomas, alwaar de brieven voortaan door de Engelsche West-Indische pakketboten zullen worden afgevoerd en opgenomen, met vermindering van den omweg over Puerto Cabello, waarover die brieven vroeger werden verzonden.

Oraigens dient tot natig van de belanghebbenden, dat de brieven bij de verzending van hier steeds aan eenen gewoone Frankring onderhevig zijn, en dat de weg over Eijgeland bepaaldelijk op het adres moet worden aangegeven.
 Het post tot St. Thomas of omgekeerd bedraagt f 1.35 per enkelen brief, wanneer dezelve regstreeks over Rotterdam, — en f 1.45 wanneer die over Oudeade wordt verzonden of ontvangen.
 'sGravenhage, den 21ten Julij 1850.

De Minister voornoemd,
 VAN BOSSE.

Gedeputeerde Staten der provincie Zuidholland.
 Gelet op art. 120 der wet van den 4den Julij 1850 (Staatsblad no. 37), regende het kiesregt en de lenoeming van afgevaardigden tot Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal,
 Hebben geadviseerd, bepaaldelijk vast te stellen en te sluiten de lijst der hoogst aangeslagenen voor het jaar 1850, bedodjd bij de artt. 73 en 84 der bovengemelde wet, zoodanig; als dezelve hieronder volgt.
 'sGravenhage, den 14den Augustus 1850.

Gedeputeerde Staten voornoemd,
 VAN BYLANDT,
 Ter ordonnantie van dezelve,
 JUST DE LA PAISLÈRE.

LIJST der hoogst aangeslagenen in 's Rijks directe belastingen in de Provincie Zuidholland.

De bevolking der provincie, volgens de laatst gehouden volkstelling, bedraagt 562,354 inwoners.

Volgnummer.	N A M E N:	VOORNAMEN.	GEBORTEPLAATS.	Dagteekning der geboorte.	A A N G E S L A G E N				Totaal.
					te	in de Grondbelasting voor	in het Personeel voor	in het Patent voor	
1	Frederik der Nederlanden (Z. K. H. Prins)		Berlijn	28 Febr. 1797	Wanmeer 's Gravenhage	f 314,055 1235,76	f 615,815 10051,25		f 1442,88
2	Kat,	Herman de	Oordrecht	3 Mei 1784	Oordrecht Goudswaard Strijen Henrick-Ido-Amst. Nasswaal de Mijl Nieuwmoordp Sandelinger, Am. bacht Zuid-Beijerland Zwinderrecht Kijfhoek Maasdam Bijl. Puttershoek 's Gravenhage Gooischaaloord Heinenoord Mijnsheerenland Ond-Beijerland Pierhil Westmaas	508,24 1329,023 684,54 208,59 492,83 200,88 71,54 244,27 155,02 45,38 21,20 84,43 12,06 230,24 18,54 135,83 166,77 121,78 20,21 66,46	274,23	€ 84,48	
3	Jantzen van Erffrenten van Capelle,	Jr. Jacob Cornelis	Breda	4 Oct. 1760	Oordrecht Dubbeldam Sloedrecht Hoogeveen Capelle aan den IJssel Heinenoord 's Gravenhage Strijen	345,24 865,08 764,33 1277,57 216,61 364,42 437,96 335,34	556,05		4994,80

2/3
 Gesloten lijst der
 hoogstaangeslagenen in 's rijks
 directe belastingen
 in de provincie
 Zuid-Holland,
 1850.

Volgnomm.	N A M E N.	VOORNAMEN.	GEBORTEPLAATS.	Degeteekening der geboorte.	A A N G E S L A G E N				Totaal.
					te	in de Grond- belasting voor	in het Personeel voor	in het Patent voor	
16	Viruly van Varen en Dalem,	Michiel	Rotterdam	6 Dec. 1780	Rotterdam	f 1601.99	f 812.45		f 2414.44
17	Stengracht van Duivenvoorde,	Jhr. Nicolaas Johan	's Gravenhage	13 Jan. 1806	's Gravenhage Voorschoten Wassenaar	274.58 312.21 607.45	338.59 776.07		2398.885
18	Fauchey,	Pierre Jean Marie	Rotterdam	14 Feb. 1792	Rotterdam Kralingen	1354.83 134.01	264.00 200.64	f 320.00	2273.51
19	Oord,	Hendrik van	Rotterdam	7 Sept. 1793	Rotterdam	1399.89	500.92	261.13	2211.93
20	Tieleman,	Petrus Jacobus	's Gravenhage	20 Aug. 1799	's Gravenhage	1814.26	407.40		2221.66
21	Ondermeulen,	Eduard van der	Amsterdam	28 Oct. 1801	Wassenaar 's Gravenhage	515.23 231.085	365.20 1199.095		2221.42
22	Loopuijt,	mr. Pieter	Schiedam	3 Julij 1791	Schiedam	981.04	411.48	824.32	2216.84
23	Hoogerbrugge,	Jacob	Hillegersberg	19 Febr. 1794	Overschie Rotterdam Aethel Hillegersberg Broek e. a. Reeuwijk Schiedrak Pijnacker Lokerdijk Vrijland	411.18 63.49 351.55 115.88 235.25 36.80 7.02 377.12 86.55 372.55	39.01	81.25	
24	Rwak van Zwartwaal,	Ary	Zwartwaal	18 Maart 1791	Heenvliet Zwartwaal Vierpolders Spijkensse Geervliet Simonshaven	837.60 389.01 197.17 114.02 441.11 24.20		144.77	
25	Lammers,	Dirk	's Gravenhage	27 Julij 1781	's Gravenhage	1881.35	258.08		2148.48
26	Berkel,	mr. Hendrik van	Delft	5 Mei 1783	Delft Rijswijk Vrijland Rotterdam Eldergem Ooij	1075.23 202.67 180.52 122.81 92.37 57.08	346.46	67.92	2115.36
27	Eindhoven,	Leo John	's Gravenhage	4 Mei 1789	's Gravenhage	710.28	564.68	793.09	2068.05
28	Zwijlen van Nyerelt van Nieuw-Beijerland,	Hugo baron van	Rotterdam	7 Julij 1781	's Gravenhage Pijnart Groote Lindt Kleine Lindt Bernis Ridderkerk Maasdam Zuid-Beijerland Edam Nieuw-Beijerland Piershil	216.825 42.23 13.82 40.72 184.88 266.30 76.42 36.73 136.61 385.49 16.09	594.145		2007.06
29	Gevers,	Jhr. Adriaan Leonard van Heteren	Rotterdam	19 Aug. 1794	Oegstgeest Geervliet	962.00 482.10	539.00		1983.10
30	Groeninx van Zoelen,	Jhr. mr. René Frederik baron	Leyden	26 April 1801	's Gravenhage Ridderkerk Krimpen a. d. Lek	230.56 939.46 190.025	585.67		1915.915
31	Hoffman,	Johan Frederic	Rotterdam	7 Jan. 1791	Rotterdam	448.25	1028.53	416.00	1892.805
32	Repelaar van Molenaarsgraaf,	Jhr. mr. Ocker	Dordrecht	6 Octob. 1796	Wielrecht	1888.16			1888.16
33	Blankenbeijm,	Dominicus	Rotterdam	25 Maart 1797	Rotterdam Zuid-Beijerland Oostvoorne	724.77 568.58 268.35	254.94	320.00	1876.64
34	Denkers,	Johannes Gerardus	Schiedam	1 Octob. 1802	Schiedam	907.51	142.02	815.36	1864.89
35	Jonge van Campen Nieuwland,	Jhr. mr. Marinus Willem de	Zierikzee	29 Maart 1786	Veur e. a. Haarsroude Wissakerke Stompwijk 's Gravenhage	375.77 159.93 417.52 146.49 126.23	89.65		1855.86
36	Herzele,	Theodorus baron van	Amsterdam	10 Maart 1781	's Gravenhage Wassenaar Delft Hof van Delft	588.95 316.55 138.79 126.73	524.35 141.26		1836.63
37	Staal van Piershil,	Jhr. Daniel Pompejus Johannes van der	's Gravenhage	16 Maart 1774	's Gravenhage Lisse Piershil	133.71 800.14 107.25	272.26 482.66		1795.22
38	Pallandt,	Carol Anne Adriaan baron van	's Gravenhage	25 Maart 1801	's Gravenhage Lisse Noordwijkerhout	175.275 908.70 136.563	579.69		1791.23
39	Rattendijk e,	Johan Willem baron Huijszen van	Middelburg	16 Mei 1782	Wassenaar	1247.20	524.35		1771.55

(N°. 30.) **BESLUIT** van 7 Februari 1894, tot vaststelling van den vorm en de inrichting der lijst van de hoogstaangeslagenen, bedoeld in art. 76 der kieswet.

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, enz., enz., enz. WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK,
Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 20 Januari 1894, no. 312, afd. Binnenlandsch bestuur;
Den Raad van State gehoord, advies van 30 Januari 1894, no. 43;
Gelet op het nader rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 5 Februari 1894, no. 492, afd. Binnenlandsch bestuur;
Gelet op art. 76 der kieswet, laatstelijk gewijzigd bij de wet van 11 Januari 1894 (*Staatsblad* no. 5);

Hebben goedgevonden en verstaan:

Eenig artikel.

De lijst van hoogstaangeslagenen in de Rijks directe belastingen, bedoeld in artikel 76 der kieswet, wordt ingericht overeenkomstig het model, bij dit besluit gevoegd.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* geplaatst en in afschrift aan den Raad van State gezonden zal worden.

's Gravenhage, 7 Februari 1894.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

TAK VAN POORTVLIET.

E M M A.

Uitgegeven den tienden Februari 1894.

De Minister van Justitie,

SMIDT.

MODEL.

LIJST van hoogstaangeslagenen in de Rijks directe belastingen in de provincie.

(vastgesteld bij besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie van.)

Jaar. . . . ; de bevolking der provincie bedraagt ;
het aantal hoogstaangeslagenen bedraagt ;

Volgnummer.

1. (Naam) (Voornamen) (Woonplaats) (Geboorteplaats) (Dagteekening der geboorte).
(Dagteekening der naturalisatie, zoo deze heeft plaats gevonden).
2. (Naam) enz.

Het laagste gezamenlijke bedrag van aanslagen, dat tot de plaatsing op de lijst heeft geleid, is f

Behoort bij Koninklijk besluit van 7 Februari 1894 (*Staatsblad* no. 30).

Mij bekend,

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

TAK VAN POORTVLIET.

4
Model van de
lijsten van verkies-
baren voor de
Eerste Kamer
sedert 1894.

De Gedeputeerde Staten van Zuidholland.

Gelet op de artt. 72 en volgende der kieswet;

Hebben besloten:

1°. vast te stellen de lijst van hoogstaanslagelagen, waarvan de laagste aanslag (hoofdsom + Rijskoppenten) bedraagt f996,74, met bepaling dat zij ingevolge art. 77 der kieswet zal worden geplaatst in de *Nederlandsche Staatscourant* en in *Het Vaderland*;

2°. opmerkingzaam te maken op de bevoegdheid gegeven in de artt. 78 en 79 der wet, om vóór den 15den Mei aanstaande bezwaren tegen deze lijst bij Gedeputeerde Staten in te dienen.

's Gravenhage, 24 April 1894.

Geleputeerde Staten voornemend:

BLESSE, loco-Voorzitter.
F. TAVENNAAT, griffier.

Lijst van hoogstaanslagelagen in de Rijsk-dreite belastingen in de provincie Zuidholland.

Jaar 1894 95. De bevolking in de provincie bedraagt volgens de laatste gehoudende tienjarige volkstelling 949 641 zielen. Het aantal hoogstaanslagelagen bedraagt 683.

Volgnummer.

1. van Aardeune, Gijbert, te Dordrecht, geb. te Dordrecht 10 Maart 1841.
2. Addink, mr. Johannes, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 25 Maart 1854.
3. Akkersdijk Nzn., Simon, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 13 Juni 1849.
4. Albers, Franciscus Reinier Jacobus, te Dordrecht, geb. te Grave 9 Maart 1842.
5. Albers, Wilhelmus Johannes Hendrikus, te Dordrecht, geb. te Grave 14 September 1857.
6. Allot, Nicolaas Adrianus, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 15 November 1834.
7. Alsheu, George Francois, te Oegstgeest, geb. te 's Gravenhage 14 October 1831.
8. van Ameron, Johannes Albertus, te 's Gravenhage, geb. te Leiden 22 Maart 1852.
9. van Andel, Arnoldus, te 's Gravenhage, geb. te Gorinchem 3 October 1842.
10. van Andel, Cornelis, te Gorinchem, geb. te Gorinchem 15 Januari 1834.
11. Apol, Johannes Adrianus Cornelis, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 21 October 1848.
12. van den Arend Pz., Martinus Gerardus, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 21 Augustus 1840.
13. van den Arend, Pieter, te Kralingen, geb. te Rotterdam 22 October 1852.
14. Augustijn, Hendrikus Johannes, te Zoetermeer, geb. te Delft 16 Juni 1839.
15. Baartz jr., Willem, te Rotterdam, geb. te Rotterdam, 20 October 1832.
16. Bahmann, Johannes Wilhelmus, te Rotterdam, geb. te Nijmegen 27 Augustus 1844.
17. Bakker, Johannes Ambrosius, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 7 December 1841.
18. Banck, mr. Johan Erich, te 's Gravenhage, geb. te Soerabaya 3 November 1833, Genaturaliseerd 6 April 1869.
19. den Bandt, Johannes Carel, te Dordrecht, geb. te Dordrecht 22 October 1832.
20. de Bes, Willem Johannes Maurits, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 30 September 1847.
21. de la Bassecour Caan, jhr. mr. Hendrik Abraham Cornelis, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 10 Maart 1829.
22. de la Bassecour Caan, jhr. mr. Jacob Jan, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 10 December 1826.
23. Bauduin, Dominicus Franciscus Antonius, te 's Gravenhage, geb. te Dordrecht 24 Juli 1827.
24. van Beekun, Arie, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 21 Januari 1837.
25. Beehuerts van Blokland, jhr. mr. Gerard Jacob Theodoor, te 's Gravenhage, geb. te Rotterdam 12 Januari 1843.
26. Beehuerts van Eumichoven, mr. Pieter Matthijs, te 's Gravenhage, geb. te Dordrecht 6 Juni 1837.
27. Benedictus, Willem, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 6 December 1844.
28. Bentinck, Adolf Charles baron, te 's Gravenhage, geb. te Haarlem 1 Augustus 1837.
29. Bentinck, Rudolf Floris Carel baron, te 's Gravenhage, geb. te Hasselt 16 Juni 1847.
30. van den Bergh, dr. Antonius Petrus, te 's Gravenhage, geb. te Leiden 5 Juni 1825.
31. van den Bergh, Arnold, te Rotterdam, geb. te Geffen 24 October 1855.
32. van den Bergh, Isaac, te Rotterdam, geb. te Geffen 19 Augustus 1854.

Volgnummer.

33. van den Bergh, Joannes Franciscus Xaverius, te 's Gravenhage, geb. te Amersfoort 21 September 1837.
34. van den Bergh, Solko Johannes, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 4 Juni 1854.
35. van den Berkhoff, Bernardus Johannes, te 's Gravenhage, geb. te Utrecht 17 December 1846.
36. Bertels, Gerardus Johannes, te Schiedam, geb. te Gouda 19 Mei 1829.
37. Beukers, Wilhelmus Adrianus, te Schiedam, geb. te Schiedam 7 Januari 1837.
38. van Beyna, jhr. Petrus Johannes, te 's Gravenhage, geb. te Leenwarden 11 Mei 1839.
39. Biehon van Hoeselmonte, Cornelis Johan Adrian, te Rotterdam, geb. te Hillegersberg 29 Mei 1855.
40. Bieker Caertes, Johannes Martinus Annes, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 21 Augustus 1834.
41. Bierenes de Haan, dr. David, te Leiden, geb. te Amsterdam 3 Mei 1822.
42. Blaauw, Gilles, te 's Gravenhage, geb. te Arnhem 23 Juni 1841.
43. Blankenheym, Josephus Jacobus Marie, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 5 Juni 1837.
44. Blankers, Arnoldus, te Gorinchem, geb. te Veen 26 Augustus 1815.
45. Blokland, Dirk, te Rotterdam, geb. te Hardinxveld 21 Juli 1831.
46. Blokland Jan., Jan, te Hardinxveld, geb. te Hardinxveld 28 Augustus 1830.
47. Blom Coster, dr. Timen Henricus, te 's Gravenhage, geb. te Alkmaar 13 Juli 1817.
48. Blum, Johan Heinrich, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 8 Maart 1852.
49. Blussé, mr. Pieter Lodewijk Frans, te 's Gravenhage, geb. te Leiden 13 Maart 1818.
50. Bodaan, August George, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 17 Mei 1841.
51. Boden, Ernst Friedrich Hermann, te Rotterdam, geb. te Brunsyck 19 Juni 1840, Genaturaliseerd 13 April 1872.
52. van Boelens van der Haer, Jan Hendrik, te 's Gravenhage, geb. te Pietersbierum 30 November 1849.
53. Boer, Cornelis, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 8 April 1827.
54. Bonke, Johan Jacob, te Rotterdam, geb. te Alblasserdam 18 Juni 1835.
55. Boome, Gerardus Petrus, te 's Gravenhage, geb. te Maarsricht 29 October 1829.
56. van der Boor, Willem Gerbrand, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 27 Maart 1840.
57. Borwarth Stenmeckes, Pelgrom Leonard Henri, te 's Gravenhage, geb. te Batavia 13 September 1840.
58. Bos, Johannes Franciscus, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 18 October 1817.
59. Bos Am., Pieter, te Dordrecht, geb. te Sliedrecht 11 December 1835.
60. Bos, Pieter Adrianus, te Gorinchem, geb. te Sliedrecht 3 September 1838.
61. Both, Hendrik, te Rotterdam, geb. te Wilnis 9 Januari 1846.
62. van Brongel Douglas, mr. Casper baron, te 's Gravenhage, geb. te Groningen 2 Februari 1824.
63. van Brionen van de Grootte Lindt, Armond Nicolaas Justus Maria baron, te Wassenaar, geb. te Wassenaar 18 Juli 1839.
64. Broeksmet, Cornelis, te Schiedam, geb. te Meerdervoort 21 Mei 1833.
65. Brouwer, Lauchard Gerhard, te 's Gravenhage, geb. te Almelo 8 Augustus 1831.
66. Bruigom, Gerrit, te Delft, geb. te Delft 27 Maart 1841.
67. de Bruyn, Henricus Reinicus Wijnandus Marie Jacobus, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 12 Februari 1856.
68. de Bruyn, Jacob, te Zwammerdam, geb. te Bodegraven 4 Juli 1843.
69. Brunyzeel, Cornelis, te Rotterdam, geb. te St Annaalud 25 Augustus 1842.
70. van der Burg, Arnoldus, te Hazerswoude, geb. te Overschie 20 Maart 1811.
71. Burgerhoudt, Hendrik Adolph, te Kralingen, geb. te Rotterdam 26 September 1825.
72. Burgers, Adrianus Johannes Petrus Josephus, te 's Gravenhage, geb. te Arnhem, 3 Januari 1837.
73. van der Burgh, mr. Antonius Hubertus Hendriens, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 15 Februari 1845.
74. van der Burgh, Petrus Johannes, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 9 Januari 1850.
75. van Buuren van Heyst, Johannes Christiaan, te Vlaardingen, geb. te Vlaardingen 31 Januari 1825.
76. van Bylandt, mr. Carel Jean Emilius graf, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 8 Januari 1840.
77. van Bylandt, mr. Frederik Willem Carel Pieter graf, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 4 December 1841.
78. van Bylandt, Jules Ernest Othion graf, te 's Gravenhage, geb. te Brussel 24 Augustus 1863.
79. Bijveld, mr. Rudolph Theodoor, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 22 September 1835.

5
In 1894 gewijzigde
lijsten van verkie-
baren.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

Formele grondslag

Het Voorlopig Kiesreglement van 1848 (*Stbl.* 53, art.7) en later de Kieswet van 1850 (*Stbl.* 37) schreven voor, dat door Gedeputeerde Staten jaarlijks een lijst moest worden opgemaakt van de hoogstaangeslagenen in de directe belastingen die in de betreffende provincie woonden. De belangrijkste wijzigingen in deze Kieswet zijn hierboven reeds besproken. Zij vonden plaats in 1887 (*Stbl.* 154), in 1894 (*Stbl.* 5) en ten slotte in 1917 (*Stbl.* 398, 399, 400, 600, 661, 662 en 663), toen het opstellen ervan door de Grondwetswijziging feitelijk werd afgeschaft.

Uitvoeringsbesluiten en -procedures

In 1848 vond de Grondwetswijziging plaats waardoor het opstellen van de lijsten van verkiesbaren noodzakelijk werd. De eerste lijsten van hoogstaangeslagenen werden nog in 1848 samengesteld om direct een Eerste Kamer volgens de nieuwe Grondwet te kunnen samenstellen. Deze eerste lijsten hadden een provisioneel karakter: het zijn namenlijsten waarop bijvoorbeeld nog geen aanslagbedragen worden vermeld. De Grondwet van 1848 schreef voor dat het kiesrecht bij wet nader geregeld moest worden. De Kieswet kwam op 4 juli 1850 tot stand (*Stbl.* 37).⁴⁵

Deze Kieswet regelde onder meer de wijze waarop de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer dienden te worden samengesteld. Gedeputeerde Staten van iedere provincie moesten jaarlijks een lijst van hoogstaangeslagenen opstellen, 'hen aanwijzende, die in de op het oogenblik van het vaststellen der lijst tot de loopende dienst behorende kohieren, in de rijks directe belastingen, zoo in opcenten als in hoofdsom, het hoogst zijn aangeslagen'.⁴⁴ Daarbij werd de man geacht de aanslag in de directe belastingen te betalen van zijn vrouw, en de vader die van zijn minderjarige kinderen, wegens de goederen waarvan hij het vruchtgenot had.⁴⁵ Als bewijsmiddelen voor het bestaan van de aanslag vereiste de wet het aanslagbiljet en een uittreksel uit de kohieren der directe belastingen.⁴⁶

Bij het totstandkomen van de lijsten der hoogstaangeslagenen stelden de ontvangers der directe belastingen eerst opgaven samen 'waarin elke belastingschuldige, op hunne tot de loopende dienst behorende kohieren voorkomende, en het bedrag, waarvoor hij in elke belasting afzonder-

lijk is aangeslagen, wordt aangewezen'.⁴⁷ Zij zonden deze opgaven vervolgens naar de voorzitter van de gemeenteraad. Hij nodigde de inwoners der gemeente uit om 'zoo zij elders in de directe belastingen zijn aangeslagen, daarvan vóór den 15den Februarij te doen blijken'.⁴⁸ Vervolgens werden de eventueel aangevulde opgaven door de voorzitter van een waarmerk voorzien en in principe vóór 1 april naar Gedeputeerde Staten gezonden.⁴⁹ Zij nodigden daarop de inwoners der provincie uit om 'zoo zij elders in de rijks directe belastingen zijn aangeslagen daarvan vóór den 1sten April te doen blijken'.⁵⁰ Het kon immers voorkomen dat een hoogstaangeslagene wegens bezit van onroerend goed, het voeren van een tweede huishouding of bedrijf ook nog in een andere dan de woonprovincie belastingplichtig was. Onder ingezetene der provincie of der gemeente verstond artikel 2 van de Kieswet 'hem, die zijne woonplaats gedurende het laatste, aan de sluiting voorafgaande jaar binnen de provincie of gemeente gehad heeft'.

Daarna, maar vòòr de laatste dag van april, stelden Gedeputeerde Staten een lijst van de hoogstaangeslagenen in de provincie vast. Het aantal hoogstaangeslagenen was – zoals reeds vermeld – afhankelijk van het aantal inwoners: tot en met 1887 was dat één op de 3.000, daarna één op de 1.500 inwoners. Deze eerste lijst diende dan volgens de Kieswet dadelijk eind april, begin mei te worden gepubliceerd in een provinciaal dagblad⁵¹ en in de Staatscourant, omdat zij openbaar moest zijn en vooral bekend. Immers, ieder die ten onrechte op de lijst voorkwam, ontnam daarmee een ander zijn terechte plaatsing. Doorgaans treft men in mei, maar soms pas in juni, de eerste versie van de lijsten der hoogstaangeslagenen aan.⁵²

Dan bestond de mogelijkheid voor alle Nederlanders die over het volle genot der burgerlijke en burgerschapsrechten beschikten, bezwaren tegen de lijst in te dienen.⁵³ Deze konden bijvoorbeeld betrekking hebben op 'onbehoorlijke' vermelding van gegevens.⁵⁴ De bezwaren werden door middel van een van bewijsstukken voorzien verzoekschrift ingediend bij Gedeputeerde Staten. Zij namen daarop een met redenen omkleed besluit en brachten eventueel correcties aan op de lijst, waarna de belanghebbende in kennis werd gesteld.⁵⁵ Daarop volgde een periode van acht dagen waarin men tegen een besluit van Gedeputeerde Staten bezwaar kon aantekenen. De zaak werd dan aan de arrondissementsrechtbank voorgelegd.⁵⁶ Gedeputeerde Staten dienden zich uiteindelijk neer te leggen bij de uitspraak van de rechtbank en de eventueel opgelegde correcties op een definitieve lijst van hoogstaangeslagenen aan te brengen.⁵⁷

De aldus samengestelde lijst van verkiesbaren werd omstreeks 8 juni door Gedeputeerde Staten gesloten en vervolgens opnieuw – voor de tweede maal, maar nu in een definitieve versie – gepubliceerd in een provinciaal dagblad en in de Staatscourant. Daarnaast schreef de Kieswet voor dat tevens een afschrift van de lijst werd gezonden naar de Minister

van Binnenlandse Zaken.⁵⁸ De definitieve lijst bleef van kracht tot 8 juni van het daaropvolgende jaar, tenzij rechterlijke uitspraken aanleiding vormden voor het aanbrengen van wijzigingen.⁵⁹ In deze uitvoeringsprocedures werden in de periode 1850-1917 geen belangrijke wijzigingen aangebracht.

Naast voorschriften voor de wijze waarop de lijst van hoogstaangeslagenen tot stand diende te komen, bepaalde de Kieswet van 1850 tevens hetgeen moest worden vermeld: 'De lijst vermeldt, behalve den naam, de voornamen van den hoogstaangeslagene, de plaats en dagtekening zijner geboorte, de dagtekening zijner naturalisatie, zoo deze heeft plaats gevonden, het bedrag, waarvoor hij in elke belasting afzonderlijk is aangeslagen, en waar de aanslag is geschied'.⁶⁰ In de periode 1850-1893 bleven de vorm en de inhoud van de lijsten ongewijzigd, maar in 1894 werden daarin – zoals hierboven reeds is vermeld – belangrijke veranderingen aangebracht.

Interpretatie en betrouwbaarheid

De bedoeling van het opstellen van de lijsten was het aanwijzen van degenen die op grond van de door de wet gestelde criteria passief kiesrecht genoten en in aanmerking kwamen voor een zetel in de Eerste Kamer der Staten-Generaal. De lijsten vermelden daarom alleen mannelijke Nederlanders met een woonplaats binnen het 'Rijk in Europa', die tot de hoogste betalers van de directe belastingen in de woonprovincie behoorden in de periode 1850-1917.⁶¹ Weliswaar kwamen na 1887 tevens zij die hoge of gewichtige openbare betrekkingen hadden vervuld ervoor in aanmerking, maar het zou een misvatting zijn te veronderstellen dat ook zij op de lijsten van hoogstaangeslagenen worden vermeld.

Enkele beperkingen

De lijsten van verkiesbaren geven informatie over rijke ingezetenen en vormen een interessante bron voor systematisch historisch onderzoek naar de 19e-eeuwse maatschappelijke toplaag. Belangrijke beperkingen van de bron voor dergelijk onderzoek vloeien voort uit hetgeen in de Kieswet van 1850 werd bepaald. Deze schreef om te beginnen voor dat men een minimumleeftijd van dertig jaar bereikt diende te hebben om op de lijst te worden opgenomen. Welgestelden die jonger waren dan dertig jaar, worden op de lijsten dus niet vermeld. Echter, jongeren – minderjarige kinderen, jonger dan 23 jaar⁶² – van wie de vader het vruchtgenot van de goederen had, worden wel in zekere zin vertegenwoordigd door de aanslag van de vader op de lijsten, maar zij worden op de lijsten niet vermeld.

Hoewel ook gehuwde rijke vrouwen niet op de lijsten van verkiesbaren worden vermeld, werden zij volgens de wet vertegenwoordigd door hun man,⁶³ zodat hun belastingaanslagen op de lijsten deel uitmaken van de aanslagen die daar op naam van de echtgenoot staan. Rijke alleenstaande vrouwen – ongehuwden en weduwen – die volgens een tijdgenoot⁶⁴ geen uitzonderingen waren, komen op de lijsten van verkiesbaren echter niet voor.

Ook binnen het 'Rijk in Europa' woonachtigen, die niet over het volle genot der 'burgerlijke en burgerschapsregten' beschikten, zoals bijvoorbeeld zij die onder curatele stonden of een andere nationaliteit bezaten, maar hier wel eigenaar waren van onroerend goed waarover veel grondbelasting was verschuldigd, hier een groot en rijk gemeubileerd huis bewoonden of een aanzienlijk bedrijf voerden, worden niet op de lijsten van verkiesbaren vermeld. Wanneer er sprake was van een uit het buitenland afkomstige hoogstaangeslagene, diende voor alle duidelijkheid op de lijst een datum van naturalisatie te worden vermeld waaruit onvoorwaardelijk bleek dat hij Nederlander was.⁶⁵

Fiscale grondslag der verkiesbaarheid voor de Eerste Kamer

De verkiesbaarheid werd verder bepaald door de som van de aanslagen in de drie directe belastingen: de grond-, de personele- en de patentbelasting. De grondbelasting werd geheven op bezit van Nederlandse vaste goederen, zowel on- als gebouwd onroerend goed. De personele belasting was een soort weeldebelasting.⁶⁶ Zij werd geheven op uiterlijke tekenen van welstand en was gebaseerd op zes grondslagen, te weten: de huurwaarde van het pand dat men bewoonde, het aantal deuren en vensters, het aantal haardsteden, de waarde van het meubilair, het aantal dienstboden en het aantal paarden. De patentbelasting werd geheven op de uitoefening van handel, bedrijf, handwerk of nering.⁶⁷ Wegens het gelimiteerde karakter van de personele- en de patentbelasting was voor de verkiesbaarheid de grondbelasting c.q. grondbezit van het grootste gewicht. Grondbezit kon men immers in principe onbeperkt uitbreiden, terwijl de personele- en de patentbelasting aan een zeker maximum waren gebonden. Op de lijsten van verkiesbaren worden dus vooral, doch niet uitsluitend, rijke grondbezitters met onroerend goed binnen het 'Rijk in Europa' vermeld.

Zoals bij alle fiscale bronnen, dient rekening gehouden te worden met een zekere, maar nauwelijks te bepalen mate van belastingontduiking en -ontwijking, waardoor de aanslagen slechts een beperkt inzicht geven in de rijkdom. Daarnaast is voor een juiste interpretatie inzicht in veranderingen in de belastingwetgeving onontbeerlijk. Aangezien daarover reeds veel is gepubliceerd,⁶⁸ wordt volstaan met een verwijzing naar Bijlage 2 waar een overzicht van de betreffende belastingwetgeving is opgeno-

men. Wel wordt hier nog vermeld dat een eigenaar ook over met hypotheek bezwaarde vaste goederen grondbelastingplichtig was, de aanslag in het personeel afhankelijk was van de woonplaatsomvang, ook beheerders van andermans goederen patentplichtig konden zijn en men bovendien vrijdom van belasting kon genieten. Er kan dus niet zonder meer worden gesteld dat de rijkdom groter was naarmate de belastingaanslag hoger was.

Een van de belangrijkste beperkingen van de bron is dat effectenbezit althans tot 1894 onbelast was.⁶⁹ Door dit veelbesproken 'privilege der couponknippers'⁷⁰ werden rijke effectenbezitters met betrekkelijk lage aanslagen in de grondbelasting, de personele belasting en de patentbelasting op de lijsten niet vermeld.⁷¹ Ik wil dit met behulp van twee voorbeelden illustreren, afkomstig uit twee verschillende soorten aanvullende bronnen: aangiften van nalatenschappen in verband met de heffing van het recht van successie en van overgang (ook wel *memories van successie* genoemd) en de al veel in het historisch onderzoek gebruikte *boedelinventarissen*.⁷²

Een fraai voorbeeld van een schatrijke rentenier die niet op de lijsten van verkiesbaren wordt vermeld is, Louis Drucker. Hij overleed op 4 augustus 1884 in zijn woning 'Welgelegen' te Voorschoten en liet een fortuin na van f 9,9 miljoen. Het vermogen van Drucker werd uitvoerig gespecificeerd in zijn memorie van successie.⁷³ Het bestond voor een kleine f 4,8 miljoen (48%) uit buitenlandse effecten, f 4,3 miljoen (43%) aan hypotheek, onderhandse leningen en contanten in prolongatie uitgezet, f 775.000 (8%) aan diverse binnenlandse fondsen en aan Nederlandse aandelen een kleine f 13.000 (0,1%). De revenuen van deze beleggingen bedroegen ruim f 60.000. Verder beschikte hij over ongeveer f 2.500 aan contanten en saldi van rekeningen courant. Drucker bezat ook onroerend goed, maar niet veel. Het bestond uit de buitenplaats 'Welgelegen' te Voorschoten die werd getaxeerd op f 16.000 en een huis aan de Leidsche Kruisstraat te Amsterdam ter waarde van f 3.000. De inboedel vertegenwoordigde een geschatte waarde van ongeveer f 5.000.

Een ander voorbeeld is afkomstig uit de Amsterdamse boedelinventarissen. De Amsterdamer H.P.H. Arnold overleed 18 februari 1855 op 77-jarige leeftijd en was toen zonder beroep.⁷⁴ Uit zijn boedelinventaris valt op te maken dat hij weliswaar minder vermogend was dan Louis Drucker, maar toch ook een aanzienlijk fortuin had vergaard. Hij bezat voor bijna f 900.000 aan effecten en was eigenaar van twee huizen, waarvan hij er één zelf bewoonde, namelijk aan de Keizersgracht nummer 315 te Amsterdam. De huizen werden niet getaxeerd – dat liet men doorgaans na bij het opmaken van een boedelinventaris – maar hij betaalde f 262 aan grondbelasting en daarnaast f 130 aan personele belasting, terwijl hij in het patent niet was aangeslagen. Daarmee bedroeg zijn totale aanslag in

de directe belastingen f 392, zodat hij het vereiste minimum-belastingbedrag van f 891,29 in 1850 voor de Noordhollandse lijst van verkiesbaren lang niet haalde.

Ook welgestelde Nederlanders wier rijkdom voornamelijk bestond uit bezit buiten ons land, komen op de lijsten van verkiesbaren niet voor. Zo konden bezitters van bijvoorbeeld uitgestrekte landerijen overwegend in het buitenland of in de koloniën zeer welgestelde Nederlanders zijn, die echter wegens hun lage aanslagen in de directe belastingen niet tot de hoogstaangeslagenen behoorden. Dergelijke welgestelden zullen vermoedelijk vooral in de grensprovincies en in de koloniën zijn voorgekomen. Hetzelfde geldt voor degenen wier rijkdom voor een belangrijk deel bestond uit weelderig ingerichte tweede huizen in het buitenland en eigenaars van bijvoorbeeld buiten de grenzen gevestigde fabrieken met betrekkelijk lage aanslagen in de directe belastingen. Zij konden tot degenen behoren die in werkelijkheid de rijkste inwoners waren, maar ook zij worden op de lijsten niet vermeld. De lijsten van hoogstaangeslagenen verstrekken dus gegevens van zeer rijke ingezetenen, maar dit betekent niet per se dat zij daadwerkelijk de rijksten waren.

Wijze van samenstelling en de gevolgen daarvan voor historisch onderzoek

De lijsten werden per provincie opgesteld en dit heeft consequenties voor het gebruik ervan in historisch onderzoek: de bron heeft een provinciaal karakter en kan daarom het beste voor provinciaal (of lokaal) onderzoek worden benut. Bijeenvoeging van alle provinciale lijsten van verkiesbaren zal niet zomaar resulteren in een lijst van de hoogste mannelijke belastingbetalers van dertig jaar en ouder in Nederland.

Het aantal verkiesbaren per provincie was immers afhankelijk van de omvang der provinciale bevolking. Hierdoor varieert niet alleen het aantal hoogstaangeslagenen per provincie, maar verschilt ook de vereiste minimum-belastingaanslag per provinciale lijst.⁷⁵ Bij een gelijke totale aanslag in de drie directe belastingen zou iemand in de ene provincie wel en in de andere niet op de lijst van hoogstaangeslagenen kunnen voorkomen. Daarnaast kon men door toevallige omstandigheden zijn plaats op de lijst verliezen, zonder echter in gegoedheid te zijn achteruitgegaan, bijvoorbeeld wegens de verhuizing van één of meer kapitaalkrachtige personen naar de provincie waarin men zelf woonde.

Ook bij het gebruik van de lijsten in provinciaal onderzoek moet rekening worden gehouden met de beperkingen van de bron. Bij het opstellen van de lijsten werd een beroep gedaan op de vrijwillige aangifte door de belastingplichtige. Men diende volgens de Kieswet uit eigen beweging aanslagen te melden in andere gemeenten of provincies dan de woonplaats en -provincie. Onvolledige opgave en registratie zijn daardoor niet

uitgesloten. Zo is het denkbaar dat iemand die de fiscale drempel van de woonprovincie al was gepasseerd, de aangifte van bezit van vaste goederen elders achterwege liet. Aanvullend onderzoek in toetsende en verrijkende bronnen verdient daarom aanbeveling.

Betrouwbaarheid

Ter controle van de opgenomen gegevens werden de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer jaarlijks met opzet twee maal gepubliceerd in de Staatscourant en in provinciale dagbladen. De achterliggende gedachte hiervan was natuurlijk te komen tot zo nauwkeurig mogelijke lijsten via een eerste – voorlopige – en een tweede – definitieve – publikatie. Wellicht werd hiermee een beroep gedaan op sociale controle, want zowel de betrokkene als derden konden naar aanleiding van de eerste publikatie bezwaren indienen en om correcties verzoeken. In de praktijk blijkt dat dit ook is gebeurd, zij het in beperkte mate.⁷⁶ Men kan aannemen dat onjuiste gegevens van de eerste lijsten zijn gecorrigeerd en de in de gesloten lijsten opgenomen gegevens in het algemeen redelijk betrouwbaar zijn.⁷⁷ Controle kan overigens eenvoudig plaatsvinden met behulp van de verderop genoemde toetsingsbronnen.

Concluderend kan men stellen dat de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal een rijke bron zijn voor historisch onderzoek naar de maatschappelijke toplaag van de Nederlandse samenleving in de periode 1848-1917. De lijsten geven in een goed toegankelijke en complete serie lijsten per provincie veel informatie over zeer rijke inwoners. De aard van de bron maakt het verder goed mogelijk om de vermelde gegevens te controleren en aan te vullen met informatie uit andere bronnen.

3 VERWIJZENDE NOTITIES

Vindplaatsen

Zoals reeds eerder werd vermeld, schreef de Kieswet van 1850 voor dat de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal jaarlijks minimaal twee maal gepubliceerd dienden te worden in een dagblad⁷⁸ uit de betreffende provincie en in de *Staatscourant*. Doorgaans staat boven iedere provinciale lijst in de *Staatscourant* de naam vermeld van het provinciale dagblad waarin de lijst eveneens werd gepubliceerd. Het gebruik van de *Staatscourant* biedt het voordeel dat daarin jaarlijks alle provinciale lijsten werden gepubliceerd, terwijl in de provinciale dagbladen uiteraard slechts de lijst van de betreffende provincie werd opgenomen. Volledigheidshalve wordt nog vermeld, dat zij – nadat de gesloten lijsten in de *Staatscourant* en de provinciale dagbladen waren gepubliceerd – ook in het *Provinciaal Blad* van de provincie werden gepubliceerd.

Aanvullende bronnen

Gerelateerde bronnen

De lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal werden samengesteld op basis van de aangifte van de ontvangers der directe belastingen. Daarna werden zij eventueel gecorrigeerd naar aanleiding van reclames die door de betrokken hoogstaangeslagenen zelf of door derden werden ingediend bij Gedeputeerde Staten. Het is mogelijk dat het basismateriaal in de vorm van kladlijsten incidenteel bewaard is gebleven, maar doorgaans zal dit zijn vernietigd. Zie verder ook hieronder: ‘Toetsingsbronnen’ en ‘Combinatie en verrijking van de informatie’.

Toetsingsbronnen

De op de lijsten van verkiesbaren vermelde gegevens kunnen worden getoetst met informatie uit verschillende bronnen. Allereerst zijn er de publikaties van de ‘lijsten der hoogstaangeslagenen’ in de betreffende provinciale dagbladen⁷⁹ en *Provinciale Bladen*, die identiek behoren te zijn. Verder schreef de Kieswet voor dat er tevens afschriften van de gesloten lijsten der hoogstaangeslagenen door Gedeputeerde Staten werden gezonden naar de Minister van Binnenlandse Zaken. Voor de leden van de Staten-Generaal onder de hoogstaangeslagenen kunnen ook de geloofs-brieven nog worden benut.⁸⁰ Verder kunnen akten van de burgerlijke

stand en het bevolkingsregister worden gebruikt om de biografische gegevens te controleren c.q. aan te vullen. De titels van de hoogstaangeslagenen kunnen worden gecontroleerd met behulp van onder meer de *Nederlandse Adels- en Patriciaatsboekjes* en de gepubliceerde lijsten van de Nederlandse adel in het *Staatsblad*.⁸¹ Ook de gegevens over naturalisatie kunnen worden gecontroleerd met behulp van het *Staatsblad*: het betreffende nummer van het *Staatsblad* staat doorgaans in een voetnoot op de lijst van verkiesbaren vermeld. De aanslagen in de directe belastingen kunnen incidenteel worden getoetst met behulp van belastingkohieren die soms nog aanwezig zijn in de gemeentearchieven⁸² en met kadastrale archieven voor wat betreft de grondbelasting. Ook lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraad komen daarvoor in aanmerking.⁸³

Literatuur

Andere gidsen en commentaren

- N. Bos en R. de Peuter, 'Over lijsten van verkiesbaren en elite-onderzoek', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 14 (1988) 412-437.
- M.G.J. Duijvendak en J.J. de Jong, 'Eliteonderzoek: rijkdom, macht en status in het verleden', *Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis* 11 (1993).

Recente historische studies (na 1945), van belang voor een goed begrip van de historische situering

- G.A.M. Beekelaar, 'Tussen twee revolutiejaren. De Eerste Kamer van 1830 tot 1848. De laatste jaren van Willem I. De regeringsjaren van Willem II' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 83-139.
- J.Th.J. van den Berg, 'Evenredige vertegenwoordiging in Nederland', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 92 (1979) 452-472.
- L. Blok, 'Rondom de kieswet van 1850: gedane zaken namen geen keer', in: *Figuren en figuraties. Acht opstellen voor J.C. Boogman* (Groningen 1979) 155-167.
- Stemmen en kiezen: het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850 (Groningen 1987).
- 'Van eene wettelijke fictie tot eene waarheid. Beschouwingen over kiesstelsel en kiesrecht in de eerste helft van de negentiende eeuw', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 92 (1979) 391-412.

- J.A. Bornewasser, 'Ministeriële verantwoordelijkheid voor en na 1848', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 71-100.
- 'De Katholieken en het ontstaan van hun politieke partijorganisatie', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 188-208.
- 'Het Koninkrijk der Nederlanden 1815-1830', in: *(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel x1 (Haarlem 1988) 233-250.
- J.C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1848-1858* (Bussum 1978).
- 'De "revolutie" van 1848 en haar nasleep', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel x11 (Haarlem 1977) 333-353.
- 'Het eerste ministerie-Thorbecke 1849-1853', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel x11 (Haarlem 1977) 353-378.
- 'The Netherlands in the European scene, 1813-1913', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 55-70.
- N.J.P.M. Bos, 'Vermogensbezitters en bevoorrechte belastingbetalers in de negentiende eeuw', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 105 (1990) afl. 4, 553-577.
- I.J. Brugmans, 'Het ontwakken der arbeidende klasse', in: J.M.W. Binneveld (ed.), *Geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging in de 19e eeuw* ('s-Gravenhage 1978) 12-41.
- N. Cramer, 'De Eerste Kamer na 1917 in heroverweging' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 283-345.
- H. Daalder, 'Political elites and democratization: pluralisme and segmentation in the Netherlands (1848-1940)', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 162-187.
- H. van Dijk, 'Wealth and property in the Netherlands in modern times', *Mededelingen Centrum voor Maatschappijgeschiedenis* no. 8 (1980).
- A.J.H. van Ette, 'Onze Volksvertegenwoordigers 1815-1849', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor de Genealogie*, jaargang vi, 1952, 11-65.
- S.J. Fockema Andreae en H. Hardenberg (ed.), *500 jaren Staten-Generaal in de Nederlanden; van statenvergadering tot volksvertegenwoordiging* (Assen 1964).
- K. Groen, 'Het aantal leden der Staten-Generaal', in: *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* (1951) 515-547.

- J. van der Haar, *De geschiedenis van het ontstaan der Eerste Kamer in het jaar 1815* (z.p., z.j.).
- P. van Horssen en D. Rietveld, 'De Sociaal Democratische Bond', in: J.M.W. Binneveld (ed.), *Geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging in de 19e eeuw* ('s-Gravenhage 1978) 41-56.
- G.J. Hooykaas, 'De politieke ontwikkeling in Nederland 1830-1840', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* x1 (Bussum 1983) 306-314.
- J.J. Huizinga, 'Een gebroken spiegel. Zeventig jaar districtenstelsel (1848-1917)', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 92 (1979) 426-437.
- E.H. Kossman, *The Low Countries 1780-1940* (Oxford 1978).
- — 'The crisis of the Dutch State 1780-1813: nationalism, federalism, unitarism', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 38-54.
- A.F. Mellink, 'Een poging tot democratische coalitievorming: De Nederlandse kiesrechtbeweging als volkspartij (1886-1891)', in: J.M.W. Binneveld (ed.), *Geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging in de 19e eeuw* ('s-Gravenhage 1978) 56-85.
- P.J. Oud, *Honderd jaren; een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940* (Assen 1979).
- L. Prakke, 'Van links naar rechts. De Eerste Kamer van 1887 tot 1917' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 227-267.
- E. van Raalte, *De geschiedenis van de opening der Staten-Generaal van 1814 tot 1951* ('s-Gravenhage 1952).
- L.J. Rogier, 'Uit verdeeldheid tot eenheid', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 24-37.
- J.Th. de Ruwe, *De Eerste Kamer der Staten-Generaal* (Nijmegen 1957).
- H. de Schepper, 'De Eerste Kamer in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Totstandkoming van de Eerste Kamer. Institutionele en politieke geschiedenis' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 15-59.
- Jaap Talsma, 'Geeft met verschuldigde eerbied te kennen... Petities over kiesstelsels en kiesrecht uit de periode 1848-1850', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jaargang 92 (1979) 438-451.
- Th.I.M. Thurlings, 'De Eerste Kamer der Staten-Generaal. Macht, gezag en invloed. Bespiegelingen van een oud-Voorzitter' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 443-479.

- Th. van Tijn, 'The party structure of Holland and the outer provinces in the nineteenth century', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 100-128.
- J.J. Vis, 'Van "ménagerie du Roi" tot politiek college. De Eerste Kamer van 1849 tot 1887' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 163-211.
- C.W. de Vries, 'Politieke invloeden op de Grondwetsherziening 1848', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 71 (1968) 51 e.v.
- Joh. de Vries, 'Het censuskiesrecht en de welvaart in Nederland 1850-1917', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 34 (1974) 178-231.
- C.B. Wels, 'Stemmen en kiezen 1795-1922', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 92 (1979) 313-332.
- W.J. Welderen baron Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland*, deel 1, 1849-1890 ('s-Gravenhage 1950).
- C.H.E. de Wit, 'De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw en Frankrijk 1780-1801', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 1-23.

Administratief-juridische publikaties, van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming

Van Hasselt, *Verzameling van Nederlandse staatsregelingen en Grondwetten* (Alphen aan den Rijn 1964).

De volgende wetten en uitvoeringsbesluiten:

- Wet van den 8sten September 1848, tot herziening van de Additionele artikelen der Grondwet (*Stbl.* 53) art. 7.
- Wet van den 11den Oktober 1848, houdende herziening van de Additionele artikelen der Grondwet (*Stbl.* 70).
- Wet van den 4den Julij 1850, regelende het kiesrecht en de benoeming van afgevaardigden ter Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal, mitsgaders den rooster hunner aftreding (*Stbl.* 37).
- Wet van den 10den Augustus 1887, tot het in overweging nemen van een voorstel van verandering in de Additionele artikelen der Grondwet (*Stbl.* 154).
- Wet van den 6den November 1887, houdende veranderingen in de Additionele artikelen der Grondwet (*Stbl.* 193).
- Besluit van den 14den Februari 1888, tot aanwijzing van de hooge en gewichtige openbare betrekkingen, waarvan het bekleeden of bekleed hebben de verkiesbaarheid tot lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal medebrengt (*Stbl.* 23).
- Wet van den 30sten December 1887, tot wijziging van de Wet van den

- 4den Julij 1850, gewijzigd bij de Additionele artikelen der Grondwet (*Stbl.* 257).
- Wet van den 12den Augustus 1890, tot aanwijzing van de hooge en gewichtige openbare betrekkingen, bedoeld in art 90 van de Grondwet (*Stbl.* 148).
- Wet van den 11den Januari 1894, tot wijziging van de artikelen 73 en 76 der Kieswet (wet van 4 juli 1850, *Stbl.* 37, gewijzigd door artikel v11 van de Additioneele artikelen der Grondwet en de wet van 20 December 1887, *Stbl.* 257) (*Stbl.* 5).
- Besluit van den 7den Februari 1894, tot vaststelling van den vorm en de inrichting der lijst van hoogstaangeslagenen, bedoeld in art. 76 der Kieswet (*Stbl.* 30).
- Wet van den 7den September 1896, tot regeling van het kiesrecht en de benoeming van afgevaardigden ter Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal (*Stbl.* 154).
- Wet van den 31sten December 1896, tot wijziging der Kieswet (*Stbl.* 245).
- Wet van den 31 December 1897, tot wijziging van de artikelen 100 en 102 der Kieswet (*Stbl.* 309).
- Wet van den 8sten December 1900, houdende nadere wijziging van eenige bepalingen der Kieswet (*Stbl.* 208).
- Besluit van den 29sten December 1900, tot bepaling van den dag, waarop de wet van den 8sten December 1900 in werking treedt, (*Stbl.* 218).
- Besluit van den 13den Februari 1901, ter bekendmaking van den tekst der Kieswet (*Stbl.* 66).
- Wet van den 27sten April 1912, tot regeling van het armbestuur [art. 90 wijzigd art. 23 van de Kieswet] (*Stbl.* 165).
- Wet van den 27sten Maart 1915, tot wijziging van de Provinciale Wet en van de Kieswet, in verband met de wet op de Inkomstenbelasting 1914 (*Stbl.* 170).
- Wet van den 29sten November 1917, tot verandering in de Additionele Artikelen der Grondwet [par. 2, art. v11 brengt wijzigingen aan in de Kieswet van 1896] (*Stbl.* 662).
- Besluit van den 15den December 1917, ter bekendmaking van den tekst der Kieswet, zooals die wet laatstelijk gewijzigd is bij het Additioneel Artikel v11 der Grondwet, en van den tekst van de artikelen van den Provinciale Wet en der Gemeentewet, zooals die wetten onderscheidenlijk laatstelijk gewijzigd zijn bij de Additionele Artikelen v111 en ix der Grondwet, en voorzover de artikelen dier wetten verwijzen naar artikelen of gedeelten van artikelen der Kieswet (*Stbl.* 693).

Voor een goed begrip en een juiste interpretatie van de op de lijsten der

hoogstaangeslagenen vermelde belastingbedragen is kennis van de belastingstructuur en de wijzigingen die daarin optraden in de periode 1850-1917, onontbeerlijk. De volgende recente studies bieden daarbij hulp:

- L. Blok en J.M.M. de Meere, 'Welstand, ongelijkheid in welstand en het censuskiesrecht in Nederland omstreeks het midden van de 19de eeuw', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 41 (1978) 175-294.
- N.J.P.M. Bos, 'Belastingen als bron voor economische en sociale geschiedenis in de tweede helft van de negentiende eeuw, met bijzondere aandacht voor Limburg', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 54 (1991) 50-102.
- N.J.P.M. Bos en R.C.J. van Maanen, 'Fiscale bronnen: structuur en onderzoeksmogelijkheden', *Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis* 10 (1993).
- E. Homburg, 'Personele belastingen en sociale stratificatie: De invloed van de woonplaatsomvang', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 14 (1988) 312-320.
- P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M. Terwisscha van Scheltinga, *De registers van patentplichtigen, 1805-1893*, Broncommentaren 11 ('s-Gravenhage 1987).
- W. Meyer, J.W.B. van Overhagen en Dr. P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse provinciën en gemeenten in de periode 1850-1914', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 33 (1970) 27-67.
- J.W.B. van Overhagen en Dr. P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse rijksoverheid in de periode 1850-1914', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 32 (1967-68) 206-235.
- B. de Vries, *Electoraat en elite. Sociale structuur en sociale mobiliteit in Amsterdam 1850-1895* (Amsterdam 1986).
- Joh. de Vries, 'Het censuskiesrecht en de welvaart in Nederland 1850-1917', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 34 (1974) 178-231.

Historische studies

- Nick Bos, 'De "deftige lui". Elites in Maastricht tussen 1850 en 1890', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 12 (1986) 53-89.
- N. Bos en R. de Peuter, 'Over lijsten van verkiesbaren en elite-onderzoek', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 14 (1988) 412-437.
- L. Buning, *Het herenbolwerk. Politieke en sociale terreinverkenningen in Drenthe over de periode 1748-1888* (Assen 1966).
- Maarten Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant (circa 1810-1914)* ('s-Hertogenbosch 1990).

- N. van Eerde-Kooy, 'De hoogstaangeslagenen, een onderzoek naar de kenmerken van deze groep welgestelden 1850-1890' (Sociologisch Instituut Universiteit van Amsterdam 1983, onuitgegeven).
- Yme Kuiper, 'Avondrood van de Friese landadel; Over absenteïsme, paternalisme en socialisme in het laat 19de-eeuwse Friesland', in: *Vrije Fries*, LXVIII (1988) 7-24.
- — *Adel in Friesland 1780-1880* (Groningen 1993).
- J.M.M. de Meere, 'Economische ontwikkeling en levensstandaard in Nederland gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw', *Cahiers sociale geschiedenis* 1 ('s-Gravenhage 1982).
- J.K.S. Moes, 'Electoraat en absenteïsme in de Zuidhollandse plattelands-gemeenten Ter Aar, Valkenburg en Voorschoten in de tweede helft van de 19e eeuw; de beleggingen in onroerend goed van stedelijke kapitalisten in de periode 1850-1900' (scriptie Economische Geschiedenis, Rijksuniversiteit Leiden 1988, onuitgegeven).
- L. Prakke, 'Van links naar rechts. De Eerste Kamer van 1887 tot 1917' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 227-267.
- H.A.J. van Schie, 'De verkiesbaarheid voor het lidmaatschap van de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1849-1923' (scriptie Parlementaire Geschiedenis, Noordwijk 1983, onuitgegeven).
- J.J. Vis, 'Van "ménagerie du Roi" tot politiek college. De Eerste Kamer van 1849 tot 1887' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 163-211.
- H. de Vries, 'Absenteïsme van grootgrondbezitters in Nederland 1850-1890', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 38 (1975) 109-123.
- N. Wilterdink, *Vermogensverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw* (Amsterdam 1984).

4 MOGELIJKE GEBRUIKSWIJZEN IN HET HISTORISCH ONDERZOEK

Themata

De bron leent zich goed voor onderzoek op zowel lokaal, regionaal als nationaal niveau naar:

- elites;
- inkomens- en vermogensverhoudingen;
- familiegeschiedenis;
- de verdeling van onroerend goed.

Combinatie en verrijking van de informatie

De gegevens van de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal kunnen worden aangevuld met verschillende bronnen. De biografische gegevens van de hoogstaangeslagenen die tot leden van de Eerste en de Tweede Kamer werden gekozen, kunnen worden aangevuld met informatie uit de gecomputeriseerde databestanden van het Parlementair Documentatie Centrum, Rijksuniversiteit Leiden.⁸⁴ Daarin zijn onder meer ook gegevens betreffende de beroepen en de carrières opgenomen. Voor de andere hoogstaangeslagenen kunnen bijvoorbeeld de collectie familiearchieven en de publikaties van het Centraal Bureau voor Genealogie worden geraadpleegd, evenals de verschillende bewaard gebleven huis- en familiearchieven in de rijks- en gemeentelijke archiefbewaarplaatsen e.d. Verder kunnen de 'kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag'⁸⁵ en de 'lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal', '(...) voor de Provinciale Staten' en '(...) voor de Gemeenteraad'⁸⁶ worden benut om de hoogstaangeslagenen in sociaal opzicht beter te kunnen plaatsen. De hypothecaire en kadastrale archieven kunnen worden gebruikt om de op de lijsten vermelde aanslagen in de grondbelasting te verrijken.⁸⁷ Daarnaast kunnen notariële akten van eigendomstransmissie waardevolle informatie geven over mutaties in het bezit van vaste goederen en koop- en soms ook huur- en pachtprijzen. De op de lijsten vermelde aanslagen in de personele belasting kunnen bijvoorbeeld worden aangevuld met informatie uit boedelinventarissen en boedelscheidingen, terwijl ook memories van successie daarbij van belang kunnen zijn. Voor de aanslagen in de patentbelasting kunnen de registers van patentplichtigen worden gebruikt om extra gegevens te verkrijgen⁸⁸ en wellicht soms ook nog bewaard gebleven bedrijfs-

archieven. Ook veel gedrukte bronnen kunnen interessant zijn voor verrijking van de lijsten van verkiesbaren. Genoemd kunnen worden bijvoorbeeld verschillende publikaties uit de serie *Jaarcijfers omtrent bevolking, landbouw, handel, belastingen, onderwijs enz.*, uitgegeven door de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland, en de *Statistiek van het Koninkrijk der Nederlanden. Opgaven betreffende de verdeeling van het grondbezit*, 2 dln. ('s-Gravenhage 1881) uitgegeven door het *Departement van Finantien*, en de Nederlandse *Adels- en Patriciaatsboekjes* en *Staatsalmanakken*.

NOTEN

- * Gaarne bedankt de auteur B.M.A. de Vries voor haar stimulerende inbreng bij de totstandkoming van dit broncommentaar, N. van Eerde-Kooy voor het ter beschikking stellen van haar stageverslag 'De hoogstaangeslagenen, een onderzoek naar de kenmerken van deze groep welgestelden 1850-1890' (Amsterdam 1983, onuitgegeven), N.J.P.M. Bos, R. de Peuter en R.C.J. van Maanen voor hun waardevolle opmerkingen bij de eerste versie van dit broncommentaar, en H.A.J. van Schie voor de gulle toestemming 'een onbeperkt gebruik' te maken van zijn scriptie 'De verkiesbaarheid voor het lidmaatschap van de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1849-1923', (Noordwijk 1983, onuitgegeven). Zij zijn echter niet voor de inhoud van dit Broncommentaar aansprakelijk. Momenteel werkt de auteur aan een dissertatieproject, met als werktitel 'Tussen trend en traditie. De hoogstaangeslagenen in de rijksdirecte belastingen en de veranderingen in het vermogensbezit in Zuid-Holland 1850-1900'. Ten behoeve van dit project is de informatie van alle provinciale lijsten van hoogstaangeslagenen in de jaren 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890 in gecomputeriseerde databestanden overgebracht.
- 1 Zie voor archivalia: H.A.J. van Schie, *Inventaris van de archieven van de Staten-Generaal 1814-1815 en van de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1814-1945* ('s-Gravenhage 1988).
 - 2 P.J. Oud, *Honderd jaren; een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland* (Assen 1979) 3; H. de Schepper, 'De Eerste Kamer in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Totstandkoming van de Eerste Kamer. Institutionele en politieke geschiedenis' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 16 e.v.
 - 3 B.M.A. de Vries, *De lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraad, 1851-1886*, Broncommentaren VI ('s-Gravenhage 1988) 5-14.
 - 4 Volgens art. 80 der Grondwet van 1815.
 - 5 J.Th. de Ruwe, *De Eerste Kamer der Staten-Generaal* (Nijmegen 1957) 2; M.J. Kramer, *De Eerste Kamer in Nederland* (Amsterdam 1918) 122 e.v.
 - 6 P.J. Oud, *Honderd jaren*, 3; M.J. Kramer, *Eerste Kamer*, 122 e.v.
 - 7 H.A.J. van Schie, 'De verkiesbaarheid voor het lidmaatschap van de Eerste Kamer der Staten-Generaal' (Noordwijk 1983, onuitgegeven werkstuk parlementaire geschiedenis) 10; M.J. Kramer, *Eerste Kamer*, 118 e.v.
 - 8 J.Th. de Ruwe, *Eerste Kamer*, 3; art. 82 Grondwetsherziening 1840; H.A.J. van Schie, *Verkiesbaarheid*, 6-8.
 - 9 Zie H. de Schepper, 'De Eerste Kamer in het Verenigd Koninkrijk', in Postma, *Binnenhof*, 51-57; G.A.M. Beekelaar, 'Tussen twee revolutiejaren. De Eerste Kamer van 1830 tot 1848. De laatste jaren van Willem I. De regeringsjaren van Willem II' in: Postma, *Binnenhof*, 83-139.

- 10 G.A.M. Beekelaar, 'Tussen twee revolutiejaren', in: Postma, *Binnenhof*, 112-139; J.J. Vis, 'Van "ménagerie du Roi" tot politiek college. De Eerste Kamer van 1849 tot 1887' in: Postma, *Binnenhof*, 163-211.
- 11 Ter afwisseling worden hier in de tekst de benamingen lijsten van verkiesbaren en lijsten van hoogstaangeslagenen door elkaar gebruikt. Zij betekenen hetzelfde. In de Bataafse tijd werden er eveneens lijsten van hoogstaangeslagenen samengesteld. Hoewel deze niets van doen hebben met de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal, verdienen zij hier wel te worden vermeld. Er werden eigenlijk twee soorten lijsten opgemaakt: lijsten van hoogstaangeslagenen die betrekking hadden op een heel departement (\pm 1811), en lijsten die de honderd hoogstaangeslagenen telden van steden met meer dan 5.000 inwoners (\pm 1813). Zij bieden mogelijkheden om vergelijkingen te maken met de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer. Als voorbeeld van de eerstgenoemde categorie: P.J. van Winter, *De lijsten der hoogstaangeslagenen in het departement van de Westereems* ('s-Gravenhage 1951) en ook J.T. Anema, 'De hoogstaangeslagenen in Friesland in 1812', in: *Liber amicorum Jhr. mr. C.G. van Valkenburgh* ('s-Gravenhage 1985) 14-23. Zie voor de laatstgenoemde categorie: Dr. Leonie van Nierop, 'De honderd hoogstaangeslagenen te Amsterdam in 1813 (Liste des cents plus imposés de la ville d'Amsterdam)', in: *Economisch-historisch jaarboek*, x1 (1925) 1-76; Dr. Leonie van Nierop, 'Toevoegingen tot de aanvullingen bij de honderd hoogstaangeslagenen te Amsterdam in 1813', in: *Economisch-historisch jaarboek*, x111 (1927) 247-249; Dr. E. Wiersum, 'De honderd hoogstaangeslagenen te Rotterdam in 1813 (Liste des cent plus fort contribuables de la commerce de Rotterdam)', in: *Economisch-historisch jaarboek*, xvi (1930) 166-210; Abr. Muller, 'De honderd hoogstaangeslagenen te Middelburg in 1812', in: *Economisch-historisch jaarboek*, xv11 (1931) 81-116; Dr. W. Moll, 'De honderd hoogstaangeslagenen te 's-Gravenhage in 1813 (Liste des cent plus fort contribuables de la commune de la Haye)', in: *Economisch-historisch jaarboek*, x1x (1935) 3-63. Een interessante recente studie waarbij deze beide Napoleontische lijsten zijn gebruikt, betreft N.J.P.M. Bos, 'Rijkdom in revolutietijd. Oude en nieuwe rijken te Maastricht, 1795-1814', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 52 (1989) 148-198. J.M.M. de Meere gebruikt ook nog een interessante 'confidentiële' lijst van tien hoogstaangeslagenen per provincie (inclusief die uit de Zuidelijke Nederlanden) uit 1821. J.M.M. de Meere, 'Economische ontwikkeling en levensstandaard in de eerste helft van de negentiende eeuw. Aspecten en trends', in: *Cahiers Sociale Geschiedenis* 1 ('s-Gravenhage 1982) 66.
- 12 Wet van den 8sten September 1848, tot herziening van de Additionele Artikelen der Grondwet, *Stbl.* nr. 53, art. 7 betreffende het Voorlopig Kiesreglement.
- 13 Zie noot 12, art. 28: 'De Koning kiest uit de candidaten 39 leden der Eerste Kamer'.
- 14 Wet van den 4den Julij 1850, regelende het kiesregt en de benoeming van afgevaardigden ter Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal, mitsgaders den rooster hunner aftreding.

- 15 Volgens art. 78 der Grondwet van 1848 werden de leden van de Eerste Kamer door de Provinciale Staten gekozen in de volgende verhouding: Noord-Brabant 5, Gelderland 5, Zuid-Holland 7, Noord-Holland 6, Zeeland 2, Utrecht 2, Friesland 3, Overijssel 3, Groningen 2, Drenthe 1, Limburg 3.
- 16 N. Cramer, 'De Eerste Kamer na 1917 in heroverweging' in: Postma, *Binnenhof*, 289-293; Th.I.M. Thurlings, 'De Eerste Kamer der Staten-Generaal. Macht, gezag en invloed. Bespiegelingen van een oud-Voorzitter' in: Postma, *Binnenhof*, 443-479.
- 17 M.J. Kramer, *Eerste Kamer*, 25 e.v.; J.J. Vis, 'Van "ménagerie du Roi" tot politiek college. De Eerste Kamer van 1849 tot 1887', in Postma, *Binnenhof*, 163-211.
- 18 *Handelingen 1847-1848*, 567, 732-744.
- 19 Zie bijvoorbeeld de vele verzoekschriften uit het land om de Eerste Kamer in 1848 op te heffen. ARA II, Tweede Kamer: *petities 1848*, doos 880-883; H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 19, 49; Mr. A.R. Arntzenius, *Handelingen over de herziening der Grondwet*, 1 ('s-Gravenhage 1884-1888) 11, 80, 92, 105, 152.
- 20 Zie Bijlage A.
- 21 J.Th. de Ruwe, *Eerste Kamer*, 5. Tussen 1888 en 1917 zijn 53 leden op grond van hun vervulling van hoge en gewichtige openbare betrekkingen in de Eerste Kamer gekomen tegenover 105 leden die wegens het voorkomen op de lijsten van hoogstaangeslagenen in die Kamer zaten. H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 34, 65-66.
- 22 Zie Bijlage A.
- 23 Dit was twee keer voorgekomen, namelijk bij de leden Jhr. H.A.D. Coenen en mr. H.J. Smit, die respectievelijk in 1876 en in 1884 moesten aftreden omdat zij niet meer voorkwamen op de lijsten van hoogstaangeslagenen. H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 41-42; ARA II, Eerste Kamer, ontslag leden, voorlopig nr. G 69.
Sinds 1888 behoorde aftreden wegens het niet meer voorkomen op de lijst van hoogstaangeslagenen tot het verleden. Zodra zich die situatie voordeed, kon de betrokkene lid blijven en na zijn periodiek aftreden herkozen worden wegens het bekleed hebben van de hoge en gewichtige openbare betrekking van het lidmaatschap van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Dit heeft zich voorgedaan bij 14 leden, die dus bij het ontbreken van deze verkiesbaarheidsvereisten hadden moeten aftreden, danwel niet herkozen hadden kunnen worden. H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 35; L. Prakke, 'Van links naar rechts. De Eerste Kamer van 1887 tot 1917' in: Postma, *Binnenhof*, 239-241.
- 24 Zie Bijlage A.
- 25 Vooral S. van Houten heeft zich ingezet voor de verkiesbaarheid van leden van de Eerste en de Tweede Kamer, van Provinciale en Gedeputeerde Staten en wethouders, dus mensen die hun betrekkingen te danken hadden aan verkiezingen en niet alleen aan benoeming door de Kroon. H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 24; Arntzenius, *Handelingen*, VI, 580-581.
- 26 De volgorde waarin de gegevens worden gegeven, kan verschillen. Zo is op de lijst van de provincie Groningen eerst het volgnummer vermeld,

daarna – eventueel – de titel(s), dan de voorna(a)men en de achterna(a)men, en ten slotte de woonplaats van de hoogstaangeslagene. De soort gegevens die is opgenomen, blijft echter wel dezelfde.

- 27 In de eerste jaren waarin de lijsten werden opgesteld, ontbreekt dit rangtelnummer voor sommige provincies.
- 28 Zie voor meer informatie over de adellijke titels bijvoorbeeld Jhr. Mr. P.G.M. van Meeuwen, 'Een en ander over het Nederlandse adelsrecht', in: *De Hoge Raad van Adel. Geschiedenis en werkzaamheden* ('s-Gravenhage 1966) 74-91; Jhr. Mr. C.G. van Valkenburg, 'Adelsbeleid sedert 1813' in: *Ibidem*, 55-74.

Bij KB van 16 januari 1822 (*Stbl.* nr. 1) werd aan de Hoge Raad van Adel opgedragen lijsten samen te stellen van personen of geslachten wier titel of adeldom in zijn registers waren ingeschreven. Deze lijsten werden gepubliceerd in het *Staatsblad* van 1825, 1827, 1828, 1829, 1830, 1843, 1846, 1859, 1877, 1883 en 1898. Zie verder ook: W.J. baron d'Ablaing van Giessenburg, *De ridderschappen in het Koninkrijk der Nederlanden* ('s-Gravenhage 1875).

- 29 Op het afgebeelde fragment van de lijst der hoogstaangeslagenen in Zuid-Holland uit 1850 ontbreekt de vermelding van de eventuele naturalisatiedatum, die normaal gesproken volgt op de kolom van de geboortedatum. Met een dergelijke vermelding werd aangetoond dat de betrokkene daadwerkelijk Nederlands ingezetene in het volle recht der burgerlijke en burgerschapsrechten was. Doorgaans wordt op de lijst in een voetnoot de datum van naturalisatie vermeld of – indien daarvan sprake was – dat de betrokkene uit Nederlandse ouders in het buitenland was geboren en dus wel over de Nederlandse nationaliteit beschikte. Dit gegeven ontbreekt echter op de lijst van verkiesbaren van Zuid-Holland in het eerste jaar van publikatie. Sommige provinciale lijsten van hoogstaangeslagenen zijn in de eerste jaren nog niet volledig in overeenstemming met de voorschriften van de Kieswet gepubliceerd. Zo ontbreken bijvoorbeeld op de lijst van Noord-Brabant in 1850 en in 1851 vermeldingen van de aanslagen in de verschillende directe belastingen in de afzonderlijke gemeenten. Op de lijsten van Noord-Holland en Zeeland in 1850 ontbreken de volgnummers. Ook in 1860 ontbreken zij nog op de lijst van Zeeland.
- 30 Kieswet van 1850 (*Stbl.* nr. 37), art. 72.
- 31 Zie voor meer informatie onder meer: F. de Bas, *Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd* (Schiedam 1913) 4 dln.; C. Postma, *Prins Frederik der Nederlanden. Een vorstelijk burger in de 19de eeuw 1797-1881* ('s-Gravenhage 1961). In mijn dissertatie ga ik uitvoeriger in op de omvang en samenstelling van het vermogen van deze prins.
- 32 Wet van 11 januari 1894 (*Stbl.* nr. 5). De vorm en inrichting van de lijst is vastgelegd bij algemene maatregel van bestuur, KB van 7 februari 1894 (*Stbl.* nr. 30). Na de herziening van de Kieswet in 1896 en in 1900 is het formulier van deze lijst nogmaals vastgesteld, doch deze wijkt niet af van het in 1894 vastgestelde model, zie P. Kalbfleisch, *De kieswet [1896]. Handleiding voor burgemeesters, secretarissen, provinciale en gemeentebesturen, stembureaux, kiesverenigingen en allen die bij de uitvoering dier wet betrokken zijn* (Zutphen 1900²).

- 33 Wet van den 11den Januari 1894 (*Stbl.* nr. 5) tot wijziging van de artikelen 73 en 76 der kieswet (wet van 4 Juli 1850, *Stbl.* nr. 37, gewijzigd door artikel VII van de Additioneele artikelen der Grondwet en de wet van 20 December 1887, *Stbl.* nr. 257). Naast de naturalisatiedatum wordt doorgaans in een voetnoot het nummer van het *Staatsblad* vermeld, zodat de nationaliteit van de betrokkene eenvoudig kan worden gecontroleerd. Voor de nadere bepalingen van het Nederlanderschap en naturalisatie wordt hier verwezen naar de Wet van den 28sten Julij 1850, ter uitvoering van art. 7 der Grondwet (*Stbl.* nr. 44).
- 34 *Bijlagen Handelingen 1893-1894*, nr. 119, 121; H.A.J. van Schie, 'Verkiezbaarheid', 29-32. De belasting op bedrijfs- en andere inkomsten verving de patentbelasting sedert 1893 en in 1894 volgde de vermogensbelasting (Wet van 27 september 1892 op de vermogensbelasting, *Stbl.* nr. 223). De belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten werd in 1915 vervangen door de Inkomstenbelasting 1914, waarmee bij de samenstelling van de lijsten nog in de laatste jaren van de lijsten, in 1916 en 1917, rekening gehouden werd (Wet van 27 maart 1915, *Stbl.* nr. 170). J. Boude-wijnse, *Regeering en Staten-Generaal 1888-1898. Feiten en cijfers met toelichtingen* ('s-Gravenhage 1899) 26-27.
- 35 Het is incidenteel wellicht mogelijk om de aanslagen in de afzonderlijke rijks directe belastingen na 1893 te achterhalen, maar daarvoor zal men over het basismateriaal waaruit de lijsten werden samengesteld, bijvoorbeeld de belastingaangiften, moeten beschikken. Zij zijn echter veelal helaas niet bewaard gebleven.
- 36 Zij het dat vooral in de eerste jaren nog wel gebreken voorkomen; vgl. noot 29.
- 37 Voor meer informatie over de belastingstructuur in de tweede helft van de 19e eeuw zijn de volgende publikaties interessant: P.H. Engels, *De belastingen en de geldmiddelen van den aanvang der Republiek tot op heden* (Utrecht 1862); F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen sedert het jaar 1810* (Leiden 1883); M.W.F. Treub, *Ontwikkeling en verband van de Rijks- Provinciale- en Gemeentebelastingen in Nederland* (Leiden 1885); A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis van de belastingen* (Bussum 1969). Zie verder nog de literatuur over de belastingstructuur en de wijzigingen die daarin optraden, zoals vermeld in paragraaf 3 (Literatuur) en Bijlage B.
- 38 Wanneer men echter tevens degenen meerekent die van de gesloten lijst waren afgevoerd wegens overlijden of om een andere reden, kan het aantal personen waarover de bron – dus de voorlopige en de gesloten lijsten samen – gegevens verstrekt iets groter zijn. De tabel op pag. 118 geeft de aantallen hoogstaangeslagenen per provincie in de jaren 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

	1850	1860	1870	1880	1890
Friesland	81	81	91	97	219
Groningen	62	63	69	75	168
Drenthe	28	31	31	35	79
Overijssel	71	70	78	84	182
Gelderland	123	121	134	144	311
Utrecht	50	53	53	57	127
Noord-Holland	158	180	175	192	453
Zuid-Holland	187	187	206	229	535
Zeeland	53	52	55	59	125
Noord-Brabant	132	136	135	143	311
Limburg	68	66	71	74	159
totaal	1013	1040	1098	1189	2669

Bron: *Staatscourant* 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

39 Wet van den 10den Augustus 1887 (*Stbl.* nr. 154) art. 74 tot het in overweging nemen van een voorstel van verandering in de Additioneele artikelen der Grondwet.

40 De volkstellingen werden gehouden in: 1795, 1815, 1830, 1839, 1849, 1859, 1869, 1879, 1889, 1899, 1909, 1920, 1930, 1947, 1960 en in 1971. Vgl. E.W. Hofstee, *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden* (Haarlem 1981) 124-125.

Onderstaande tabel geeft de bevolkingsomvang van de provincies, zoals vermeld boven de betreffende gesloten lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

	1850	1860	1870	1880	1890
Friesland	243.191	242.861	274.305	292.354	329.877
Groningen	188.861				
Drenthe	83.467				
Overijssel					274.136
Gelderland					
Utrecht					
Noord-Holland	476.665				
Zuid-Holland	562.354	562.306			
Zeeland		156.419	166.112	177.569	
Noord-Brabant	396.979	408.467			
Limburg		197.804	216.682	223.995	239.453

Bron: *Staatscourant* 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

Lang niet altijd wordt de bevolkingsomvang boven de lijsten vermeld. Bovendien blijkt uit de onderstaande tabel dat vaak de meest recente volkstelling niet werd gebruikt, hoewel men dit wel zou verwachten. De bevolkingsomvang van de provincie volgens de volkstellingen van 1849, 1859, 1869, 1879, 1889 is in de volgende tabel ondergebracht.

	1850	1860	1870	1880	1890
Friesland	247.360	274.305	292.354	329.877	355.558
Groningen	188.442	207.688	225.336	253.246	272.786
Drenthe	82.738	95.231	105.637	118.845	130.704
Overijssel	215.763	235.155	254.051	274.136	295.445
Gelderland	370.716	403.640	432.693	466.805	512.202
Utrecht	149.380	160.106	173.556	191.679	221.007
Noord-Holland	477.079	523.876	577.436	679.990	829.489
Zuid-Holland	536.425	619.380	688.204	803.530	949.641
Zeeland	160.295	166.112	177.569	188.635	199.234
Noord-Brabant	396.420	407.794	428.872	466.497	509.628
Limburg	205.261	215.682	223.821	239.453	255.721

Bron: E.W. Hofstee, *Korte demografische geschiedenis*, 124-125.

- 41 Doorgaans werd de lijst ook gepubliceerd in het Provinciaal Blad van de betreffende provincie. Zo werd de lijst van hoogstaangeslagenen van het hier besproken voorbeeld in 1851 gepubliceerd in het *Provinciaal Blad van Zuidholland 1850*, ('s-Gravenhage 1851), Resolutie van den 14den augustus 1850.
- 42 Het volgende summiere overzicht dient om hiervan een kwantitatieve indruk te verstrekken. Het aantal op de gesloten lijsten van verkiesbaren aangebrachte nieuwe vermeldingen, wijzigingen in gehandhaafde vermeldingen en vervallen vermeldingen naar aanleiding van eerste publikatie in de Staatscourant en de provinciale dagbladen.

	1850	1860	1870	1880	1890
Friesland	A	B	A	B	B
Groningen	C	B	B	I	C
Drenthe	C	B	B	B	B
Overijssel	7	A	B	B	B
Gelderland	A	B	B	B	B
Utrecht	A	A	A	A	A
Noord-Holland	36	C	B	B	A
Zuid-Holland	C	C	B	B	B
Zeeland	A	B	B	B	B
Noord-Brabant	A	A	B	B	B
Limburg	A	C	B	I	A
totaal onbekend	43			2	

Bron: *Staatscourant*, 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

Legenda:

- A Een nadere opgave van het aantal gemaakte reclames ontbreekt.
- B Een nadere aanduiding op de lijst ontbreekt, zodat vooralsnog onbekend is of er reclames werden gemaakt.
- C Er werden geen reclames gemaakt.

- 43 Wet van den 4den Julij 1850 (*Stbl.* nr. 37) regelende het kiesregt en de benoeming van afgevaardigden ter Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal, mitsgaders den rooster hunner aftreding.
- 44 Kieswet 1850, art. 72.
- 45 Kieswet 1850, art. 3.
- 46 Kieswet 1850, art. 4. De extracten zijn terug te vinden in de zogenaamde geloofsbrieven van de senatoren, A R A, Tweede Afdeling, 's-Gravenhage, Archieven van de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1815-1945, geloofsbrievendossiers, inv. nr. 201-212.
- 47 Kieswet 1850, art. 7.
- 48 *Ibidem.*
- 49 Vanaf 1888 werden de belastinglijsten door de ontvangers rechtstreeks naar Gedeputeerde Staten gezonden. Zie art. 73 van de Kieswet van 1850, zoals gewijzigd bij art. VII der Additionele artikelen van de Grondwet 1887.
- 50 Kieswet 1850, art. 73.
- 51 Omstreeks 1850/1860 werd de lijst van hoogstaangeslagenen gepubliceerd in de volgende provinciale dagbladen:
 - Friesland *Leeuwarder Courant*
 - Groningen *Provinciale Groninger Courant*
 - Drenthe *Provinciale Drentsche en Asser-courant en Nieuwe Drentsche Courant*
 - Overijssel *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*

Gelderland	<i>Nijmeegsche en Arnhemsche Couranten</i>
Utrecht	<i>Utrechtse Provinciale en Stadscourant</i>
Noord-Holland	<i>Haarlemsche Courant</i>
Zuid-Holland	<i>Dagblad van Zuidholland</i>
Zeeland	<i>Middelburgsche Stadscourant</i>
Noord-Brabant	<i>Provinciaal Dagblad van Noordbrabant</i>
Limburg	<i>Journal du Limbourg</i>

Het is zeer goed mogelijk, dat zich later, na ongeveer 1865, wijzigingen voordeden in de provinciale dagbladen waarin de lijsten werden gepubliceerd. In dat geval is het raadzaam de *Staatscourant* van het betreffende jaar ter hand te nemen. Boven de in de *Staatscourant* gepubliceerde lijsten van verkiesbaren staat doorgaans tevens het betreffende dagblad vermeld.

- 52 Wanneer de lijsten tevens werden gepubliceerd in het *Provinciaal Blad*, geschiedde dit één jaar later.
- 53 Van Schie vermeldt dat van het reclamerecht jegens derden slechts een zeer beperkt gebruik werd gemaakt. H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 30. Vgl. noot 42.
- 54 Kieswet 1850, art. 78.
- 55 Kieswet 1850, art. 14, 81.
- 56 Kieswet 1850, art. 15-28, 82.
- 57 Kieswet 1850, art. 83.
- 58 Kieswet 1850, art. 84. Soms werd ook een afschrift van de gesloten lijst verzonden naar ieder lid der Provinciale Staten van de betreffende provincie, zoals dat bijvoorbeeld in 1860 in Gelderland het geval was. Vgl. *Bijvoegsel tot de Nederlandsche Staatscourant*, 22 mei 1860, no. 120.
- 59 Kieswet 1850, art. 85.
- 60 Kieswet 1850, art. 76.
- 61 Kieswet 1850, art. 71.
- 62 Kieswet 1850, art. 2.
- 63 Kieswet 1850, art. 3.
- 64 G. Emants, 'Heeft in ons land verdeling of opeenhoping van grondbezit plaats?', in: *Vragen des tijds*, 11 (1883) 195.
- 65 Zie noot 33 voor meer informatie over Nederlanderschap en naturalisatie.
- 66 Boudien de Vries, *Electoraat en elite*, 154 e.v.
- 67 Zie voor meer informatie over de patentbelasting P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M. Terwisscha van Scheltinga, 'De registers van patentplichtigen', 1805-1893 (1e herziene versie), *Broncommentaar* 11 ('s-Gravenhage 1987).
- 68 Voor de belangrijkste literatuur wordt verwezen naar paragraaf 3 (Literatuur) van dit broncommentaar.
- 69 Door de Wet van 27 September 1892 (*Stbl.* nr. 223) op de vermogensbelasting werd effectenbezit wel belast. Vgl. De Vrankrijker, *Belastingen in Nederland*, 69.
- 70 E.J.J.B. Cremers, *De economische werking der grondbelasting op de ongebouwde eigendommen* ('s-Gravenhage 1892) 7. Zie verder N.J.P.M. Bos,

'Vermogensbezitters en bevoorrechte belastingbetalers in de negentiende eeuw', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 105 (1990), 554-557.

- 71 Volgens Van Dijk bestond een belangrijk deel van de vermogens der rijkste Nederlanders uit effecten. H. van Dijk, 'Wealth and property in the Netherlands in modern times', *Mededelingen Centrum voor maatschappijgeschiedenis*, v111 (Rotterdam 1980) 27.
- 72 Tot voor kort werd in het historisch onderzoek nauwelijks op een systematische wijze gebruik gemaakt van de mogelijkheden die memories van successie bieden. Voor mijn dissertatie-onderzoek heb ik ter reconstructie van de omvang en de samenstelling van het vermogensbezit een ge-stratificeerde steekproef van 500 successiememories getrokken uit de Zuidhollandse erfenisaangiften in de tweede helft van de 19e eeuw. De informatie uit al deze erfenisaangiften is in computerbestanden overgebracht. Zie voor meer informatie over deze interessante bron bijvoorbeeld: H. Balthasar, 'Fortuins- en inkomensonderzoek (x1xe en xxe eeuw). Een kritische status questionis', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* (1971) 329-349; M. Beekhuis en H.G. Oost, 'Memories van successie 1806-1900 (1926); Stukken afkomstig uit de archieven van instanties belast met de controle op de gequalificeerden en reguleurs, 1806-1811 en 1814-1817; Archieven van de ambtenaren belast met de invordering van de belasting op het recht van successie, 1806-1900 (1926)', in: *Rijksarchieven in Holland*, inventarisreeks nr. 38 van het Rijksarchief in Zuid-Holland ('s-Gravenhage 1985); N. Bos, 'De memories van successie. Een veelbelovende bron voor veelsoortig onderzoek', in: *Spiegel Historiae* 24 (1989) 120-126; A.C. Carter, 'Dutch foreign investments 1738-1800, in the light of the Amsterdam "collateral succession" inventories', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* (1953) 27-38; H. van Dijk, 'Wealth and property in the Netherlands in modern times', *Mededelingen Centrum voor Maatschappijgeschiedenis* 8 (Rotterdam 1980); Maarten Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant (circa 1810-1914)* ('s-Hertogenbosch 1990); J.A. de Jonge, 'Delft in de negentiende eeuw. Van stille nette plaats tot centrum van industrie', in: *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 37 (1974) 145-248; Yme Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880* (Groningen 1993).
- Boedelinventarissen zijn veel vaker benut. Zie bijvoorbeeld: A.J. Schuurman, *Materiële cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw: de Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant* (Wageningen 1989); Th. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)* (Hilversum 1987); H. van Koolbergen, 'Materiële cultuur: huisraad, kleding en bedrijfsgereedschap', in: *Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis* 2 (Zutphen 1988). Speciaal voor de bestudering van het vermogensbezit met behulp van boedelinventarissen is hier aan te bevelen: Boudien de Vries, 'Amsterdamse vermogens en vermogensbezitters, 1855-1875', in: *Afdeling Agrarische Geschiedenis Bijdragen* 28 (1986) 199-216.
- 73 Rijksarchief in Zuid-Holland, Memories van successie, inv.nr. 4206, memorienummer 5/4837.

- 74 De hier gebruikte gegevens zijn afkomstig uit zijn boedelinventaris, Gemeentearchief Amsterdam, Nieuw Notarieel Archief, bandnr. 20448, akte 180. Met dank aan B.M.A. de Vries voor de verstrekte informatie.
- 75 De tabel op pag. 161 geeft de minimumaanslag in de rijks directe belastingen in guldens per provincie in de jaren 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

	1850	1860	1870	1880	1890
Friesland	912,29	864,42	765,56	681,90	430,51
Groningen	548,89	529,59	550,95	587,03	434,35
Drenthe	222,45	241,05	264,29	280,68	221,67
Overijssel	406,65	498,01	481,30	472,00	309,99
Gelderland	447,91	534,78	548,95	586,66	393,88
Utrecht	761,93	944,90	1023,48	986,83	619,80
Noord-Holland	891,29	874,71	869,72	844,36	571,20
Zuid-Holland	854,68	898,07	927,96	890,37	591,05
Zeeland	609,18	726,39	693,87	628,70	410,23
Noord-Brabant	321,88	397,91	387,78	424,05	319,64
Limburg	293,54	302,27	302,72	365,31	267,99

Bron: *Staatscourant* 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

- 76 Zie noot 42.
- 77 Uit onderzoek tot dusver blijkt echter dat de geboortedata minder betrouwbaar kunnen zijn. Het komt soms voor dat dezelfde hoogstaangeslagene volgens de lijst in het ene jaar op een bepaalde datum is geboren, terwijl op een volgende of vorige lijst van dezelfde persoon een andere geboortedatum staat vermeld. Toetsend en aanvullend onderzoek is ook op dit punt noodzakelijk.
- 78 Zie noot 51 voor de provinciale dagbladen waarin de lijsten van verkiesbaren eveneens werden gepubliceerd.
- 79 Zie noot 51.
- 80 Zie noot 46 voor de vindplaats van de geloofsbrieven.
- 81 Zie noot 28 voor de jaargangen van het *Staatsblad* waarin deze lijsten werden gepubliceerd.
- 82 Met dank aan de provinciaal inspecteur der archieven in de provincie Drenthe, drs. A.J.M. den Teuling, voor deze mededeling.
- 83 B.M.A. de Vries, 'De lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraad, 1851-1886', *Broncommentaren* v1 ('s-Gravenhage 1988).
- 84 Er zijn databestanden gemaakt met biografische gegevens van de leden der Staten-Generaal in de periode 1815 tot heden en van de ministers van 1848 tot heden. Voor meer informatie, zie *Bulletin werkgroep elites*, nr. 6 (Leiden 1984) 4-9.
- 85 Zie P.M.M. Klep, A. Lansink en W. van Mulken, 'De kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag', *Broncommentaren* 1 ('s-Gravenhage 1987).

- 86 B.M.A. de Vries, 'De lijsten van kiezers'.
- 87 Zie bijvoorbeeld: Mr. F. Keverling Buisman en ir. E. Muller, *Kadastergids. Gids voor de raadpleging van hypothecaire en kadastrale archieven uit de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw* ('s-Gravenhage 1979).
- 88 Zie bijvoorbeeld: P.M.M. Klep e.a., 'Registers van patentplichtigen'.

B I J L A G E A

'Hooge en gewichtige openbare betrekkingen'

'Besluit van den 14den Februari 1888 [*Stbl.* nr. 23] tot aanwijzing van de hooge en gewichtige openbare betrekkingen, waarvan het bekleeden of bekleed hebben de verkiesbaarheid tot lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal medebrengt'. Deze betrekkingen waren:

President van eene der Kamers der Staten-Generaal
 Vice-President en lid van den Raad van State
 Staatsraad in buitengewonen dienst
 President en lid van de Algemeene Rekenkamer
 Directeur van het Kabinet des Konings
 Hoofd van een departement van algemeen bestuur
 Buitengewoon Gezant en gevolmachtigd Minister
 Minister-resident
 President, Vice-President en lid van den Hoogen Raad
 Procureur-Generaal en Advocaat-Generaal bij den Hoogen Raad
 President van en Procureur bij een gerechtshof
 President van het Hoog Militair gerechtshof
 Advocaat-fiscaal voor 's Konings zee- en landmacht
 Commissaris des Konings in eene provincie
 Burgemeester van eene gemeente van meer dan 40.000 zielen
 Curator van eene Rijks-Universiteit
 Curator van de gemeentelijke Universiteit te Amsterdam
 Hoogleeraar aan eene Rijks-Universiteit en hoogleeraar aan de
 gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, mits het hoogleeraarschap
 gedurende meer dan tien jaren bekleed zij
 Voorzitter en lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen
 Admiraal
 Vice-Admiraal
 Schout-bij-nacht
 Generaal der infanterie
 Luitenant-Generaal
 Generaal-majoor
 Gouverneur van Nederlandsch-Indië
 Vice-president en lid van den Raad van Nederlandsch-Indië
 President van de Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië
 President van het Hoog Gerechtshof in Nederlandsch-Indië
 Gouverneur van Suriname
 Gouverneur van Curaçao

Dit besluit had een provisioneel karakter. De definitieve lijst volgde in 1890. In de wet van 12 augustus 1890 (*Stbl.* nr. 148), tot aanwijzing van de hoge en gewichtige openbare betrekkingen, bedoeld in art. 90 van de Grondwet, werd het aantal hoge en gewichtige openbare betrekkingen verder uitgebreid en kwam een definitieve lijst tot stand. Sindsdien werden aangewezen:

Voorzitter en lid van eene der Kamers der Staten-Generaal

Vice-President en lid van den Raad van State

Staatsraad in buitengewonen dienst

President en lid van de Algemeene Rekenkamer

Directeur van het Kabinet des Konings

Hoofd van een Departement van algemeen bestuur

Buitengewoon Gezant en gevolmachtigd Minister

Minister-Resident

Consul-Generaal in Nederlandschen dienst

President, Vice-President en lid van den Hoogen Raad

Procureur-Generaal en Advocaat-Generaal bij den Hoogen Raad

President, Vice-President en lid van een gerechtshof

President en lid van het Hoog Militair Gerechtshof

Advocaat-fiscaal voor 's Konings zee- en landmacht

Commissaris des Konings in eene provincie

Lid van Gedeputeerde Staten

Burgemeester van eene gemeente, welke volgens de laatste
volkstelling uit meer dan 20.000 zielen bestaat

Curator van eene rijks-Universiteit

Curator van de gemeentelijke universiteit te Amsterdam

Hoogleraar aan eene rijks-Universiteit en hoogleraar aan de
gemeentelijke universiteit te Amsterdam

Hoogleraar-directeur en hoogleraar aan de Polytechnische school

Voorzitter en lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen

Luitenant-Admiraal

Vice-Admiraal

Schout-bij-nacht

Kapitein ter zee

Generaal der infanterie

Luitenant-Generaal

Generaal-Majoor

Kolonel, bij het Nederlandsch en Nederlandsch-Indisch leger

Voorzitter van het Muntcollege

Hoofdingenieur-adviseur en Hoofdingenieur van scheepsbouw

Hoofdinspecteur, Inspecteur en Hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat

Voorzitter van den Raad van toezicht op de spoorwegdiensten

Voorzitter van het College voor de Zeevisscherijen

Voorzitter van de kamer van koophandel en fabrieken in eene gemeente,
of eene vereeniging van gemeenten, welke volgens de laatste
openbare volkstelling uit meer dan 20.000 zielen bestaat
Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië
Vice-President en lid van den Raad van Nederlandsch-Indië
President en lid van de Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië
Algemeen secretaris van het gouvernement in Nederlandsch-Indië
Hoofd van een departement van algemeen bestuur in Nederlandsch-Indië
President, Vice-President en lid van het Hoog Militair Gerechtshof
van Nederlandsch-Indië
Advocaat-fiscaal voor de land- en zeemacht van Nederlandsch-Indië
Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, van Sumatra's
Westkust en van Atjeh en onderhoorigheden
Resident van Batavia, Soerabaja, Djokjakarta, Soerakarta en Samarang
Gouverneur van Suriname
Gouverneur van Curaçao
Voorzitter van en Procureur-Generaal bij het Hof van Justitie in
Suriname

BIJLAGE B

**De belangrijkste wetten betreffende de rijks
directe belastingen**

Hieronder volgt volledigheidshalve een summier overzicht van de belangrijkste veranderingen in de wetgeving inzake de rijks directe belastingen. Verder wordt verwezen naar de reeds vermelde literatuur over de belastingstructuur en de wijzigingen die daarin optraden.

Grondbelasting

- Wet van 11 februari 1816 (*Stbl.* nr. 14) tot regeling der middelen om de staatsuitgaven van dat jaar te bestrijden, de tweede afdeling geeft regels voor de heffing van grondbelasting
- Wet van 12 juli 1821 (*Stbl.* nr. 9) geeft de grondslagen voor het stelsel van 's rijks directe belastingen
- Wet van 1832 (*Stbl.* nr. 65) introduceerde het kadaster als basis van de grondbelastingheffing
- Wet van 24 april 1843 (*Stbl.* nr. 14) regelde de verdeling der grondbelasting tussen de gebouwde en ongebouwde eigendommen
- Wet van 30 december 1865 (*Stbl.* nr. 193) regelde de heffing van grondbelasting in Limburg
- Wet van 28 mei 1870 (*Stbl.* nr. 82) bepaalde dat de aanslag in vervolg zou worden verhoogd of verlaagd naar gelang de vermeerdering of vermindering van de belastbare opbrengst der eigendommen tegen een tarief van 12,13%. Hierdoor werd ook een herschatting van de belastbare opbrengst der ongebouwde eigendommen voorgeschreven. art. 59 bepaalde dat de belastbare opbrengst van gebouwde eigendommen vóór 1 januari 1875 zou worden herzien. Herziening diende iedere twintig jaar te worden herhaald
- Wet van 22 juli 1873 (*Stbl.* nr. 116) betreffende de herziening van de belastbare opbrengst van gebouwde eigendommen. Dit is de overgang geweest van repartitie- naar quotisatie-stelsel, waarbij een gelijke percentsgewijze heffing van de belastbare opbrengst van ieder gebouwde perceel werd bepaald op een tarief van 5,2039%
- Wet van 25 april 1879 (*Stbl.* nr. 89) bepaalde een herziening van de belastbare opbrengst van ongebouwde eigendommen. Deze regeling werd pas in 1893 effectief
- Wet van 31 december 1892 (*Stbl.* nr. 315) betekende de introductie van het quotisatiestelsel voor ongebouwde eigendommen. Het tarief werd vastgesteld op 6% van de belastbare opbrengst

- Wet van 2 mei 1897 (*Stbl.* nr. 124) tot herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen
- Wet van 11 januari 1904 (*Stbl.* nr. 5), houdende wijzigingen van de Wet van 2 mei 1897
- Wet van 7 juli 1906 (*Stbl.* nr. 176), houdende wijzigingen in de Wet van 26 mei 1870
- Wet van 15 juli 1907 (*Stbl.* nr. 203) bepaalde een aantal herzieningen voor de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen.

Personele belasting

- Wet van 11 februari 1816 (*Stbl.* nr. 14) tot regeling der middelen om de staatsuitgaven van dat jaar te bestrijden, de tweede afdeling geeft regels voor de heffing van grondbelasting
- Wet van 1821 verving het repartitiestelsel door het quotisatiestelsel
- Wet van 28 juni 1822 (*Stbl.* nr. 15)
- Wet van 29 maart 1833 (*Stbl.* nr. 4) betekende een verhoging van het tarief van 4% naar 5% van de onzuivere huurwaarde [= de gemiddelde huurprijs verhoogd met bepaalde lasten]. Tevens werd een tariefdifferentiatie aangebracht, waarbij het volgende principe gold: hoe groter de gemeente, hoe hoger het tarief
- Wet van 29 december 1835 (*Stbl.* no. 43) regelde vrijstellingen van woonhuizen beneden f 18,- in gemeenten met minder dan 3.000 inwoners, opklimmend tot f 54,- in gemeenten met meer dan 48.000 inwoners
- Wet van 24 april 1843 (*Stbl.* nr. 15) betekende een uitbreiding van het aantal vrijstellingen
- Wet van 9 april 1869 (*Stbl.* nr. 59) regelde een verdere uitbreiding van het aantal vrijstellingen
- Wet van 23 juli 1885 (*Stbl.* nr. 143) bepaalde de heffing van 10 buitengewone opcenten in 1885/1886
- Wet van 31 december 1885 (*Stbl.* nr. 265) bracht de opcenten tot 5 terug in 1886/1887
- Wet van 15 april 1891 (*Stbl.* nr. 88) regelde een uitbreiding van het aantal vrijstellingen
- Wet van 16 april 1896 (*Stbl.* nr. 72) werd ingevoerd per 1 januari 1897
- Wet van 31 december 1897 (*Stbl.* nr. 279) betekende een uitbreiding van het aantal vrijstellingen
- Wet van 14 juli 1898 (*Stbl.* nr. 181) bepaalde dat ook bezit van rijwielen werd meegerekend bij de aanslag
- Wet van 2 juni 1900 (*Stbl.* nr. 77) betekende een wijziging in de klasseverdeling van gemeenten
- Wet van 15 juli 1907 (*Stbl.* nr. 200) regelde een nieuwe wijziging in de klasseverdeling van gemeenten

Wet van 3 april 1909 (*Stbl.* nr. 95) bepaalde dat ook motorrijtuigen werden meegerekend bij de belastingheffing

Wet van 6 december 1909 (*Stbl.* nr. 381) tot wijziging der Wet van 3 April 1909

Wet van 19 maart 1913 (*Stbl.* nr. 108) bepaalde enkele wijzigingen

Wet van 19 juni (*Stbl.* nr. 280) wijzigde de klasseverdeling van gemeenten

Wet van 18 maart 1916 (*Stbl.* nr. 137) wijzigde de klasse verdeling van gemeenten.

Patentbelasting

Een overzicht van alle wetten betreffende de patentbelasting wordt gegeven door P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M. Terwisscha van Scheltinga, 'De registers van patentplichtigen, 1805-1893 (1e herziene versie)', *Broncommentaren* 11 ('s-Gravenhage 1987) 31-33. Hieronder volgen de belangrijkste.

Wet van 21 mei 1819 (*Stbl.* nr. 34) betreft de algemene grondslagen. Bij ministeriële resolutie van 22 juli 1819 worden verdere aanwijzingen omtrent de uitvoering van de wet gegeven. In deze wet zijn in de loop der tijd wijzigingen aangebracht, maar in principe was zij van kracht tot het moment dat het patent werd afgeschaff in 1893

Besluit van 1 juli 1819 (*Stbl.* nr. 36) nopens de uitvoering van de wet van 21 mei 1819, waarbij onder meer tevens de vrijgestelde beroepen worden bepaald (art. 3) en een klasse-indeling van patentplichtigen wordt gegeven (art. 6)

Wet van 6 april 1823 (*Stbl.* nr. 14) bepaalt een verlaging van de tarieven met één derde

Wet van 16 juni 1832 (*Stbl.* nr. 30) betreft de vaststelling van nieuwe tarieven: de heffingen worden tot het oude peil verhoogd en er worden enkele bijzondere tarieven ingevoerd

Wet van 24 april 1843 (*Stbl.* nr. 16) betreft wijzigingen in tarieven en tabellen

Wet van 8 mei 1869 (*Stbl.* nr. 77): aan onderwijs verbonden personen worden vrijgesteld van de heffing

Wet van 17 april 1887 (*Stbl.* nr. 64): uitbreiding van de vrijstellingen

Wet van 2 oktober 1893 (*Stbl.* nr. 149) verving de patentbelasting door de heffing op bedrijfs- en andere inkomsten.

de, 6 Maart 1833

1 Afdeling

N° 335
297.

Secretaris van J. A. Meyers
van de Nat. Actie

X. 1833

De Gedeputeerde Staten,
1833

Gelesen de requeste van Jan
Herm Wiergers, militie bligh,
geuit de Gemeente Raad van
de Kluis van 1831, daarbij te
clamerende tegen de uitspraak
van den Nat. Raad in zake Damm

**Bescheiden met betrekking tot beroeps-
procedures bij Gedeputeerde Staten op grond
van publiekrechtelijke wetten, 1815-1850:
Militie en schutterij**

L.M. Koenraad

INHOUD

1	INLEIDING	175
	Historische situering	175
	Visuele kennismaking	176
2	ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	186
	Formele grondslag	186
	Uitvoeringsbesluiten en -procedures	187
	Interpretatie en betrouwbaarheid	188
3	VERWIJZENDE NOTITIES	189
	Vindplaatsen	189
	Aanvullende bronnen	190
	Literatuur	191
4	MOGELIJKE GEBRUIKSWIJZEN IN HET HISTORISCH ONDERZOEK	193
	Themata	193
	Combinatie en verrijking van de informatie	193
	NOTEN	194
	BIJLAGE	196

1 INLEIDING

Bij de toepassing van een wet zijn altijd vergissingen of onduidelijkheden mogelijk, waardoor een particulier ten onrechte wordt benadeeld. Voor de burger is het derhalve van belang dat hij tegen een concreet overheidsbesluit in beroep kan gaan. Heden ten dage staat dit vraagstuk bekend als het probleem van de rechtsbescherming tegen de overheid. In de 19e eeuw boden diverse publiekrechtelijke wetten de mogelijkheid om tegen overheidsbesluiten beroep aan te tekenen bij Gedeputeerde Staten. In de Bijlage is een overzicht van een aantal van dergelijke wetten opgenomen.

Het is ondoenlijk om de bescheiden die met betrekking tot de bedoelde beroepen in de archieven van Gedeputeerde Staten voorkomen, allemaal te behandelen. Gekozen is voor de uitwerking van één type beroepen, namelijk die afkomstig zijn van militie- en schutterijplichtigen. In dit verband wordt gewezen op *Broncommentaren v*, waar de registers van de nationale militie worden geanalyseerd.¹

Historische situering

Beslechting van geschillen tussen burger en overheid, de zogeheten publiekrechtelijke geschillen, is van oudsher een belangrijke taak van Gedeputeerde Staten. Reeds in het begin van de 16e eeuw kregen de toen nog jonge colleges van Gedeputeerde Staten² rechtsmacht ter zake van bepaalde geschillen tussen een individuele burger en een overheidsorgaan. Het betrof met name geschillen op grond van belasting- en militaire wetgeving.

In het Bataafs-Franse tijdperk hebben diverse bestuurscolleges gefunctioneerd, die zowel qua organisatie als qua taakstelling sterk leken op de colleges van Gedeputeerde Staten ten tijde van de Republiek. Het is dus niet verwonderlijk dat Gedeputeerde Staten na de vestiging van het koninkrijk in 1815 een belangrijke taak op het gebied van beslechting van publiekrechtelijke geschillen kregen.

Vanaf de inwerkingtreding van de Militie- en Schutterijwet in 1815³ rezen veel bezwaren tegen de inlijving in de dienst door respectievelijk de militieraad en het plaatselijk bestuur. Er moet hierbij gedacht worden aan tientallen zaken per jaar. De bron met betrekking tot de Schutterijwet verdwijnt in 1900, toen de schutterijen officieel werden opgeheven. Wat betreft de Militiewet houdt de bron op te bestaan in 1922. In de toen in werking getreden Dienstplichtwet⁴ werd het beroep op Gedeputeerde Staten

vervangen door het beroep op de Kroon. Materieel gezien verdwijnt de bron echter reeds in 1850. De oorzaak daarvan is dat de relevante archiefbescheiden uit het tijdvak na 1850 in groten getale zijn vernietigd.⁵

Visuele kennismaking

Voor een goed begrip van de hier te behandelen materie is een globaal inzicht in de dossiervorming bij provinciale besturen in de 19e eeuw noodzakelijk. De in die periode gehanteerde archiveringsmethode staat algemeen bekend als het verbaalstelsel. Het verbaalstelsel houdt in dat alle stukken met betrekking tot één concreet geval worden opgeborgen bij het besluit waarin dat geval definitief wordt afgedaan. De stukken worden in chronologische volgorde opgeborgen. Het aldus gevormde archief wordt toegankelijk gemaakt door middel van per jaar opgemaakte indices of gerubriceerde agenda's. Het is niet geheel duidelijk hoe het pakket, bestaande uit een eindbesluit en de bescheiden die tot dat besluit hebben geleid, moet worden genoemd. Vooralsnog lijkt de term 'dossier' de meest juiste. Voor het vervolg van dit betoog wordt deze benaming dan ook aangehouden.

De uitspraken op beroepen zijn altijd in dezelfde vorm gegoten, ondanks het ontbreken van een consequente terminologie. Het stramien van de uitspraak is als volgt:

'Gelezen/gehoord': in dit deel wordt een korte schets van de concrete feiten en omstandigheden gegeven.

'Overwegende dat': onder dit kopje wegen Gedeputeerde Staten de bezwaren van de reclamant tegen zijn inlijving af tegen andere bij het geding betrokken belangen.

'Hebben goedgevonden': tenslotte wordt een oordeel gegeven over de grondigheid of ongegrondheid van het beroep met vernietiging of handhaving van het bestreden besluit.

De bescheiden met betrekking tot beroepen tegen de inlijving bij de nationale militie of schutterij vertonen alle hetzelfde beeld. Desondanks is een verdeling in twee groepen noodzakelijk. Beroep tegen een inlijvingsbesluit was – grof gezegd – mogelijk op twee gronden. Een militie- of schutterijplichtige kon stellen dat er sprake was van een lichamelijk gebrek, waardoor een goede vervulling van de dienstplicht niet mogelijk was, of dat er sprake was van een andere vrijstellingsgrond.

In het eerstgenoemde geval vond een herkeuring plaats, in het laatstgenoemde geval werd een advies ingewonnen van de instantie die het bestreden besluit had genomen, respectievelijk de militieraad en het plaatselijk bestuur. Het eerste voorbeeld betreft een beroep op grond van een lichamelijk gebrek; het tweede geeft een overzicht van een beroep op grond van een andere vrijstellingsgrond.

Voorbeeld 1: Jan Wergers uit Losser tekent op 13 februari 1833 beroep aan tegen de afwijzing door de militieraad van zijn verzoek om vrijstelling wegens 'verstijving aan één der gewrichten' (zie afbeelding 1).⁶ In het algemeen zijn de beroepschriften nog aanwezig; daarin ziet men alle lichamelijke afwijkingen, kwalen en ziekten uit die tijd in een bonte stoet voorbij trekken. Soms ondersteunt de reclamant zijn beroepschrift met één of meer getuigenverklaringen. Als dat gebeurt, zijn de schriftelijke getuigenverklaringen als bijlage bij de einduitspraak gevoegd. In dit dossier ontbreken zij.

Gedeputeerde Staten beslissen op 6 maart 1833 op het beroep van Wergers (zie afbeelding 2). Naar aanleiding van de resultaten van de herkeuring wordt het beroep van Wergers ongegrond verklaard.

Voorbeeld 2: Jan Hartkamp uit Raalte tekent op 7 april 1834 beroep aan tegen het besluit van de militieraad om hem bij de nationale militie in te lijven, omdat hij meent voor vrijstelling in aanmerking te komen wegens broederdienst (zie afbeelding 3).⁷ Ook bij deze categorie van beroepszaken zijn de beroepschriften bijna altijd terug te vinden. Op 8 maart verstrekt de militieraad van Raalte een verklaring dat Jan Hartkamp twee broers heeft, namelijk Gerrit en Hendrik. Deze verklaring is als bijlage bij het beroepschrift meegezonden (zie afbeelding 4). Op 3 april 1834 stelt ook de burgemeester van Raalte dat Jan Hartkamp twee broers heeft (zie afbeelding 5). En Hartkamp heeft ook deze verklaring als nader bewijs gebruikt.

Op 15 april 1834 brengt de militieraad van Raalte een advies uit aan de gouverneur, die daarom had verzocht. De militieraad meent dat het beroep op vrijstelling wegens broederdienst ongegrond is (zie afbeelding 6). Ter adstructie van zijn advies zendt de militieraad een extract uit het stamboek, waaruit blijkt dat ene G.J. Pot heeft gediend als nummerverselaar voor Hendrik Hartkamp (zie afbeelding 7).

Gedeputeerde Staten geven in hun uitspraak een oordeel over het beroep van Hartkamp. Hartkamp wordt in het ongelijk gesteld en het bestreden besluit blijft gehandhaafd (zie afbeelding 8). De vormgeving van deze uitspraak is gelijk aan die van Jan Wergers (zie afbeelding 2).

Leidsch. 15 Febr. 1833. G. N. N. 5. 733.

Van J. Wergers
Staten van Overijssel

Niet geweten welke raad te overwechten van
Staten van Overijssel Landtweede worden in de Provisie
Binnen Gemeente Leijer te vinden met het
Eest Grootlichtbare Leijer

Daar hij op den 11 dezer maats worden Militairen
zitten koninkrijk te Leijer voor den dienst is overgenomen
waarvoor hij niet bewaard acht, om dat hij over een vest
aan het gewicht van de rijksoverheid Leijer staat in
enige andere acties en handelen te marcheren

De verzoek daarvan te overwechten en de overige dat het
Eest Grootlichtbare Leijer te overwechten Leijer een overwechten
te overwechten

J. Wergers
x + x

Leidsch. 15 Febr. 1833.

1
Beroepschrift van
J. Wergers tegen de
afwijzing van zijn
verzoek om vrij-
stelling voor de
militie.

den 6 Maart 1833

1 Afdeling

N° 335
207.

Heren van de Staten
van de Nat. Kluis

De Gedeputeerde Kluis

Gelosen de requeste van Jan
Herm Wergers, welke vlijt,
geuit de Gemeente Lelid en
de Kluis van 1831, daarbij te
clameren tegen de uitspraak
van den Nat. Raad in over Pein-
cij, en dienzelf eerste zitting van
desen jaer namelijk de requeste
van de dienst is geveigwaard,
breve bij wegens lichaams ge-
brake vermaante recht op vrijstelling
te helle, en versoecken de dierheen
tot een herkeuring te worden toe-
gelat,

Gelet op de aan den eijner kant
ingestane hervisitatie, door een
Genue a Heelmeester almer, van
van den uitslag is geweest, dat hij
voor de dienst is geschikt geveest.

Overwogen dat de over den re-
queste kant, by zijn ingestane a dres
op geveest lichaams gebreke, niet
Ten

gohouwen de 24 febr
Gedeputeerd den 12 Maart

Willelmina mynter

fwijsend besluit
an Gedeputeerde
aten op het
roep van
Wergers.

Leh. 4 April 1834 N° 900.

Linn

Uit Excellentie den Heer
 Gouverneur en Meester
 Gedeputeerde Staten van
 de Provincie Overijssel
 Welke de Groote Raden Heeren

Wemansheer opstellen moeten eenheid
 van Hartkamp momenteel in de Gemeente
 Heerde, en behalve van de Nationale
 Militie over de twee beneden jaren, aan
 te zien de dienstpligtig overgenomen gebruikten
 hebbende, tegen de dienststelling
 heeft geclaimd, welke de Heeren
 anders slechts die dienen hebbende,
 een dertien genaamd Heeren die
 in den jaer 1831 een nummer van
 twaalf en dienst heeft gezeten
 die in den dienst is overleden, Luc
 als

3
 Beroep van
 J. Hartkamp tegen
 zijn inlijving bij de
 nationale militie.

Litt. V
Art. 95 m. m.
der Wet.

Legting van den Jare 1836

Nationale Militie.

PROVINCIE OVERYSSSEL, 1° MILITIE-KANTON

Gemeente

Raalte

ATTEST.

Wij ondergeteckenden het het tekenen en afgeven der Attesten en Certificaten voor de Militie bevoegd, uit kracht van Art. 183 der Wet, alleen binnen de Gemeente van Raalte geauthoriseerd, verklaren op eene persoons verantwoordelijkheid, waaraan ons onderzoek in de Registers van den Burgerlijken Staat, dat

Janus Hartkamp en Maria Hennepers, nuwte langlieden te Raalte wonende, in leuen hebben en nu levend sijn.

1° Geert Hartkamp, geboren den 19. Maart 1810
bewoner te Raalte wonende, ongehuwd.

2° Hendrikus Hartkamp, geboren den 17. July 1812
bewoner te Raalte wonende, ongehuwd.
wiens nuwmeervoudige over Geert Jan Tot, in
nabijken dienst is overleden.

3° Jan Hartkamp, geboren den 19. Mei 1815
bewoner te Raalte, ongehuwd.

M. Henne

4
Verklaring van de
militieraad van
Raalte inzake het
beroep van
J. Hartkamp.

De Burgermeester van Raalte overleefd bij de
dat Teunis Hartkamp en Maria Hennegoum ad
landlieden in de gemeente Raalte over
achttyf jaar leuen hebben drie zonen, als:

1° Geerd Hartkamp, toelating van den jaer 1849
2° Hendrikus Hartkamp, toelating van den jaer 1831,
welke een dienstplichtig nummer heeft getrokken
en voor den dienst godesignard, altynde een
dovyldeur by nummeroverisfelling niet getrokken. Gev.
niet jure, welke in nuholijken dienst is overleden.

3° Jan Hartkamp, toelating van. Oversees jaer, in mine
afgeftav tot sturing zynre reclame en sprijetel,
ting van. den dienst van. den Hoore Militie.
Kommissaris zyn bezetkompen; als:

1° Atthul, registrerende het gemaal broder.
2° Certificat dat de nummeroverisfelling van
van zyn broder Hendrikus Hartkamp in
nuholijken dienst is overleden.

Raalte den 3 April 1831.

By de entie van de Burgermeester overleefd
J. D. Coester Hofjes van Raalte.
H. D. Tennek

5
Verklaring van de
burgemeester van
Raalte inzake het
beroep van
J. Hartkamp.

N. 16

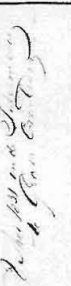
Utrecht den 15. April 1831.

Ech. 17 April 1831 N. 987.

Met wederzending van het by Wiltgroef
 .Kettelb. deponit. ddg daz.; 1. Hfd. N. 900,
 ontvangen verzoek van Jan Hartkamp, totolijng
 der Nationalen Militie van dezen Jare, uit
 de Gemeente Raalte, zich bekwamen te zie:
 zyne designatie voor de dienst; het grond stuk
 van aanvorschende, dat by Uchtb. lance had
 .sterd heeft, waarvan de een in den Jare 1831,
 een nimmerverwistelaad heeft geteld, welke
 in dienst is overleden. — hebben wy het te
 beseglen, dat art. 95, van der wet van 8 January
 1817, alleen vestelling voor een Jare, tusschen 8,
 aan den broeder van hem, wien substituant
 nog verkijsde voor dezen, is dienende, welke
 .Ketscheping met op den adresant heeft kin,
 .nen weder, toegestaan, alsoo zyne broeders
 substituant in dienst is overleden; tenge
 by evenzomelde wet, en nadere bepalingen
 ten dien aanzien, geen termen verrekomen,
 op grond waarvan, aan den broeder van
 .Keben gesubstitueerden, wien substituant,
 van deze of gene reden, het zij door ontslag
 by expeditie van dienstdyd, overleden, als
 .anderzints, niet meer kan geacht worden
 voor denzelven dienst te presteren, jnate
 vestelling kan worden verstaan.

W.
 Jan Huisbriecht b. Horen Collopytoorde
 Staten, van de provincie Overijssel.

EXTRACT uit het Stamboek van de ONDER-OFFICIEREN en MANSCHAPPEN van mindere Graden
 van de *1ste Infanterie Regiment*

Nummer.	NAAM en VOORNAMEN.	Namen der Ouders, datum van geboorte, geboorteplaats, laatste woonplaats en signalement.	Wanneer en op welke wijze bij het korps gekozen, met omschrijving van zijn aangepaasde accoord.	Van te voren geldend, was en hoe lang, op welke wijze daarvan afgestaan.	Bevoordering bij het korps tot den graad van Officier.	Gedane verkiezingen, bekomen wonden, uitstekende daden.	Wanneer en op welke wijze afgestaan.
7722		Vader <i>van der ...</i> Moeder <i>van der ...</i> geboren te <i>...</i> den <i>...</i> laatst gewoond te <i>...</i> bij zijne aankomst bij het korps lang / ellen C palmen / duimen / strepen aangezicht <i>...</i> voorhoofd <i>...</i> oogen <i>...</i> neus <i>...</i> mond <i>...</i> kin <i>...</i> haar <i>...</i> wenkbrauwen <i>...</i> merkbare teekenen <i>...</i>					

Gezien door mij, *...*
 Kommanderend Lijfgenemd Korps.

Vergeleken tegen het bovengemelde stamboek, en daarmede overeenkomstig bevonden.
 Te *...* den *...* 1834

De luytjensmeester Kwartiermeester.
...

7
 Extract uit het
 stamboek van
 onderofficieren en
 manschappen.

22 April 1834

1. Spreekzitting

N 984

Wakelwie

bedekking op een verzoek
om vrijstelling

De Gedeputeerde Staten

Gelesen de requioste van J. van
Hartkamp, lid der 1ste afdeling der Staten
van deze Provincie, met de ge-
manente van Baolke, dieh bevelage,
de tegen de uitpraak van den
Chilite Rans in deze Provincie in
dezelfde zitting van den 1. April
1834, waarby hy, voor de dienst is
gedaigenerd, opzien hij verman,
deregt om vrijstelling te hebben,
dair hy tot eene familie van 3
broeders behoort, waarvan de 2de
in den jaer 1831 een nummer van
vrijelanc het te stellen, die in
dienst is overleden, J. van de Rensse
dat de door gezegden Rans, te
zynes vanden, genomen de cidee
door ons ontgerworde in gestrookt.

Gezien het keur van de Staten
beroght van de Chilite Rans in
deze Provincie del 15 desd. Maand
1834.

Gelet op de bepalingen der Wetten
omtrent de Nat. Chit. te Panssee.
Lyt art 94 d. m. m. des met van
8 Januarij 1831 e. art. 22 e 23 des met
van

geaproveerd den 2 April

N. M. ~~vrijstelling~~

8
Afwijzend besluit
van Gedeputeerde
Staten op het
beroep van
J. Hartkamp.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

Formele grondslag

Voor een nader begrip van de dossiers is het noodzakelijk om iets te zeggen over de inlijvingsprocedure als zodanig. In de nationale militie en de schutterij diende respectievelijk per kanton en gemeente een aantal personen te worden ingelijfd.⁸ Welke personen daartoe werden geroepen, was afhankelijk van de te dier zake georganiseerde lotingen. Koerhuis en Van Mulken geven in hun meergenoemde Broncommentaar van deze procedure een uitgebreide bespreking, zodat het niet noodzakelijk is aan deze procedure hier verder aandacht te besteden.⁹

Dienstplichtig waren degenen die de laagste nummers hadden getrokken. Wie echter meende recht te hebben op vrijstelling van de dienstplicht, kon een daartoe strekkend verzoek indienen bij de militieraad.¹⁰ Voor de schutterij gold hetzelfde systeem, zij het, dat de vrijstellingsverzoeken in deze gevallen werden beoordeeld door een vanwege het plaatselijk bestuur ingestelde commissie.¹¹

De mogelijke redenen van vrijstelling waren velerlei, doch in de praktijk vervulden slechts drie ervan een rol van betekenis.¹² Het betrof de fysieke ongeschiktheid voor vervulling van de dienstplicht, de noodzakelijkheid om in het levensonderhoud van (één) van de wettige ouders te voorzien (kostwinnerschap) en de omstandigheid dat minimaal de helft van het aantal zonen in één gezin zijn dienstplicht reeds had vervuld (broederdienst). Met betrekking tot de drie voornoemde vrijstellingsgronden waren nadere regels vastgesteld.¹³

Werd een vrijstellingsverzoek door de militieraad of de boven bedoelde commissie gehonoreerd, dan werd de verzoeker vrijgesteld. Het gevolg daarvan was echter ook dat een loteling die in oorsprong niet hoefde te dienen, zijn dienstplicht nu wèl moest vervullen. Iemand die in een dergelijke positie kwam te verkeren, had dus een belang om tegen een verleende vrijstelling te ageren.

Men kon beroep tegen inlijving bij de nationale militie bij Gedeputeerde Staten indienen op grond van artikel 38 van de Militiewet uit 1815, in 1817 vervangen door het inhoudelijk gelijke artikel 137. Beroep was mogelijk tegen *elk* inlijvingsbesluit van de militieraad. Dus een militieplichtige kon niet alleen tegen het op hem betrekking hebbende inlijvingsbesluit appelleren, maar ook tegen de aan een ander verleende vrijstelling.

Wat betreft de inlijving in de schutterij werd de formele grondslag

gevormd door artikel 15 van de Schutterijwet van 1815, in 1827 vervangen door artikel 16.

Uitvoeringsbesluiten en -procedures

In de Militie- en Schutterijwet van 1815 waren nog geen regels ten aanzien van de beroepsprocedures gesteld. De Militiewet van 1817 stelde in de artikelen 138 tot en met 144 enige summiere procedureregels. Ook de Schutterijwet van 1827 gaf in artikel 16 een zeer voorzichtige aanzet tot een schriftelijk geregelde procedure. In het algemeen echter kan men zeggen dat de beroepsprocedure volgens ongeschreven gewoonten verliep.⁷⁴ Hieronder zal een globaal overzicht van de beroepsprocedures worden geboden.

Meende een reclamant dat hij door de aanwezigheid van een lichamelijk gebrek zijn dienstplicht niet kon vervullen, dan was een herkeuring noodzakelijk. Een dergelijke herkeuring diende te geschieden door een commissie van twee geneeskundigen die niet betrokken mochten zijn geweest bij de eerste keuring van de militie of schutterijplichtige in kwestie.⁷⁵ De gouverneur nodigde de reclamant uit om op een bepaalde dag ter vergadering van Gedeputeerde Staten te verschijnen, teneinde door de voornoemde commissie te worden herkeurd. Van het resultaat van de herkeuring werd mondeling verslag gedaan aan Gedeputeerde Staten, die het oordeel van de commissie altijd overnamen.

Beroepschriften waarin sprake was van een verzoek tot vrijstelling wegens kostwinnerschap of broederdienst, werden door de gouverneur voor advies doorgestuurd naar de instantie die het bestreden besluit had genomen. De militieraad of het plaatselijk bestuur gaf een oordeel over het beroepschrift in kwestie en zond het advies – ten dele ook te beschouwen als een verweerschrift – terug naar de gouverneur. Soms won de militieraad of het plaatselijk bestuur met betrekking tot een bepaald aspect nog inlichtingen in van een andere instantie, zoals de burgemeester van de woonplaats van de reclamant. De uiteindelijke beslissing op het beroep werd genomen door Gedeputeerde Staten.

Incidenteel stelde de gouverneur het beroepschrift en het daaromtrent uitgebrachte advies in handen van een commissie van één of twee gedeputeerden, die een concept-uitspraak dienden op te stellen. Een dergelijk concept werd vervolgens in de vergadering van het voltallige college van Gedeputeerde Staten afgedaan als hamerstuk.

Interpretatie en betrouwbaarheid

De informatie die uit de dossiers verkregen kan worden, moet worden beschouwd in het licht van het ingediende beroepschrift. De behandeling van het beroep is erop gericht een oordeel te geven over de stellingen van degene die in beroep komt. De informatie betreft dus steeds concrete, individuele gevallen en kan derhalve geen beeld verschaffen van een algemeen beleid van het provinciaal bestuur.

De gegevens zijn deels objectief, deels subjectief van aard. In dit verband spelen twee factoren een rol. Ten eerste is het relevant te weten uit welke bron de informatie is geput. Een extract uit het stamboek voor militieplichtigen is betrouwbaarder dan de opvatting die een ingelijfde militie- of schutterijplichtige blijktens zijn beroepschrift over een vrijgestelde collega heeft. Ten tweede dient men het onderwerp van de beroepszaak in ogenschouw te nemen. Het aantal broers van een militie- of schutterijplichtige is objectief vast te stellen. Het antwoord op de vraag of een lichamelijk gebrek van een militieplichtige zo ernstig is dat de dienstplicht niet naar behoren kan worden vervuld, bergt een subjectief element in zich.

3 VERWIJZENDE NOTITIES

Vindplaatsen

De hier besproken bron is te vinden in de verbalen van Gedeputeerde Staten. Deze verbalen maken onderdeel uit van de archieven van het provinciaal bestuur, die zijn gedeponeerd in de onderscheidene rijksarchiefbewaarplaatsen. Onder 'visuele kennismaking' is reeds een en ander gezegd over het archiveringssysteem dat in de 19e eeuw doorgaans werd gehanteerd. Het verbaalstelsel brengt met zich mee dat een raadpleging van de indertijd door de administratie zelf opgemaakte indices noodzakelijk is. De meest directe toegang tot de archieven van de provinciale besturen, plaatsingslijsten of inventarissen biedt in dit opzicht doorgaans weinig soelaas, gezien de enorme omvang van de archieven.

In de indices is een ordening aangebracht door middel van een aantal trefwoorden. Onder dat trefwoord zijn alle daarop betrekking hebbende besluiten in chronologische volgorde vermeld, dus niet alleen de eindbesluiten. Met de gehanteerde terminologie is niet altijd consequent omgegaan, doch voor de bestudering van de hier besproken beroepszaken levert dat geen problemen op. In alle archieven van Gedeputeerde Staten kan men de dossiers terugvinden onder de categorie 'militaire zaken', 'militie (nationale)' of 'nationale militie' en 'schutterij'. De betrokken dossiers zelf worden gekwalificeerd als 'adres', 'appel', 'reclamatie' of 'request'.

In dit kader moet wel met de nodige zorgvuldigheid worden bekeken of sprake is van een einduitspraak. In dat geval staat in de index vermeld of het beroep gegrond of ongegrond is bevonden. Kan men een archiefstuk dat aanwezig behoort te zijn, niet bij het eindbesluit terugvinden, dan kan een raadpleging van eerdere uitspraken met betrekking tot die beroepszaak een oplossing bieden. De ontvangst van een beroepschrift werd in de indices apart genoteerd en in enige gevallen is de dossiervorming niet geheel volledig doorgevoerd.

Concluderend kan worden gesteld dat de dossiers, hoewel niet onder één of bepaalde inventarisnummers gerangschikt, toch tamelijk gemakkelijk kunnen worden opgespoord. Hierbij geldt uiteraard de kanttekening, dat raadpleging van dossiers uit de periode na 1850 in verreweg de meeste gevallen onmogelijk is gezien het ten aanzien van archieven van provinciale besturen gehanteerde vernietigingsbeleid. Per provincie zijn verschillen aanwezig, doch deze zijn van ondergeschikt belang.¹⁶

Aanvullende bronnen

Gerelateerde bronnen¹⁷

Wat betreft de nationale militie moet hierbij worden gedacht aan het *Recueil Militair*, een gedurende de periode 1813-1914 per jaar opgemaakt overzicht van instructies en voorschriften, voor zover van belang voor de administratie.¹⁸

In de rijksarchieven kan men aantreffen:¹⁹

- register en stukken met betrekking tot inschrijving;
- registers en stukken met betrekking tot keuring en vrijstelling van militie- en schutterijplichtigen (in verband met beroep tegen inlijving wegens een al dan niet vermeend lichamelijk gebrek);
- registers en stukken met betrekking tot plaatsvervanging en nummervervisseling door militie- en schutterijplichtigen (in verband met beroep tegen inlijving vanwege een al dan niet vermeend recht op vrijstelling van de nationale militie of schutterij wegens broederdienst);
- registers en stukken van militieraden;
- stukken met betrekking tot inlijving in en indeling van de nationale militie.

In de gemeentearchieven kan men bovendien aantreffen:

- registers en stukken van militieraden;
- registers en stukken van schuttersraden;
- stukken met betrekking tot inlijving in en indeling van de schutterij.

Toetsingsbronnen²⁰

In de rijksarchieven kan men aantreffen:

- registers van de burgerlijke stand (in verband met beroep tegen inlijving vanwege een al dan niet vermeende recht op vrijstelling van de militie of schutterij wegens broederdienst).

In de gemeentearchieven kan men bovendien aantreffen:

- stukken met betrekking tot schutterij in de archieven van het plaatselijk bestuur (in verband met de in het archief van Gedeputeerde Staten gehanteerde data en termijnen);
- schutterijregisters (in verband met beroep tegen inlijving vanwege een al dan niet vermeend recht op vrijstelling van de nationale militie of schutterij wegens broederdienst).

Literatuur

Andere gidsen en commentaren

Voor zover bij mij bekend, wordt de bron als zodanig niet in gidsen of literatuur vermeld.

Historische publikaties, van belang voor een goed begrip van de historische situering

- R. Fruin, *Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek* ('s-Gravenhage 1980; oorspr. 1922).
- S.J. Fockema Andreae, *Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis. 4e bundel. Hoofdstukken uit de geschiedenis van rechtsmacht en rechtsvorming* (Haarlem 1900).
- *De Nederlandsche staat onder de Republiek* (Amsterdam 1982).
- O. Moorman Van Kappen, F. Keverling Buisman en F.W.J. Scholten (red.), *Van Hertogdom Gelre tot provincie Gelderland. Hoofdstukken uit de geschiedenis van bestuur en bestuursinrichting van Gelderland 1339-1989* (Nijmegen 1990).
- C.W. van der Pot, *Bestuurs- en rechtsinstellingen der Nederlandsche provinciën* (Zwolle 1949).
- M.W. du Tour van Bellinckhave, *Geschiedenis der regtsmagt van gedeputeerde staten hier te lande, sedert 1581 tot op onzen tijd* (Utrecht 1859).

Administratief-juridische publikaties, van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming

- J.C. Bijsterbos, *De Provinciale Wet met de daarover gewisselde stukken en gehoudene beraadslagingen* ('s-Gravenhage 1911).
- R. Kranenburg, *Het Nederlandsche provinciaal recht* ('s-Gravenhage 1946).
- H.J. van Leeuwen, *De Provinciale Wet* (Heusden 1911).
- A. Menalda, *De behandeling van bezwaarschriften betreffende Rijks-directe belastingen door Gedeputeerde Staten* (Amsterdam 1888).
- C.J. van Maanen, *Verzameling van wetten betreffende de Nationale Militie* (z.pl. 1862).
- S.J.R. de Monchy, *Handboek van het Nederlands provinciaal recht* (Zwolle 1976).
- N.F. van Nooten, *De gewijzigde militaire wetgeving van het Koninkrijk der Nederlanden* (z.pl. 1881).
- J.W. Noteboom, 'Het College van Gedeputeerde Staten als administratieve rechter', in: F.A. Helmstrijd (red.), *De provinciale wet honderd jaar* (Alphen aan den Rijn 1950) 121-138.
- J.M.A. Roelants, 'Procesrecht voor Gedeputeerde Staten', in: *Nederlandsch administratief recht (opstellen aangeboden aan J. Oppenheim)* (Haarlem 1919) 652-666.

- L.F.G.P. Schreuder, *Handleiding bij de uitvoering der wet betrekkelijk de nationale militie* (z.pl. 1877).
- — *Handleiding bij de uitvoering der wet op de schutterijen* (z.pl. 1886).
- C.J. Sickesz, *De schutterijen in Nederland* (z.pl. 1874).
- P.J. Teding van Berkhout, *De rechtsmacht van de Gedeputeerde Staten* (Amsterdam 1871).

Historische studies

- L.M. Koenraad, *Uit het oogpunt eener goede policie. Het administratief beroep op Gedeputeerde Staten 1814-1850* (Nijmegen 1992).

4 MOGELIJKE GEBRUIKSWIJZEN IN HET HISTORISCH ONDERZOEK

Themata

- 1 Onderzoek naar de ontwikkeling van het administratief procesrecht als zodanig;
- 2 onderzoek naar de interpretatie en uitvoering van de Militie- en Schutterijwet;
- 3 onderzoek naar de verschuivende normen in de toepassing van de Militie- en Schutterijwet;
- 4 medisch-historisch onderzoek;
- 5 genealogisch onderzoek.

Combinatie en verrijking van de informatie

Men zou met hulp van andere registers en stukken met betrekking tot de nationale militie en schutterij kunnen bestuderen, welke medische klachten ernstig genoeg waren om voor de dienst afgekeurd te worden.

NOTEN

- 1 B. Koerhuis en W. van Mulken, *De militieregisters 1815-1922*, Broncommentaren v ('s-Gravenhage 1986) 9-10.
- 2 In de gewesten Holland en Zeeland werd dit college aangeduid als 'Gecommitteerde Raden'.
- 3 Militiewet van 27 februari 1815 (*Stbl.* 19); Schutterijwet van 27 februari 1815 (*Stbl.* 20).
- 4 Wet van 4 februari 1922 (*Stbl.* 43).
- 5 Over de periode na 1850 is in nagenoeg alle archieven van provinciale besturen een streng vernietigingsbeleid gevoerd. Zie hieromtrent uitgebreid L.M. Koenraad, 'De negentiende-eeuwse archieven van Gedeputeerde Staten', in: *Nederlands Archiefblad* 92 (1988) 211-218.
- 6 RA Overijssel, Archief GS 1831-, verbaal 6.3.1833, nr. 297.
- 7 RA Overijssel, Archief GS 1831-, verbaal 22.4.1834, nr. 719.
- 8 Artikel 17 Militiewet 1815; artikel 48 Militiewet 1817. De Schutterijwet van 1827 verplichtte in de artikelen 6 tot en met 14 tot een soortgelijke procedure.
- 9 B. Koerhuis en W. van Mulken, *a.w.*.
- 10 Artikel 36 Militiewet 1815; artikel 112 Militiewet 1817.
- 11 Artikel 15 Schutterijwet 1827. In de Schutterijwet van 1815 werd dit niet met zoveel woorden geregeld, doch in de praktijk werd dezelfde procedure gevolgd.
- 12 Zie artikel 43 van de Militiewet 1815 (artikelen 91 en 94 van de Militiewet 1817) en artikel 3 van de Schutterijwet 1827.
- 13 Voor vrijstelling wegens fysieke gebreken zie het Koninklijk Besluit (KB) van 22 maart 1816, (*Recueil Militair* 1816-1, 103-115). Het betreffende reglement is herzien in 1821: het KB van 15 januari 1821 (*Recueil Militair* 1821-1, 20-31) en in 1836: het KB van 16 februari 1836 (*Recueil Militair* 1836, 26-37). Voor vrijstelling wegens kostwinnerschap en broederdienst, zie de wet van 27 april 1820 (*Stbl.* 11) en het KB van 2 januari 1823 (*Stbl.* 1) voor wat betreft de Militiewet; het KB van 21 maart 1828 (*Stbl.* 6), het KB van 28 juni 1828 (*Stbl.* 42) en het KB van 7 september 1828 (*Stbl.* 55) voor wat betreft de Schutterijwet.
- 14 Ter regeling van de – in dit Broncommentaar niet specifiek besproken – belastingsgeschillen (zie Bijlage) was echter wél een aantal ministeriële circulaire vastgesteld.
- 15 Zie artikel 139 van de Militiewet 1817 en artikel 16 van de Schutterijwet 1827.
- 16 Voor een uitgebreidere bespreking van de per provincie bestaande verschillen verwijs ik naar de in noot 5 genoemde publikatie, alsmede naar L.M. Koenraad, 'Toepassingsmogelijkheden van negentiende-eeuwse archieven van het provinciaal bestuur', in: *De Negentiende Eeuw* 15 (1991) 163-177.

- 17 Zie ook B. Koerhuis en W. van Mulken, *a.w.*, 9-10.
- 18 De bibliotheek van de Koninklijke Militaire Academie in Breda beschikt als enige instantie in Nederland over een complete serie van het *Recueil Militair*.
- 19 In dit verband dient met name te worden gedacht aan de archieven van provinciale besturen, die op hun beurt bestaan uit drie deelarchieven, namelijk dat van de gouverneur, dat van Provinciale Staten en dat van Gedeputeerde Staten.
- 20 Zie ook B. Koerhuis en W. van Mulken, *a.w.*, 9-10.

B I J L A G E

In het navolgende wordt een overzicht geboden van wetten op rijksniveau, die tegen één of meer op grond daarvan genomen besluiten beroep openstelden op Gedeputeerde Staten in het tijdvak 1815-1820. Daarnaast stelden veel verordeningen op provinciaal niveau tegen een aantal besluiten beroep open op Gedeputeerde Staten, met name op het terrein van de waterstaat.¹ Onderzoek over de periode na 1850 is doorgaans niet of nauwelijks mogelijk, zoals reeds duidelijk is geworden uit de tekst.

1 Bestuursbesluiten

1.1 Rijksbelastingen²

1.1.1 Grondbelasting³

Wet van 3 Frimaire An VII [23 november 1798], (*Bull. des Lois* 243). Beroep: Zie wet 2 Messidor An VII.

Loi van 2 Messidor An VII [20 juni 1799] (*Bull. des Lois* 292) *sur les réclamation en matière de la contribution foncière*. art. 6: 'S'il y a réclamation contre la décision de l'administration du département prononcera en dernier ressort.'

1.1.2 Personele belasting

Wet van 3 Nivôse An VII [23 december 1799] (*Bull. des Lois* 250). Beroep: Zie wet 2 Messidor An VII

Wet van 10 februari 1815 (*Stbl.* 12) *op den opheve der belasting, bekend onder den naam van dienstbodengeld*.

Art. 20: 'Wanneer eenig[e] belastingschuldige dacht verkeerdelijk beschreven of te hoog belast te zijn (...), zal hij zijne reclamatie (..) indienen bij den controleur van het district van contrôle alwaar de belastingschuldige woonachtig is (...). De controleur zal de bij hem ingediende reclamatiën met zijn advies inzenden aan den directeur der directe belastingen in de Provincie, en deze, met bijvoeging van zijn advies, aan den gouverneur, welke de gemelde reclamatiën (...) brengt ter deliberatie van de Gedeputeerde Staten.'

Wet van 10 februari 1815 (*Stbl.* 13) *op den opheve van het paarden-, plaizer- en landpassagiegeld*.

Art. 25: Zie art. 20 wet 10 februari 1815 (*Stbl.* 12).

Wet van 28 juni 1822 (*Stbl.* 15) houdende de belasting op het personeel.

Art. 99: 'Voor zover de schatplichtigen mogten vermeenen dat de aanslag niet overeenkomstig is met hunne gedane opgave (...) zullen zij hun beklag deswege aan den controleur der divisie moeten doen (...).'

Art. 100: 'De controleur zal deze klagte (...) aan den directeur der directe belastingen inzenden, om door laatstgenoemden aan den Gouverneur te worden aangeboden. De gouverneur zal op de klagte beslissen en de herstelling van den aanslag kunnen gelasten.'

Wet van 29 maart 1833 (*Stbl.* 4) houdende de belasting op het personeel.

Art. 45: 'Degenen, welke met hunnen aanslag zich bezwaard achten, zullen hunne reclamatiën (...), desverkiezende door tuschenkomst van den controleur, kunnen indienen, ten einde (...) door Gedeputeerde Staten der provincie uitspraak worden gedaan (...).'

1.1.3 Patentbelasting

Wet van 1 Brumaire An v11 [22 oktober 1798] (*Bull. des Lois* 234). Beroep:

Zie Wet 2 Messidor An v11

Wet van 9 maart 1815 (*Stbl.* 22) volgens welke het regt van patent (...) zal worden geheven.

Art. 26: 'De patentschuldige, die zich met zijnen aanslag bezwaard acht, zal de bevoegdheid hebben (...) zijne reclamatie (...) in te dienen bij den controleur der divisie van contrôle, alwaar hij woonachtig is (...). De controleur zal de bij hem ingediende reclamatiën, na daarop het advies der zettters van de gemeente waarin de patentschuldige is gedomiliceerd, te hebben ingewonnen, met zijn advies inzenden aan den directeur der directe belastingen in de provincie, die dezelfde (...) zal doen toekomen aan den Gouverneur, welke de gemelde reclamatiën (...) brengt ter deliberatie van Gedeputeerde Staten.'

Wet van 21 mei 1819 (*Stbl.* 34) houdende een nieuwe ordonnatie op het regt van een patent.

Art. 28: 'Degene, welke zich met dezelve aanslag bezwaard achten, zullen hun reclamatiën (...) kunnen indienen ten einde (...) door Gedeputeerde Staten der Provincie, des wegens uitspraak worde gedaan.'

1.2 Invordering van belastingen

Wet van 17 februari 1815 (*Stbl.* 16) waarbij aan plaatselijke besturen het regt wordt toegekend tot het invorderen bij parate executie van (...) belastingen.

Art. 12: 'Indien de debiteur zelve vermeent, dat hij ten onregte of op eene verkeerde wijze is geëxecuteerd, zal het hem vrijstaan, zich deswege bij rekweste te adresseeren aan het stedelijk of plaatselijk bestuur (...); voor zoo verre echter de geëxecuteerde (...) in het ongelijk mocht worden gesteld, of hangende de deliberatiën van dat bestuur met de executie mogt worden voortgegaan, zal het hem vrijstaan zich verder derwege bij rekweste te wenden tot de Gedeputeerde Staten zijner Provincie (...).'

1.3 Defensie

1.3.1 Militie

Loi relative van 19 fructidor An VI [5 september 1798] (Bull. des Lois 223) au mode formation de l'armee de terre.

Art. 34: 'Tout conscrit pourra également réclamer contre les erreurs qui auraient été commises (...); les réclamations ne pourront être faites que (...) par les administrations centrales de département.'

Wet van 27 februari 1815 (Stbl. 19) met opzigt tot de nationale militie.

Art. 38: 'Hij, die zich bezwaard acht, zal zich aan Gedeputeerde Staten kunnen adresseren, die, na een nieuw onderzoek finaal zullen beslissen.'

Wet van 8 januari 1817 (Stbl. 1) omtrent de inrigting der nationale militie.

Art. 137: 'In alle gevallen, waarin men zich, door de beslissing van den militieraad, zoude mogen bezwaard achten, wordt aan zoodanige bezwaarde de bevoegdheid tot hooger beroep gegeven.'

Art. 138: 'Diegene, welke van de gezegde bevoegdheid gebruik zouden willen maken, zullen zich (...) aan de Gedeputeerde Staten der provincie moeten adresseeren, welke in het hoogste ressort uitspraak doen.'

1.3.2 Schutterij

Wet van 27 februari 1815 (Stbl. 20) omtrent de oprichting der schutterijen.

Art. 15: 'Het gewicht dezer belangen er redenen zal worden beoordeeld door den krijgswaad gezamenlijk met het bestuur der hoofdplaats van het kanton; en die zich door hunne uitspraak mogt bezwaard achten, zal de bevoegdheid hebben zich te adresseren aan de Gedeputeerde Staten.'

Wet van 11 april 1827 (Stbl. 17) omtrent de oprigting der schutterijen.

Art. 15: 'Tot het onderzoeken van, en beslissingen omtrent, de redenen van vrijstelling en uitsluiting zal er elk jaar over iedere gemeente (...) eene commissie worden aangesteld.'

Art. 16: 'Aan hen, die zich door de beslissingen der gemelde commissie mogten bezwaard achten, wordt de bevoegdheid gegeven, om deswege bij Gedeputeerde Staten der provincie (...) in hooger beroep te komen(...).'

1.4 Milieuhygiëne

Décret relatif van 18 oktober 1810 (Bull. des Lois 323) aux Manufactures et Ateliers qui répandent une odeur insalubre ou incommode.

Art. 8: 'S'il élève des réclamations contre la decison prise par le préfet de police ou les maires (...), elles seront jugées au conseil de préfecture.'

Besluit van 31 januari 1824 (Stbl. 19) rakende de vergunningen ter oprigting van sommige fabrieken en trafijken.

Art. 11: 'De bezwaren echter, die men over admissiën of weigeringen van de provincie of plaatselijke besturen ten deze, en dus de zaak uit het oog van policie beschouwd (...) zoude vermeenen te hebben, zullen alléén aan de hoogere administrati[e]ve autoriteit (...) kunnen worden onderworpen.'

1.5 Openbaar vervoer

Besluit van 24 november 1829 (Stbl. 73) houdende een reglement op de dienst der openbare middelen van vervoer te lande.

Art. 49: 'Wanneer eenig[e] ondernemer zich over den uitslag eener keuring, of schouwing van zijn materiaal, of over de bij die gelegenheid aan hem opgelegde verplichtingen, mogt te hebben beklagen, zal hij zich deswege vervoegen tot de Gedeputeerde Staten der provincie.'

2 Sancties

2.1 Belastingen

Wet van 4 januari 1814 (Stbl. 4) behelzende manier van procedeeeren in zaken, rakende de middelen te water en te lande.

Art. 1: 'De jurisdictie en de judicatuur over den Ophef der Convoijen en Licenten en van het Buitenlandsch Lastgeld op de schepen (...) met alles wat deze belastingen depeneert (...) daaronder begrepen, de delicten, in officio door de hoogere en agere Ambtenaren en Bedienden der Middelen en de feitelijkheden of geweldadigheden tegen dezelve Ambtenaren en Bedienden gepleegd.'

2.2 Schutterij

Wet van 11 april 1827 (Stbl. 17) omtrent de oprigting der schutterijen.

Art. 65: 'Van de vonnissen der voorgeschrevenschuttersraden (...) zal men zich (...) schriftelijk kunnen beroepen op Gedeputeerde Staten per Provincie (...).'

3 Enige na 1850 tot stand gekomen publiekrechtelijke wetten

Zonder pretentie van volledigheid volgt hier een opsomming van een aantal na 1850 tot stand gekomen wetten.

Kieswet van 4 juli 1850 (Stbl. 37).

Men kon beroep aantekenen tegen de lijsten met de te verkiezen personen.⁴ Van deze beslissingen van Gs stond hoger beroep open op de arrondissementsrechtbank.⁵ In 1896 is de hele beroepsprocedure in handen van de rechterlijke macht gekomen (wet van 7 september 1896, *Stbl.* 154).

Gemeentewet van 29 juni 1851 (Stbl. 85).

Een gemeenteraadslid kon beroep aantekenen tegen zijn ontslag.⁶ Daarnaast was door hem beroep mogelijk tegen weigering van zijn geloofsbrieven.⁷ In beide gevallen stond hoger beroep op de Kroon open.⁸

Koninklijk Besluit Kamers van Koophandel van 9 november 1851 (Stbl. 142).

Beroep was mogelijk tegen het besluit van het gemeentebestuur, waarbij afwijzend werd beschikt op een klacht van een ingezetene tegen de opgemaakte kiezerslijst.⁹ *Wet op Kerkgenootschappen van 10 september 1853 (Stbl. 102)*

Tegen de weigering van het gemeentebestuur om een vergunning af te geven voor de oprichting van kerk binnen een afstand van 200 meter van een andere kerk, kon beroep worden aangetekend.¹⁰ Hoger beroep op de Kroon was mogelijk.

Wet op het lager onderwijs van 13 augustus 1857 (Stbl. 103).

Men kon beroep aantekenen bij Gs tegen een afkeuring van een schoollokaal door de schoolopziener.¹¹ Hoger beroep op Kroon was mogelijk. Daarnaast konden onderwijzers beroep aantekenen tegen de weigering van het gemeentebestuur om een acte van bevoegdheid aan onderwijzers af te geven.¹² Tegen het laatstgenoemde besluit was vanaf 1878 (wet van 17 augustus 1878, *Stbl.* 127) beroep mogelijk op de Commissaris des Konings.¹³

Wet op het middelbaar onderwijs van 2 mei 1863 (Stbl. 50).

Men kon beroep aantekenen tegen de afkeuring van een schoollokaal door de schoolopziener.¹⁴

Begraafeniswet van 10 april 1869 (Stbl. 65).

Men kon beroep aantekenen bij G.S. tegen de weigering van het gemeentebestuur om een bijzondere begraafplaats op te richten.¹⁵

Drankwet van 28 juni 1881 (Stbl. 97)

Tegen de weigering of het intrekken van een vergunning door het gemeentebestuur was beroep mogelijk op G.S.¹⁶

NOTEN

- 1 Een integraal overzicht hiervan zou ondoenlijk zijn. Ik heb de situatie in één provincie, Gelderland onderzocht. Zie hieromtrent L.M. Koenraad, 'Gedeputeerde Staten als geschilbeslechtende instantie (...)' in: *Van hertogdom Gelre tot provincie Gelderland. Hoofdstukken uit de geschiedenis van bestuur en bestuursinrichting van Gelderland 1339-1989* (Nijmegen 1990) 101-126.
- 2 Het Koninklijk Besluit van 23 december 1813 (*Stbl.* 17) bepaalde dat veel Franse wetten die in het tijdvak 1810-1813 hier te lande executoir waren verklaard, van kracht zouden blijven tot de inwerkingtreding van een nieuwe, Nederlandse wet dienaangaande.
- 3 Pas in 1870 werd een nieuwe Wet op de Grondbelasting afgekondigd; zie de wet van 26 mei 1870 (*Stbl.* 82).
- 4 Wet 1850, artt. 78-80. Tegen de lijsten met de kiesgerechtigde personen kon men bij de gemeenteraad beroep aantekenen met een hoger beroep op de arrondissementsrechtbank (wet 1850, artt. 12 en 20).
- 5 Wet 1850, art. 82.
- 6 Wet 1851, art. 25 (de artt. 33 e.v. zijn van overeenkomstige toepassing verklaard).
- 7 Wet 1851, art. 33. In de artt. 34 en 35 zijn enige nadere procedureregels gesteld.
- 8 Wet 1851, art. 36.
- 9 Wet 1851, art. 11.
- 10 Wet 1853, art. 7.
- 11 Wet 1857, art. 4; wet 1878, art. 5.
- 12 Wet 1857, art. 38.
- 13 Wet 1878, art. 27.
- 14 Wet 1863, art. 2, hier werd art. 4 van de Wet Lager Onderwijs 1863 van overeenkomstige toepassing verklaard.
- 15 Wet 1869, art. 14.
- 16 Wet 1881, art. 11.

LIJST VAN ILLUSTRATIES

De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914*W. Fritschy en R.H. van der Voort*

- 1 Omslag van de oudste nationale begroting, n.l. die voor 1799. (*Koninklijke Bibliotheek Den Haag*)
- 2 Eerste pagina van de derde Summa van de nationale begroting voor 1799. (*Koninklijke Bibliotheek Den Haag*)
- 3 'Recapitulatie der vorenstaande Sommen' van de begroting voor 1806. (*Universiteitsbibliotheek Universiteit van Amsterdam*)
- 4 Eerste pagina van de begroting van het 'Ministerie van Marine en Koloniën' voor het tweede halfjaar van 1810. (*Koninklijke Bibliotheek Den Haag*)
- 5 Eerste uitgavenbegroting voor Noord en Zuid samen, n.l. die voor 1816. (*Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1818-1819*)
- 6 Berekeningen strekkende tot basis van de begroting van o.m. de marine-uitgaven voor 1819. (*Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1828-1829*)
- 7 De in twee onderdelen gesplitste uitgavenbegroting van de Tweede Afdeeling voor 1829. (*Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1828-1829*)
- 8 'Ontwerp van Wet tot vaststelling der middelen ten behoeve van de Eerste Afdeeling' van de begroting voor 1820-1830. (*Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1828-1829*)
- 9 'Ontwerp van Wet tot vaststelling der middelen ten behoeve van de Tweede Afdeeling' van de begroting voor 1820. (*Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1819-1820*)
- 10 'Raming der inkomsten ten behoeve van de Eerste Afdeeling' van de begroting voor 1820. (*Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1819-1820*)

- 11 Eerste pagina van de 'Raming der inkomsten ten behoeve van de Tweede Afdeeling' van de begroting voor 1820. (*Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1819-1820*)
- 12 'Wet tot vaststelling der middelen en raming der inkomsten voor de Tweede Afdeeling' van de begroting voor 1829. (*Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1828-1829*)
- 13 Begroting voor 1848 en 1849, tevens laatste tweejaarsbegroting. (*Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1848-1849*)
- 14 Impressie van 'diverse ontvangsten', zoals opgenomen in de Wet op de middelen voor 1914. (*Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1913-1914*)
- 15 Vergelijking van het begrotingsbedrag voor 1851 met dat van het lopende en het voorafgaande jaar. (*Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1850-1851*)

De lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1848-1917

J.K.S. Moes

- 1 Fragment van de lijst van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal in de provincie Zuid-Holland in 1848, vastgesteld volgens het Voorlopig Kiesreglement van 1848 (*Staatsblad nr. 53 art. 7*) en gepubliceerd in de *Staatscourant 1848 nr. 276*.
- 2 Eerste bladzijde van de lijst van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal in de provincie Zuid-Holland in 1850. (*Staatscourant 1850 nr. 193*)
- 3 Derde bladzijde van de lijst van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal in de provincie Zuid-Holland in 1850. (*Staatscourant 1850 nr. 193*)
- 4 Model van de vernieuwde vormgeving van de lijsten der verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal volgens het Koninklijk Besluit van 7 februari 1894. (*Staatsblad nr. 30*)
- 5 De veranderde inhoud en vormgeving van de lijst der verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal in 1894; fragment van de

lijst der hoogstaangeslagenen in Zuid-Holland in 1894. (*Staatscourant* 1894 nr. 108)

Bescheiden met betrekking tot beroepsprocedures bij Gedeputeerde Staten op grond van publiekrechtelijke wetten 1815-1850: Militie en schutterij

L.M. Koenraad

- 1 Beroep van J. Wergers tegen de afwijzing van de militieraad van zijn verzoek om vrijstelling. (*RA Overijssel, Archief G S 1831 - verbaal 6.3.1833, nr. 297*)
- 2 Beslissing van Gedeputeerde Staten van Overijssel op het beroep van J. Wergers. (*RA Overijssel, Archief G S 1831 - verbaal 6.3.1833, nr. 297*)
- 3 Beroep van J. Hartkamp tegen zijn inlijving bij de nationale militie. (*RA Overijssel, Archief G S 1831 - verbaal 22.4.1834, nr. 719*)
- 4 Verklaring van de militieraad van Raalte inzake het beroep van J. Hartkamp. (*RA Overijssel, Archief G S 1831 - verbaal 22.4.1834, nr. 719*)
- 5 Verklaring van de burgemeester van Raalte inzake het beroep van J. Hartkamp. (*RA Overijssel, Archief G S 1831 - verbaal 22.4.1834, nr. 719*)
- 6 Advies inzake het beroep van J. Hartkamp. (*RA Overijssel, Archief G S 1831 - verbaal 22.4.1834, nr. 719*)
- 7 Extract uit het stamboek van onderofficieren en manschappen ter adstructie van het advies inzake het beroep van J. Hartkamp. (*RA Overijssel, Archief G S 1831 - verbaal 22.4.1834, nr. 719*)
- 8 Uitspraak Gedeputeerde Staten van Overijssel inzake het beroep van J. Hartkamp. (*RA Overijssel, Archief G S 1831 - verbaal 22.4.1834, nr. 719*)

PERSONALIA VAN DE AUTEURS

Dr. W. Fritschy (1949) is sinds 1978 verbonden aan de afdeling economische en sociale geschiedenis van de Vrije Universiteit te Amsterdam, thans als hoofddocent. Zij promoveerde in 1988 op een proefschrift over de patriotten en de financiën van de Bataafse Republiek. Zij publiceert ook over andere perioden uit de geschiedenis van de overheidsfinanciën en is secretaris van de Werkgroep Geschiedenis van de Overheidsfinanciën in Nederland. Momenteel bereidt zij onder meer een bronnenuitgave voor in het project 'Gewestelijke financiën vóór 1795', uit te geven door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.

Dr. L.M. Koenraad (1964) studeerde rechten aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij promoveerde aldaar in 1992 op het proefschrift, getiteld: 'Uit het oogpunt eener goede policie. Het administratief beroep op Gedeputeerde Staten 1814-1850'. Daarnaast heeft hij over verwante onderwerpen gepubliceerd. Momenteel is hij juridisch medewerker bij de Rechtbank Breda, afdeling bestuursrecht.

Drs. J.K.S. Moes (1960) studeerde economische en sociale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden en was daar na zijn afstuderen tijdelijk toegevoegd docent. Hij publiceerde onder meer over de sociaal-economische geschiedenis van Leiden. In maart 1990 trad hij als onderzoeker in opleiding (OIO) in dienst van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Hij bereidt thans een proefschrift voor over de hoogstaangeslagenen in de directe belastingen en de veranderingen in het vermogensbezit in Zuid-Holland 1850-1890. Daarnaast heeft hij zitting in enkele redacties en vervult hij bestuursfuncties in verscheidene Leidse historische stichtingen en verenigingen.

Drs. R.H. van der Voort (1965) studeerde van 1983 tot 1987 economische en sociale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden en was van 1987 tot 1993 als assistent in opleiding (AIO) werkzaam aan de Vrije Universiteit te Amsterdam binnen het project 'Nationale rekeningen' o.l.v. prof. dr. J.L. van Zanden. Hij promoveert in 1994 op een proefschrift over overheidsfinanciën in Nederland van 1850 tot 1914 en volgt inmiddels een opleiding tot historisch informaticus.

OVERZICHT BRONCOMMENTAREN

Broncommentaren I-IV (1987, herziene versie)

- I De kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag, 1851-1922, door P.M.M. Klep, A. Lansink, W. van Mulken
- II De registers van patentplichtigen, 1805-1893, door P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M. Terwisscha van Scheltinga
- III De Volkstelling van 1807/08, door J.L. van Zanden
- IV De Registres Civiques 1811 (1812, 1813), door J.L. van Zanden
85 blz., geniet
f20.-

Broncommentaren V (1986)

- V De militieregisters 1815-1922, door B. Koerhuis en W. van Mulken.
74 blz., geniet
f20.-

Broncommentaren VI-IX (1988)

- VI De lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraad, 1851-1886, door B.M.A. de Vries
- VII De Staat van Fabrieken en Trafieken van 1 augustus 1816, door M. Duijghuisen en P.M.M. Klep
- VIII De Staat van Fabrieken en Werkwinkels van 31 december 1819, door M. Duijghuisen
- IX De Hinderwetbescheiden, 1811-1952, door F.F.J.M. Geraedts
79 blz., geniet
f20.-

Broncommentaren X-XII (1990)

- X De registers van de Dienst voor het Stoomwezen, 1856-1924, door H.W. Lintsen
- XI Registrum Memorialis Parochiae, het parochiememoriaal, door P.J. Margry
- XII De Staten van Oorlog te Lande en de Generale Petities, 1576-1795, door P.W. van Wissing
64 blz., geniet
f20.-

Alle *Broncommentaren* zijn verkrijgbaar
via de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever:
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
Prins Willem-Alexanderhof 7
Postbus 90755
2509 LT 's-Gravenhage
telefoon 070-381 47 71
fax 070-385 40 98
postgiro 117 417

REN en MANSCHAPPEN van mindere Graden

ren gediend, waar ang, op welke wijze afgegaan.	Bevordering bij het korps tot den graad van Officier.	Gedane veldtogten, be- komen wonden, uitste- kende daden.	Wanneer en op welke wijze afgegaan.
	<p><i>Volant B. 1111</i></p>		<p><i>Den 10^{den} Sept 1834</i></p>

gemelde stamboek, en daarmede overeenkomstig bevonden.

den *10^{den} Sept 1834*

1834

De *Quartiermeester* **Kwartiermeester.**

Successor

Broncommentaren beogen de kennis omtrent de voor de Nederlandse geschiedenis belangrijke bronnen te vergroten en de bronnenkritiek te bevorderen. Het accent ligt op serieel bronnenmateriaal dat in veel archieven te vinden is en een zekere uniformiteit vertoont. Dit soort materiaal leent zich voor een systematische toelichting, die de onderzoeker inzicht geeft in de historische en institutionele achtergronden, in de mogelijkheden en beperkingen en in het gebruik van de betreffende bron.

Instituut voor
Nederlandse
Geschiedenis

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis
Prins Willem-Alexanderhof 7
Postbus 90755
2509 LT 's-Gravenhage
telefoon 070-38 14 771
fax 070-38 54 098